

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ E. M. E. KÖZLÖNYE

XLII. kötet.

1937. 2. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VIII.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Cluj-Kolozsvár

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvi.
1937.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Boros György:</i> Erasmus. Halála 400-ik évfordulójára — — — — —	105
<i>Gergely Ferenc:</i> Az 1569-i első román református zsinat és előzményei —	119
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Niriş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. II. közlemény —	131

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Protokalcit. Egy új ásvány — — — — —	147
<i>Dr. Kleiner Endre:</i> Nova ornithologia Transilvanica — — — — —	156
<i>Bányai János:</i> A Hargita metamorfizált zónái — — — — —	158

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Rass Károly:</i> A faji kérdés — — — — —	179
---	-----

NYELVMŰVELÉS:

Nyelvünk épsége. <i>Szta.</i> — Hanyatlás a nyelvművelésben. <i>Szta.</i> — Még egyszer az igekötők. <i>Brüll Emánuel.</i> — Bajok az -i képzős melléknevek körül. <i>Brüll Emánuel.</i> — Ó boldog Japán! <i>Szta.</i> — Az Egyesült Államok is! <i>Szta.</i> — A nyelvművelés lehetőségei és határai. <i>Szta.</i> — A fölösleges „h” helyesírásunkban. <i>Szta.</i> — — — — —	184—192
--	---------

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

Nyelv- és történettudomány — — — — —	193—199
<i>Dr. György Lajos:</i> Tudományos Füzetek — — — — —	199—200

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLII.

1937. Fascicule II.

Nouvelle série VIII.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Georges Boros: Erasmus. Au 400ième anniversaire de sa mort.

François Gergely: Le premier concile protestant roumain en 1569. et ses préliminaires.

Attila T. Szabó: Les circonstances d'établissement, de nationalité, de peuplement et de toponymie de Niriş-Szásznyires au siècles XIII.—XX. IIième communication.

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Ernest Balogh*:

Protocalcit. Un nouveau minéral. — *André Kleiner*: Nova ornithologia Transilvanica.

— *Jean Bányai*: Les zones métamorphosées du Hargita.

PETITES COMMUNICATIONS. *Charles Rass*: La question de race.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. La pureté de notre langue. *Szta.* — Déclin dans le purisme.

Szta. — Encore une fois les particules. *Emmanuel Brüll.* — Quelques fautes avec les

adjectifs formés avec „i“. *Emmanuel Brüll.* — Oh, heureux Japon. *Szta.* — Les États-

Unis aussi. *Szta.* — Les possibilités et les limites du purisme. *Szta.* — Le „h“ super-

flu dans notre orthographe. *Szta.*

REVUE DE LIVRES ET DE REVUES. Histoire de littérature. Linguistique.

ERDÉLYI MÚZEUM

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XLII. Band.

1937. II. Heft.

Neue Folge VIII.

Redigiert v. **LUDW. GYÖRGY**. Herausgegeben v. Siebenbürger Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Georg Boros: Erasmus. Zum 400. Jahrestage seines Todes.

Franz Gergely: Das erste rumänische reformierte Konzil im Jahre 1569. und seine Vorgeschichte.

Attila T. Szabó: Die Ansiedlungs-, Volkstums-, Bevölkerungs- und toponymischen Verhältnisse von Niriş-Szásznyires in den XIII.—XX. Jahrhunderten. II. Mitteilung.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Ernst Balogh*:

Protocalcit. Ein neues Mineral. — *Andreas Kleiner*: Nova ornithologia Transilvanica.

— *Johann Bányai*: Die metamorphosierten Zonen der Hargita.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Karl Rass*: Die Rassenfrage.

SPRACHPFLEGE. Die Reinheit unserer Sprache. *Szta.* — Rückfall in der Sprachpflege.

Szta. — Nochmals die Partikel. *Emanuel Brüll.* — Fehler betreffs der mit „i“ gebil-

deten Eigenschaftswörter. *Emanuel Brüll.* — Oh, glückliches Japan. *Szta.* — Auch die

Vereinigten Staaten. *Szta.* — Die Möglichkeiten und Grenzen der Sprachpflege. *Szta.*

— Das überflüssige „h“ in unserer Rechtschreibung. *Szta.*

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU. Literaturgeschichte. Sprachwissenschaft.

Erasmus.

Halála 400-ik évfordulójára.

Minden nagy ember egymagában álló.

(Emerson.)

Ha Nisárdra¹ kellene hallgatnom, tollam megállna, mielőtt másodszor merülne ebbe a fekete festékbe, melyet németes magyar szóval tintának mondanak. Mert ez a jeles francia író és historikus, aki jónak látta Erasmussal tizenegy fejezetben 150 lapon foglalkozni, tanulmányát ilyen komoly ítélettel s egyben intellemmel fejezi be: „Művei valóságos részéből egy szó maradt meg: *kereszténybölcsselem*; irodalmi műveiből azok, melyek a tanítással foglalkoznak, túlszárnyaltattak, a polemikák kihültek, a legirodalmiabbakat egyik nemzet sem vállalja, már csak némely tudós olvassa s az is kénytelen ezer év előtti szótárhoz folyamodni. Erasmus tehát meghalt.“ Így ír Nisard. Ugyanez a francia író még ezt is mondja: „Erasmus a munka és a tudomány jeles martirja, aki elvetette, amit mások aratnak, kidolgozta, amit mások tökéletesíteni fognak, aki mindig mások számára dolgozott, kinek szelleme élénk, szabad, leleményes volt, noha egy kihalt nyelv (a latin) köpenyébe burkolva. Páratlan ember, kiben a régi az új idő lelkével ölelkezik, aki Nyugateurópában kivívta, hogy a mult a jövővel kezdet fogjon s a tudományok újra születését biztosítsa.“

A mindig szellemeskedő francia írónak könnyű megbocsátani, hogy önmagát megcáfolta, mert beválik szónoki fogásnak. Minket pedig felbátorít, hogy foglalkozzunk ezzel a páratlanul szellemes, állandóan munkálkodó, mindig a renaissance, a papizmus Scilla és Charibdis között evező íróval, nemcsak azért, mert a jelen évben lesz halálának 400-ik fordulója, hanem azért is, mert Erasmusnak abban oroszlanrésze van, ami jót és rosszat a keresztény és tudományos világ a XVI. évszázadnak köszön.

E sorokon már jó ideje száraz volt a tinta, amikor egy jó barátom szíves volt átadni a híres Zweig (Stefan) Erasmusról írt könyvét. Ő is azt mondja: az egykor világhírű írások szava alig hallatszik át a mi korunkba; más újítók erősebb és szenvedélyesebb fellépése háttérbe szorította az amúgyis nehezen megfogható, ellentétes megvilágításban fénylő alakját. „Világosan, határozottan mondjuk meg, miért drága előttünk ma is, s különösen ma, a nagy, az elfelejtett Rotterdami Eras-

¹ *Nisard-tanulmányok.* Magyar Tud. Akadémia kiadása. Ford. Vajda János. Bp. 1873.

mus emléke: a Nyugat valamennyi írója közül ő volt az első öntudatos európai, az első harcos békebarát, az ember és szellem-szerető humanista ideal legtisztább védelmezője.“

Erasmus rendkívüli sége születésével kezdődik. Rotterdam mondja magáénak, de — mint illik a nagy férfihoz, — vita folyik, hogy 1466 vagy 1467-e a születésének az éve. Ő az 1466-ot fogadta el, de az irodalom 1467. október 27—28. éjszakájához ragaszkodik. Ennél is érdekesebb a származása: apja és anyja nem voltak törvényes házastársak. Atyja családi nevét (Gerhard) nem használta. Az akkori divat szerint írói nevet vett föl, melyet a családi névből latin-görög szerkezettel állított elő. Neki is, mint a legtöbb nagy embernek, élte kezdete nagyon nehéz volt, sőt a folytatása sem mondható könnyűnek. Egyáltalában Erasmust, az embert, nagyon nehéz megközelíteni, az író pedig alig lehet megismerni. Bár egyetlen nagy embernek sem volt annyi életrajzírója, mint neki, ma is sürgetik az elfogulatlan, a korához, egyéniségéhez, rengeteg munkásságához méltó, hatásának titkait és kiterjedését átfogó és méltató életrajzot.

Jó ideig, s talán mindvégig bűnéül rótták fel, hogy törvénytelen ágyból született. Az sem az ő hibája volt, hogy gyámja és a rokonok az apjától örökölt szép vagyonából kifosztották. Arról is lehet elmélkedni, hogy a törvénytelen születés, a szegénységgel együttjáró nyomor, a gyenge táplálkozás, a könyöradományok kívánása és elfogadása csak egyedül az ő hibájának tudható-e be. Kérdés az is, hogy az igazi találat csak azé az emberé-e, akit a Múza megajándékozott vele, vagy másé is, koráé, melyben megjelent, és az egész emberiségé, amely között szétterjedtek fény sugarai. E kérdés körül nagy bizonytalanság, sőt vétkes hiba van. Ha az újszülött, — legyen az Jézus vagy Dante, — csak azé az anyáé, aki szülte, ha ahhoz nincsen joga sem a környezetének, sem a társadalomnak, sem az államnak; ha a humanizmus, az emberszeretet, az újszülött megjöttekor zárt ajtót talál, ha Kant vagy Emerson csak akkor jó emberszámba, amikor világrengető eszméket és gondolatokat áraszt szét maga körül, vagy miként Napoleon világforradalmat termel, akkor az ember fogalmát újra kell értékelni és új világitásba kell helyezni.

Erasmus törvénytelen ágyból, de jó családhoz tartozó művelt anyától született. Atyja magáénak ismerte el és testvérével együtt tisztességesen gondoskodott róla. A házasság szentsége és a közkerékes bírálata csak akkor lehet alapos és helyes, ha figyelembe vesszük a kor felfogását és az akkori európai viszonyokat. A műveltség, a tudományok és a művészetek Erasmus születése idejében Olaszországban virágoztak, de mind a hitélet, mind az erkölcsi felfogás tisztasága sok kívánnivalót támasztott. Általában minden, ami az életre és a haladásra vonatkozott, sürgette a renaissance-ot, a megújulást. A férjes nők igyekeztek egyenlők lenni férjeikkel, sőt voltak amazonok, akik túlszárnyalták a férfit. A leányokat a női köröktől távol tartották, hogy kiműveljék magukat. Azonban a szabad nőknek nagy teret engedtek, sőt a nős férfiak is kitartással látogatták, s igyekez-

tek továbbra is megtartani jóvéleményüket.² Az olasz felfogás áttért Középeurópára s a papok erkölcsi felfogása fölötté bő teret nyitott a női jellem lebecsülésére.

Erasmus származásán tehát kora nem botránkozott meg. Erre mutat az is, hogy nevelését a szülők szerzetes barátok kezére bízták. Élénk eszű és akaratos volt, gyámja tudatlan, erőszakos és kegyetlen. Közben az apai örökség a gyám kezében eltűnt, s ekkor Erasmus pappá lett. A zárdai élet azonban nem volt inyére. Amikor pártfogója 19 éves korában Párizsba vitte az egyetemre, azt hitte, hogy itt már kielégítheti tudományszomját. Csalódott. Az egyetemi másfél év alatt silány testi és lelki ellátásban volt része, mint maga mondja: „Onnan semmit sem hoztam magammal, csupán a betegségben lezüllött testemet és egy rakás férget“ (Colloquia). Ekkor már egészen magára volt utalva és, veleszületett hajlamának engedve, megkezdette vándorlását. 1497-ben Lord Mountjoy fiával átment Oxfordba, onnan visszatér Párizsba, majd Hollandiában s ismét Cambridgeben telepedett le, ahol megszerezte a teológiai doktorság első fokát s később Turinban a második fokot. Sűrű vándorlásai közben sok jeles tudóssal és előkelő férfival ismerkedett meg.

A szerzetes Erasmus oly sokat forgott az ébredezni, a régiből az újba áthajolni kezdő korban, hogy világfi lett belőle. Ezt a sajátos egyéni vonást nagyon elősegítette a humora, a világ és az emberek kigúnyolására ösztönző hajlama. Sem barátai, sem ellenfelei nem tudtak tisztába jönni vele; ha a világiak kifogásolták ízlést sértő nyelvét, a pápa kegye és pártfogása megvédte. Ha könyve, a *Balgaság dicsérete* (1519), minden rendű és rangú foglalkozást kigúnyolt, *Újtestamentuma* meglepte és ámulatba ejtette a reformra vágyó világot.

Ebből a pár megjegyzésből is sejteni lehet, hogy Erasmussal tisztába jönni fölötté nehéz, de épp olyan mértékben izgató és kíváncsú is ez a kérdés.

Állapítsuk meg, hogy élete, amely 1467-ben kezdődött és 1537-ben végződött, a legzavarosabb átmeneti korszakra esett. Országok és fejedelemségek élete hullámzó bizonytalanságban van. A tudást és ismeretet még csak az írott betű gyarapítja és az is javában csak a kolostorokban. A nyomtatás csak kezdő, zsenge korát éli. Az olasz renaissance oly nagy hódításokat visz végbe, hogy hatalmába keríti a nagy magyar fejedelmet, Mátyás királyt is, akinek azonban még mindig a kéziró és képiró művészek termelik a ma is híres, nevezetes Corvináit. Nyomtatás és könyvírás helyett a kardélezés, a török ellen védekezés a mindennapi gond. Európa közepén a Habsburgok uralma fenyegeti a franciákat s a háborúban hallgatnak a múzsák, és mégis, ilyen nagy bizonytalanságok közepette, egy betegesnek látszó férfi merészen kilép Középeurópa hullámzó tengerére, mert azt hiszi, hogy a betű erősebb minden földi hatalomnál. Ez a merész ember, Erasmus Rotterdamus, akinek feje felett csak úgy csapkodnak

² Burekhardt: *Renaissance, műveltség*. II. 156. sk. 1.

a zavaró hangok, bennmarad az egyházban és mégis a racionalizmus szolgálatába áll. „Író volt és kritikusa minden tárgynak a nélkül, hogy a kérdés belső lényegét vizsgálta volna.“

Ambár nem szándékosan, de mégis minden oldalon megrázta az egyház épületét (Pattison). Többet ártott az egyháznak, mint Luther. M. Adamus mondja: pontifici Romae plus nocuit jocundo quam Lutheris stomachando. Azt vallotta, hogy egyedül a józan ész az élet irányítója. Ez a legfőbb ítélőbíró minden kérdésben, legyen az akár politikai, akár vallási. Elbájoló stílusa mellett a tudatalatti szabadság hangja teszi vonzóvá írásait. Írói tevékenysége határtalan. Számptalan kis röpírta, hatalmas foliánsai egymást érik. Ennek igazolására elég megemlítenem, hogy a kolozsvári-cluji unitárius egyházi nagy könyvtár gyűjteményében 40-nél több Erasmus-mű van. A Froben-nyomda az Újtestamentumot és a korábban írt, de jóval később megjelent *Annotationest* hatalmas foliánsokban adta ki. A testamentum s mellette az *Annotaciones* több mint 800 lap terjedelmű. Kiadta, saját jegyzeteivel és bevezetéssel látta el a régi egyházi írók könyveit: Hieronymus 1516—8, Cyprian 1520, Pseudo-Érusobius 1522, Athanasius 1527, Hilarius 1523, Ireneus 1526, Ambrozius 1527, Augustinus 1528, Epiphanius 1529, Chrisosthomus St. Mátéről 1530, Basil 1532, Origenes 1536. Ezeknek a műveknek ő adott életet, neve minden kiadványon arany védjegy volt. *Adagianak* nevezte a régi görög, latin és más írók nevezetes mondásainak gyűjteményét. Ezt a közönség annyira szerette, hogy kénytelen volt belőle új kiadásokat rendezni újabb száz meg ezer közmondással. A híres nyomdász, Froben, minden kincessel kész volt Erasmust elhalmozni.

Erasmus már a hírnév szárnyán járt, s amikor leghatásosabb könyve, az *Újtestamentum*, megjelent, Luther még Rómában tépelődött és készülődött Wittenberg felé. A két nagy elme összetalálkozott, sőt pár év múlva össze is különbözött. Ez egészen természetes volt, hiszen Luther a gyújtó tűz, Erasmus pedig a hajót szállító csendes folyam. Luther elszakad az egyháztól, Erasmus benne marad. Luther ott hagyja a zárdát, Erasmus csak kilép, de elfogadja a főpapok támogatását. Luther nemzetének anyanyelvén kezébe adja a bibliát, mert a népet kell felvilágosítani, Erasmus az Újtestamentumot görög és latin nyelven magyarázatokkal ellátva nyomtatja ki, mert a keresztény tudósok szeméről akarja eltávolítani a téves ismeretek fátyolát. Luther a fejedelmeket megnyeri a reformációnak, Erasmus a pápák segítségével behatol az egyház sötét cellái közé, mert tudja, hogy a világosság elvégzi újító munkáját.

A két nagy férfi kezdetben barátságban akart lenni. Ezt a keresztény hangulatot nyilván Luther táplálta, mert szerette volna a már nagytekintélyű tudóst megnyerni reformjának. Amikor meggyőződött arról, hogy Erasmus hajlíthatatlan, ilyen szavakkal vett búcsút vélt barátjától: „Akartam, hogy irányodat megváltoztatva táboromba állj; bár eszed és ékesszólásod nagy segítségünkre volna, de hiányozván barátságod, jobb ha úgy szolgálod az ügyet, hogy házad-

ból ki sem lépsz.“ Luther még az utolsó levelében is szeretné megnyerni Erasmust, s pártját fogja, látván, hogy oly sok ember fordult ellene gyűlölettel. „Lehetetlen, hogy téged ez ne izgatna. El nem hiszem. E teher felülmúlja erköcsi erődöt.“ Erasmus — Luther szerint — méltatlanul bántalmazott, sértegetett sokakat. Utolsó beszédében Luther gyakran esik ismétlésbe, de minden új mondatban újabb bántó megjegyzést helyez el. „Hogy nem hajolsz felém, nem foglalkozol hittani kérdéseimmal, úgy látom, konokságból teszed. Ha meg volna engedve, melléd állva azt tanácsolnám, hogy ne támadjanak oly erősen, nézzék öregségedet és hagyjanak az Urban csendesen elszenderedni. Hiszem is, hogy megtennék, tekintettel lelki gyengeségedre. De mit tehetek?“ A dolog mindkét részről sajátosságosan elmérgesedett. Levele vége felé azzal vigasztalja magát, hogy Erasmus sem „harapásaival, sem szürkálásaival nem árthat neki“, s mégis ismét feléje fordul: „Jobb lenne, édes Erasmusom, fegyvereid gyengeségére gondolnod — s ha már nem tudsz a mi nézetünkhöz csatlakozni, legalább ne avatkozzál bele.“ Befejezésül így szól: „Óhajtom, édes Erasmus, hogy te ezeket a figyelmeztetéseimet őszinteségem jeleképpen fogadd el. Adjon az Úr neked nevedhez méltó lelket. S ha az Úr még nem szólít el, tedd meg azt, hogy légy tragédiánk egyszerű szemlélője, s ne növeld ellenfeleink csapatját. Legyen elég a marakodásból, ideje arra gondolnunk, nehogy egymást fölfaljuk, ami annál sajnálatosabb lenne, mert szíve mélyén egyik sem táplál rosszindulatot a vallásosság ellen, hanem mindenik ragaszkodik a maga elveihez.“

Ez a levél 1524-ben kelt, a Luther-reform után hét évvel. A reformátor győzni akar. Bármennyire hangsúlyozza is, hogy az ellenfél öreg, mégis szeretné megnyerni, mert jól tudja, hogy igen nagy tekintélye van. Az ellenségeskedés azonban ezzel nem fejeződött be. Erasmus a *Szabadakaratról* írt mérsékelt hangú értekezésével megmutatta, hogy lehet komolyan vitatkozni, sértegetés és durvaság nélkül is. Luther a *Szolgaakarattal* felelt (*De servo arbitrio*).³ Hogy némileg megítélhessük, milyen gondolatok hemzsegték a sorok között, idézzük a „szolga akarat“-ból: „Hogy Luther nem gyújtja meg Huss máglyáját Erasmus alatt, azért van, mert nem rendelkezik a Szabadakarat nagy bámulója, VIII. Henrik, hóhérhadával.“

Erasmus a levélre levéllel felel. Elkésérítette a részint nyílt, részint rejtett sértegetés és támadás. „Soha nem írtál dühösebben és annyi rosszakarattal senki ellen.“ Visszautasítja azt a vádat, hogy ő istentagadó, epicureus, keresztényellenes, káromló volna. „Ha Isten-

³ Erasmus könyve (*De libero arbitrio*) 1524-ben jelent meg kis 8-r 48 levélen, Luther felelete (*De servo arbitrio*) 1526-ban 187. 8-r levélen. Erasmus szerint a vallásos irodalomban alig van nehezebben megfejthető kérdés a szabadakarat kérdésénél. Luther felelete azzal kezdődik, hogy a mások elismerése után a pálmát ő is Erasmusnak nyújtja át s ezzel beindítja további gúnyos és kíméletlen ostromát 374 oldalon keresztül.

ről és a szentkönyvekről nem úgy gondolkoznám, mint keresztény, egy nappal sem kívánnék tovább élni.“ — szól Erasmus. „... Ami engem mélyen bánt és velem együtt a jókat és a szépirodalom kedvelőit, az, hogy te fegyvert adsz a gonoszok és a lázadást sóvárgók kezébe... Nem vitázok arról, mivel tartozol te nekem és azt mikép róttad le. Ez kettőnk magánügye. Ami szívemet szaggatja, — írja Erasmus, — az a zürzavar, amit a jó tanácsadókra nem hallgató, féktelen szellemeknek köszönünk... Kívánnék neked jobb szellemet, ha annyira nem volnál megelégedve magaddal...“

A két nagy férfi, a keresztény nyugat e hatalmas szellemi vezérei, nem férnek meg egymás mellett. Luther meg akarja változtatni Európa lelki ábrázatját. A hitet teszi az új világ alapkövévé, a cselekedetek helyébe. Nem a pénz, „mely a perselyekben peng“, hanem a hit, amely sziklákat mozgat és megújulást teremt. A szerzetesi élet helyébe nyílt cselekedetet kíván a piacereken és a templomokban. A régi oltárok már be vannak szennyezve. Új ígét s új cselekedetet vár a nép. Luther ezt ígérte és ezt adta. Erasmus új oszlopokat állít a gondolkozni és hinni akaró Európa ingadozó épülete mellé. Luthernek útjában állott alapvető és tudományos munkáival, de Luther, mint a hajdan foglyul ejtett Sámson, megrázta a régi szerkezetet, nem törődve azzal, hogy magát is talán eltemetik a romok.

Erasmus állandó idegölő munkájával a kortársak bámulatát újra meg újra kivívta. Ferdinánd király tanácsosa így jellemzi hatását: „Sem gondolkodni, sem enni, sem inni, aludni nem tudtunk a nélkül, hogy őt ne lássuk, ne halljuk“. ⁴ Tehát a XVI. évszázad első fele e két nagy elme játéklabdája. Az ébredező nagy közönség mindig újabbat várt tőlük, s a föllépő reformátorok és ellenreformátorok e két név köré csoportosultak.

Nem áll érdekünkben, hogy Erasmus mellett, sem az, hogy Luther ellen foglaljunk állást. Sem Érasmust, sem Luthert nem szabad elítélni egy-egy jól, vagy balul sikerült alkalmi eredmény alapján. Az a szélvihar, amely akár keletről, akár északról indulva, rombolva rohan végig emberi és természeti alkotások felett, csak figyelmeztetés a gondosabb elővigyázatra. A bölcs ember tudja, hogy az áramok hullámverései egy örök törvény alkalmi megnyilvánulásai. Az Erasmus által fölvert, lelki erejében gyökeredző hullámok folytonosak voltak azután is. A két reformátor nem azonosult. A tudós Erasmus a betű, az írás erejével akart új világot teremteni; Luther a szó és az evangélium varázslatát várta. Innen a messzi távolba visszatekintve — habár más téren — a két nagy magyart, Széchenyit és Kossuthot, látjuk egymással szemben... Kinek is nyujtsuk a babért? Zweig nem bocsátja meg Erasmusnak, hogy nem csatlakozott Lutherhez, s ezért Erasmus gyávasággal vádolja, holott ez bölcsesség volt részéről: a gyenge és betegeskedő Erasmus a reformot már megvalósította, mert a tudás vágyát felébresztette Európában s az írás hatalmával végig-

⁴ Nisard-tanulm. 610 l.

szárguldott a pápától kezdve a császárokon, a zárdák ajtait feltárta, az ó- és új-világ minden gondolkozóját sorompóba állította maga mellett. Erasmus alapvető nagy munkája nélkül Luther félsikert sem tudott volna elérni. A felkelő nap először eloszlatja a ködöt és a párázatot, s csak azután süt teljes fénnel és tápláló hősséggel. A vissza és előre tekintő Erasmust két hatalmas munkája alapján lehet és kell elbírálni, ha látni akarjuk milyen eszközökkel indította meg a XVI. évszázad reformációját. Egyik munkája már a címével meglep: *Stultitiae laus*, alcíme szerint declamáció. Magyarul: a bolondság (balgaság) dicsérete (hangos hirdetése).⁵

A bolondság (más szóval butaság, balgaság, stultitia) dicsérete Erasmusnak egyik legszellemesebb munkája. 1509-ben, tehát írói pályája elején írta. Ami gúny elfér egy 16. r. alakú 84 lapos írásban, azt mind összehordta a „Morus Tamásához“ intézett előszavában. Olaszországból Angliába menő útján közös tanulmányaikról szól, s vígan játszik barátja More nevével, akit latinosan Morusnak nevez, s ezt fölhasználva Morias Egkomion nevet ad könyvének (a bolondság dicsérete). Tetszett Erasmusnak, hogy ilyen előkelő származású angolt (sz. 1480) nevezhet barátjának, aki Anglia történelmében nagy szerepet tölt be. Elmélkednek ketten a kortársakról és megnyugtatta, hogy ez a nemzedék sem nem tudatlan, sem nem járatlan és a tréfában gyönyörködni szeret. Szellemeskedését a könyv bevezetéséből vett pár mondat megvilágítja: Ut enim nihil nugacius, quam seria nugatorie tractare, ita nihil festivius, quam ita tractare nugae, ut nihil minus, quam nugatus fuisse videris. De me quidem aliorum erit iudicium. Tametsi, nisi plane fallit. Filantia Stultitiam laudavimus sed non omnino stulte.⁶

Ez a könnyed játsziság jellemzi Erasmust, az író. Valószínűleg ez tetszett az akkori olvasóknak és ő bőven pazarolta rengeteg tudását. Ennek az írói eljárásnak a háttérében volt egyéb is. Csak így tudta elkerülni a nyílt támadást, az egyházi könyvcenzúrát, s ugyanakkor mégis meg tudta leckéztetni azt az erkölcstelen, feslett életet, amely szüntelenül bántotta. Része volt ebben a hangulatban annak a keserves tapasztalatnak is, melyet szerzetes gyámjaitól szenvedett. De része volt benne a Rómában látott és tapasztalt feslettségnek is. Erasmus életének minden fordulója újabb és újabb okot adott lelkében a kellemes és kellemetlen benyomások egymást felváltó és gyakran

⁵ Az 1774. évi kiadó további magyarázattal is kiegészíti: quae ob sermonis elegantiam argumenti amoenitatem et exemplarium inopiam, rursus in lucem publicam prodire voluit aequae ac debuit. Norimbergae, 1774. (Könyvészeti szempontból nem felesleges megemlíteni, hogy ebben a nürnbergi kiadásban egybe van foglalva: *Colloquia familiaria, cum notis, perpetuis. Petri Rabi, Vita Eresmi Erasmo Autore* (4. l.). *Familiaria Colloquia* (1–834.) *Conflictus Thaliae et Barbariei* (835–870. Index 23. l.). *Morias Enkomion* (1–88 l.).

⁶ Nugae: bolond beszéd, nugalitas: bohócság, nuga: bohóságot, eredetiséget üző. Stultitia: oktalanság, bolondság, együgyűség, görögül Filasztia: bolondság dicsérete.

egymást keresztező hatásoknak. Hadakozik az ismert és képzelt ellenség ellen, de alaptermészetéből kiindulva, ő is, mint minden élcelő, védi is önmagát, nehogy sértőnek vegyék azok, akiket illet.⁷ Dicséri önmagát, akinek más dicsérője nem jelentkezik. Elrejtőzik a Stultitia név mögé, hogy onnan biztonsággal szórhassa ostorozó sziporkáit minden ellen. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Erasmus ebben a kis műben azt a szerepet viszi, amelyet az udvari bolondok töltenek be a shakespearai drámákban. Így végigostorozhatja mindazt, amit reformálni akar, mert Stultitia, a nagy purgator, nem tud hallgatni, sem szemet hunyni, ha a szónokok dicsekszenek, ha a hazafiak hangoskodnak. A Stultitia veleszületett az emberrel, férfiak és nők egyaránt részesei, sőt nélküle nincsen barátság, nincs jókedv, nem tartós a házasság, sem a társaság. Tőle származik a háború, nélküle nem áll fenn a köztársaság, nincs tudomány, nincs bölcsesség. Irók, költők, jogászok, teológusok, szerzetesbarátok, fejedelmek, pápák, kardinálisok, püspökök mind bolondok, tehát javításra szorulnak. „Ha mégis mindezzel nem volnátok megelégedve, — szól a záró sorokban, — legyen a kedvetek szerint: éljetez vígan, egyetek, igyatok ti, a Bolondság leghíresebb papjai!“ Ez azt teszi, hogy nem remél sikert, nem hisz a javulásban, nem bízik a krisztusi élet megjelenésében.

Ezek után már tisztán áll előttünk, hogy Erasmus bölcsen nevezte könyvét *declamaciónak*. Túlkialt mindenben és mindenkin, hogy „akinek füle van a hallásra, hallja“, mint Jézus mondta, midőn a magvetőről szóló példabeszéddel tanított (Mt. I. 39). Erasmus elhintette lelkének minden gondolatát, amit a mult tapasztalataiból magával hozott. A módszer szokatlan és mai szemmel nézve fárasztó. Akkor új volt s jól fogott, mert a tudományra, a megújulásra vágyók szívesen fogadtak mindent. S tekintve, hogy e kis könyvet nemcsak az író korában adták ki⁸ többször, hanem azután is, mutatja, hogy az olvasóközönség szerette és gyönyörködött benne.

Hasonló sikere volt a *Colloquia* c. művének is. Ez voltaképen a *Laus Stultitiae* újra feleresztése, de most már párbeszéd alakjában. Minden rendű és rangú közönségen végigvezet, gúnyol és leckéztet mindenkit. Szemléltetésül bemutatunk pár részt ebből a sokkal terjedelmesebb (I—834—80) könyvből. Cím: Kegyes társalgás Erasmus és Gáspár között. Erasmus: Honnan jössz? — Ahol jó holmi kapható? Gáspár: Okos beszéd. E.: Talán a játékteremből? G.: Nem éppen. E.: A korcsmából? G.: Onnan sem. E.: Minthogy nem tudom kitalálni, mondd meg te! G.: A szent szűz házából. E.: Mi dolgoz van ott? G.: Többeket üdvözöltem. E.: Kiket? G.: Krisztust és néhány szentet. E.: Hiszen te vallásosabb vagy, mint korodból következne. G.: Sőt melyik korhoz nem illik a vallás? E.: Ha vallásos óhajtanék lenni, felönteném a csuhát. G.: Én is azt tenném, ha a csuha annyi kegyességet

⁷ Ita praeteres stylum temporavimus, ut cordatus lector facile sit intelleturus, nos voluptatem magis, quam morsum quaesisse.

⁸ Buckhardt: *Renaissance műveltség*, 234 sk. l.

kölesönözne, amennyi meleget tart. E.: Azt mondják, hogy az angyali gyermekeket is ördöggé változtatja, ha együtt laknak. G.: Ez a mondas véleményem szerint a Sátántól származik. Én alig hiszem, hogy az öreg ember igazán kegyes tudna lenni, ha csak nem kezdette meg zsenge korában. Azért csak az mondatik boldognak, aki gyermek. E.: Hát mi a vallás? G.: *Istennek igaz tisztelete és az ő parancsainak megtartása.* E.: Melyek azok? G.: Sok van, de hogy röviden összefoglaljam, négyet emelek ki. E.: Hadd halljam! G.: Először is Isten iránt helyesen és kegyesen érezzünk, s őt ne csak tiszteljük, mint urunkat, hanem szeressük is szívünkéből, mint legjótékonyabb Atyánkat. Másodsor: ártatlanságunkat a legnagyobb gonddal óvjuk és meg ne rontsuk. Harmadsor: amennyire csak lehet, jót cselekedjünk. Negyedszer: legyünk hosszú tűrők. Ez azt jelenti, hogy a bennünk lappangó rosszszat, ha legyőzni nem tudnók, mérsékeljük, bosszuállók ne legyünk, rosszszat rosszszal ne viszonzozzuk. E.: Te valóban kegyes vagy. De jót állsz-e azokért, amiket mondasz?

Ilyen hangnemben folytatódik ez a párbeszéd és megvilágítja a vallás más kérdéseit s különösen Jézus szerepét. Így a továbbiakban ilyen tárgyak kerülnek sorra: a vadászat, a tisztelet formái, a világi társasélet, vallásos társasélet, udvarlók és leányok, inquisitió, a hit, a vallás vándorlása stb. stb. Ez utóbbiban lefesti azoknak az esztelenségét, akik a vallásosság leple alatt vándorolnak és el akarják hitetni, hogy kegyesek, s a mellett támadják az egyházi tékozlófiukat és képmutatókat, akiknek kegyét keresik, de a néptömeget kigúnyolják. Ezekből a beszélgetésekből — írja az 1774. évi kiadó — meglátja az olvasó az akkori vallásosságnak és szenteskedésnek való képét, a kegyeskedők csordáját, amint félrefacsart orral szemlélik a mindennapi furcsaságokat és gúnyolják rejtett nevek alatt a papi és világi szereplő személyeket. Írása annyira burkolt, hogy kénytelen magyarázó és felvilágosító jegyzetekkel túlhalmozni könyvét.

Nincs igazuk azoknak, akik Erasmust a mult idők sötét homályával végleg eltemetettnek tekintik. *Újtestamentuma* mindig új fényvel és a dicsőség arany sugarával fogja díszíteni homlokát. Reformjának biztosítékát a Szentírásnak Krisztust hirdető részében ismerte fel. Jézus Krisztusnak megjelenése, csodálatosan isteni munkája és martir bizonyágtétele Erasmus nagy lelkét állandóan fogva tartotta. Minden munkája közben arra gondolt, hogy a megígért mennyországnak megvalósulása lehetséges s neki abban munkásnak kell lennie. Sem régi, sem újkori exegeta nem fordított több és nagyobb gondot a szentírásnak megvilágosítására és érthetővé tételére, mint ő. Erasmus a régi egyházi írók műveit jobban ismerte, mint bárki, hiszen kiadójuk és magyarázójuk volt. Tudta, hogy a bibliai iratok magyarázása és alkalmazása igen nagy tért enged az egyéni véleményeknek. Azt is látta, hogy először a zsidó, azután a keresztény egyházi, a zsidó meg görög iskolák hatása kiterjed az Újtestamentumi írásokra, s ha Pál levelei eredetiek voltak is, az evangéliumok hol a zsidó, hol meg a pogány keresztények hitét és gondolkozását tükrözték vissza.

Tudományos felfogás alapján minden hittani tételnek megvolt az eredeti jelentősége. Azt kifejezni és igazolni a kiadó és a magyarázó kötelessége. Írói szabálynak mondotta: az író határozott gonddal kezelje tárgyát, tartsa sokáig kéznél és vizsgálja meg, mielőtt kibocsátaná. Ez lett volna a szabály, de szomorúan mondja: „Ezt a sors nekem sohasem engedte meg. Én írtam, írtam a nélkül, hogy megálltam volna. Kiadtam úgy, ahogy kaptam s így következett be, hogy a második kiadásra egészen újra kellett írnom.“ Ez nem egészen az ő hibája volt, hanem a nevére szomjas és éhes kiadóké és a közönségé, mely őt szüntelenül olvasni és hallani akarta. Kivétel volt ez alól az Újtestamentum szövege és magyarázata. Mintha tudta volna, hogy életének és munkásságának ez lesz állandó bizonyágtétele, rendkívül nagy gondot fordított rá. Hosszú bevezető tanulmánnyal kezdette. Mielőtt a szöveg egybeállításához fogott volna, jegyzeteket, magyarázó észrevételeket írt össze. *Annotationes* címen 1515-ben, tehát az Újtestamentum megjelenése előtt „először jegyzetecskéket írtunk, nem magyarázatokat (commentares), melyek a szöveg eredetiségének tisztázására tartoztak, nehogy valaki kész eledelnek tekintse azt, ami még bizonyítást vár. Ezt jelen munkában vállaljuk. Az Újtestamentumban nagy szorgalommal szem előtt tartottuk elsősorban a görög szöveget, mint forrást, tehát nem nyugodtunk meg a teológusok, mint Hieronimus, Augustinus, sőt a római pápák útmutatásában és határozataiban sem. Ezeket kívül figyelemmel voltunk Origenes, Chrisostomus, Hieronimus, Ambrosius, Hilarius, Augustinus, Theophilactus, Basylius és Beda jegyzeteire is, amelyeket az olvasó szem előtt tarthat és ellenőrizhet. Gondunk volt az ótestamentumi szövegre is, amit több helyen látni lehet.“ Hasonló módon folytatja tovább eljárása igazolását, s ezt megerősíti azzal, hogy a görög szöveggel szembeállítva a latint, párhuzamosan adta ki Újtestamentumát.

Meg kell említenünk, hogy az Annotatiokat külön könyvben évek óta folytatta, de csak halála után 1540-ben nyomatták ki. A Froben-nyomda még 1540-ben is üzleti haszonnal járónak tartotta Erasmus jegyzeteinek összefoglaló kiadását, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a tudós és tudni akaró közönség még mindig igen élénken foglalkozott a biblia nagy kérdéseivel. Luther német fordításai mellett szükség volt a kommentárookra.

Az újtestamentumnak az említett eljárással összeszerkesztett teljes szövegét is szintén Annotatiokkal látta el és együtt adta ki. A Novum Testamentum első kiadása 1516-ban, tehát Luther fellépése előtt jelent meg.⁹ Ajánlólevelében írja: „A legigénytelenebb (infamus) teológus ahhoz fordul, X. Leó pápához, akihez hasonló az emberek között nem található sem erkölcsben, sem szelidségben, akinek hírnevét semmi alattomos hírlelés el nem homályosította. Az ilyesmi mindenütt igen nagy akadály, különösen Rómában, hol oly nagy a szabadság, hogy ne

⁹ Az első kiadás egy példányát az unitárius egyház kollégiumi könyvtára, mint nagy ritkaságot, hűséges gondnal őrzi.

mondjam, a dévajtság (petulancia), hogy a szüntelen veszekedés miatt az ember épsége nem biztos, s ami fő, az ártatlanok alig tudnak menekülni a bűnösség vádjától. Amit azonban Te leggondosabb megfontolás után és bölcsen a gyarlóknak ajánlsz, az hatékony lesz, úgy hogy idővel megjő a keresztény kegyesség, amit eddig az idő és a bűnös háboruskodás megakadályozott.“

Erasmus nemcsak megelőzte a reformációt, hanem annak új irányt és ellenállhatatlan lendületet adott 1516-ban az Újtestamentum kibocsátásával. Ebből a könyvből az egész keresztény világ arca megvilágosodott. A *Vulgatának* nevezett és törvényesített latin biblia uralmát egy csapásra megtörte a *Novum Testamentum* új latin szövege, melyet támogatott és igazolt a görög szöveg. Aki a szembeállított két szöveget olvasta, csakhamar belátta, hogy jónál-jobb, eredetinel eredetibb is létezik. A kereszténység renaissancea erős és legyőzhetetlen szövetségest ismert föl Érasmus bibliájában. Nemcsak azzal hatott, hogy a latint az eredeti göröggel igazolja, hanem a tudományra szomjazót ellátja bőséges magyarázatokkal. Semmi kétség, hogy Erasmus az eddig ismert s egyedül igaznak tartott hitet és a hit forrását, a Szentírást, a nyilvánosság ítélőszéke előtt egészen új megvilágításban mutatta be.

Az új életet kezdő keresztény embereket meglepte, de egyben megnyugtatóra is szolgált, hogy a hatalmas foliáns könyv X. Leó pápának van ajánlva, mert ő a keresztény kegyességet, most mikor a hadakozás csendje tart, jobban előmozdíthatja. Teszi ezt a nem kis munkát a szerző annál örömelebb, mert sikerült több görög forrást felfedeznie és az eredetivel hűségesen összehasonlítani. Nem kis munkával tisztázta mind a latin, mind a görög szöveget. A görög volt az eredeti, a latin a fordítás. Óhajtaná meggyőzni olvasóit, teljes eloquentiával, ha ez neki megadatott volna, de hiszi, hogy az ékesszólásnál hatékonyabb lesz az igazság. Krisztus filozófiája megérdemli, hogy a keresztények tisztán lássák, ne hanvagolják el, s az a kevés, aki foglalkozik vele, komolyan (frigide) tegye. „Azt óhajtom, — mondja a bevezetésben, — hogy még a közönséges asszonyok is olvassák az evangéliumokat, a páli-leveleket. Azt is óhajtom, hogy minden nyelvre lefordítsák, nemcsak a skótok vagy irek, hanem a törökök és szaracének számára is. Nem bánom, ha ezen sokan nevetnek, ha néhányan kezükbe veszik. Báresak eljutna a szántóvető kezéhez is, ki a maga ízléséhez alkalmazná, és az utas is hasonlóan eselekedne. A mi erőnk és hatásunk attól függ, hogy milyen sokan hallgatják a mi mindennapi magyarázásunkat. Előtem az a jó teológus, aki nem syllogizmusokkal, mesterséges forgatásokkal dolgozik, hanem aki beleviszi lelkét, sőt saját életével is igazolja a nem kellemes feladatokat, mintha minden az égiektől függne. Ha valaki ezekben erkölcsileg elől jár, az végül is nagy tudós lesz. Valamit Krisztus tanított és előnkbe tárt, azt meg kell tartani és ki kell tártani.“ Szerinte Krisztus filozófiája — Erasmusnak sajátos kifejezése — inkább élet, mint elmélet, mely a cselekedetekben nyilvánul meg és a szeretetben. „Keresztény, aki tiszta,

egyszerű, türelmes, jótékony. Aki ezekben van, Krisztusban van. Aki ezeket megnyeri, visszatér az ember igazi természetéhez.¹⁰

A mai ember nem tudja elképzelni, hogy milyen óriási hatása volt ennek a csodaszerű, rendkívüli műnek. Új nap a kereszténység egén. Oecolampadius, aki e mű kiadásában közreműködött, az olvasóhoz intézett befejező soraiban áradozva írja: „A mi Erasmusunk, aki irodalmunk dísze és gyönyörúsége, az ő feltűnő szerénységével ebben a műben, aprólékos és részletező munkája mellett, nem önmagát állítja előtérbe, hanem a tárgyat bőségesen megvilágítja. Nem lehet, hogy én, Oecolampadius, ne tegyek bizonyosságot e férfiú törhetetlen kitartásáról. Lehetetlen megvonni tőle a pálmát.“ Dicséri a régi és új források felhasználásáért. Dicsérni lehet azért a nagy gondért és pontosságért s azokért a díszekért is, amelyek a címlapot s a kisebb-nagyobb fejezetek kezdőbetűit ékesítik. Ez a dicséret már Frobent, a nyomdászt illeti.

Végéremehetetlen az Erasmus latin, illetőleg görög szövege és a latin Vulgata közötti különbség. Egy nagyon vitatott mondatban követett eljárása érdekelní fogja még a biblia kritikájával nem foglalkozó olvasót is. Erasmus, János első levele 5. rész, 7. versét, görögül s megfelelően latinul is úgy adta ki 1516. évi Újtestamentumában, ahogy az ősi szövegekben találta. Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek: a lélek, a víz és a vér — s ez a három egy. Ellenben a latin, tehát az egyházhatóságilag elismert szövegben, a mondat két része közé bevétetett egy új tétel s lett a hetedik versből: Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a mennyben az Atya, az Ige és a Szentlélek — s ez a három egy.

A papság Erasmust kíméletlenül, oly erősen támadta, hogy végül kijelentette, ha mutatnak olyan eredeti görög bibliát, amelyben ez benne van, ő hajlandó a következő kiadásba felvenni. A papság megnyerte a csatát, mert Dublinban olyan görög bibliát állítottak elő, amely tartalmazta azt a betoldást. Erasmus szavának állott és a következő harmadik kiadásba belevette. Az akkori és későbbi kritikusok is *pia fraudis*nek minősítették a dublini kódex előállítását.

Az ortodox tábor győzelme nem akasztotta meg azt a forradalmat, amelyet Erasmus bibliája megindított. Ellenkezőleg, minden országban megindult a biblia új tanulmányozása. Minden nemzet gondoskodott magáról, mégpedig most már saját nemzeti nyelvén. Erasmus Újtestamentumát tartja szem előtt Luther 1522-ben s János levele kritikusi helyét kihagyja a szövegből. Nálunk Erdősi Sylveszter János Erasmus nyomdokán halad. Heltai Gáspár újtestamentuma a Mózes öt könyve (1551) után jelent meg 1562-ben. Enyedi György 1580-ban Dávid Ferencet követve, terjedelmes kritikai művében így ír: „Mélán számlálják ezt a mondatot a kétséges írások közébe, senki nem tagadhatja, hanem csak aki igen szemtelen (nem lát tisztán) és tudatlan, holott sok görög s deák bibliában nincsen, sem a syriai nyelven, sem

¹⁰ Evangelica doctrina renovat, ac perfecit naturae sinceritatem.

a német bibliában. Semmi ereje és haszna nincsen hát, vagy a bizonyításra, vagy a megfelelésre.“

A mai keresztény kritika már túl van azon, hogy a kódexeket — és a most ismert 1500-nál több régi szöveget látva — fennakadjon, bármennyire eltérnek is a megszokottól. A mai bibliamagyarázat már betekintést enged a szentírások lelkébe és szellemébe. Ma már tudva van a bibliai könyvek keletkezése és ismeretes a szerkesztés módja is. Megvan a helye minden mondatnak, sőt minden szónak is. Ismeretes az író gondolkodásának és írásának forrása. Látjuk, hogy melyik írás milyen iskola gondolkozását tükrözi vissza. S mégis, bármennyire haladt a XIX. és a XX. évszázad bibliamagyarázója, mindenik hálát érez az alapvető munkás, Erasmus, iránt. Dicséretére és dicsőségére szolgál Erasmusnak, hogy Újtestamentumát az újabbkori szakférfiak gondos figyelemmel kísérték és több újítását igazolták.

A XIX. évszázadnak köszönhetünk legtöbbit a bibliaszöveg kritikai megállapításáért. Angliában több évi tudományos tanulmányozás alapján az ország összes szaktudósai, felekezeti különbség nélkül, részt vettek az Újtestamentum hiteles szövegének megállapításában. 1881-ben jelent meg a görög szöveg a legjobb kiadások alapján. Ez a híressé vált görög szöveg, valamint az amerikai kiadás is, határozottan igazolja Erasmus művét számos nagy, kényes kérdésben, így a fent ismertett helyek kiadásában is. El kell ismerni, — írja Paterson, — hogy az exegetica tudomány kezdeményezésének dicsősége az Erasmusé.¹¹

Rotterdam nagy szülöttje, Közép-Európa csodálatosan érdekes, szünet nélkül mozgó, mindig dolgozó alakja, Erasmus, 400 éves emléke előtt, itt a távol keleten meghajtottuk tiszteletünk zászlóját. Tettük önként a tudásért, a hatalmas eredményekért kijáró hódolattal, mert látjuk, hogy keresztény közművelődésünknek oly nagy lendületet adott, amilyent csak a kiválasztottaktól szokott kapni, olykor-olykor, a haladni akaró emberiség. Sok hiánya van ennek a rövid tanulmánynak, de talán a legnagyobb, hogy levelezését még nem is érintettük, holott Erasmusnak egyik sajátos tulajdonsága volt a levélírás. A pápától kezdve, Lutheren és a tudós világon végig, még Servétet sem véve ki, minden európai tényezővel találkozott leveleiben, amelyek hatalmas kötetet tesznek ki az ő önkényes latinságával írva.¹² Nem csoda, hogy egyik újkori kritikusa megvetéssel fordul el tőle, mert csak nem törheti magát ezer esztendő latin szótár forgatásával. A folyó évben két tudós nő azzal tisztelte meg emlékét, hogy leveleit lefordítva, angolul kiadta. Az angol irodalom nagy elismeréssel és hálával szól a nehéz vállalat sikeréről.

Számtalan életrajzírói közül többen hibáztatták, hogy ő mint racionálista, mint haladó, mint reformátor, a katolikus egyház kötelékében maradt. Némelyeknek ismét az tűnt fel, hogy a pápától, a feje-

¹¹ Encyclopaedia Britannica, VIII. 577.

¹² Magyarul megjelent: *A balgaság dicsérete* (Modern könyvtár); *A gyermek nevelése* (Pedagógiai könyvtár.).

delmektől elfogadta az aranyakat, ellenben nem fogadta el a felajánlott kardinális kalapot. Vannak, akik ingadozásait állandó betegeskedéseivel magyarázták. Egy bizonyos, hogy minden irányban independens maradt s ezt megőrizte az egyházban is.

Nem fér kétség ahhoz, hogy Jézus Krisztusnak hűséges követője volt, s ezt az egyház egységének védelmével kívánta igazolni: non est ecclesia Christi, ubi non est unanimitas, fraterna Charitas.

Nagy férfi volt. Sokat, nagyon sokat dolgozott az emberiségért. Bár élvezte a nagy dicsőség örömeit, mégsem volt boldog, mert sohasem élvezte, amit egyik elődje így fejezett ki: beatus ille, qui procul negotiis!...

Dr. Boros György.

Az 1569-i első román református zsinat és előzményei.

Abból az élénk szellemi érintkezésből, melyet kölcsönös levélváltás útján a régi transylvan-erdélyi protestáns vezérférfiak állandóan fenntartottak a németországi reformátorokkal, igen fontos adatokat kapunk az akkori transylvan-erdélyi románságra, és főleg e nép reformációjára vonatkozólag. A bistrița-besztercei *Wurmloch Adalbert* 1546-ban ezt írja *Hess Jánosnak*.¹ „Van egy nép itten, amelyik nemcsak szokásaival és nyelvével, hanem vallásával is különbözik tőlünk. Oláhoknak nevezzük. E nép, habár Krisztust vallja, még sem volt soha Rómának alávetettje. Szerzetásai egészen eltérnek a miénktől, mert folyóiban keresztelnek, az úrvacsorát kovászos kenyérral és borral veszik magukhoz. Az evangéliumot és Pál leveleit nem a maguk nyelvén hallgatják, hanem idegen nyelven, melyet mi rácnyelvnek nevezünk. („Die Raczische Sprach.“) Ezt a nyelvet a nép nem érti, csak úgy ért valamit, ha papja megmagyarazza. Közülünk sokan tökéletesen tudják e nyelvet. A káté erre az oláh nyelvre van lefordítva, és Szebenben (mely város nekünk erdélyi szászoknak fővárosunk) úgy nevezett rác-betűkkel van kinyomtatva. E betűk némileg hasonlók a görög betűkhöz. Sokan a pópák közül a kátét úgy fogadják, mint szent könyvet, de némelyek egészen elvetik.“

Kétségkívül az 1544-i *Catechizmul Românesc*-ről² szól e becses tudósítás. E katekizmusban a legelső cyril-betűs román nyomtatott könyvet adja a protestánizmus a román művelődésnek. Ez az első román könyv, bár eredetiben nem maradt meg egy sem belőle, annak idején nagyszámban forgott közkézen, hiszen Sibiu-Szeben vidékén kívül még Bistrița-Beszterce vidékén is sok pópa fogadta úgy, mint „szent könyvet“.

E helyütt egy kis kitéréssel megjegyezzük, hogy Rodna-Radna bányaváros, valamint Năsăud-Naszód vidéke, a későbbi román határőrvidék, a XV. századot megelőzően nem tartozott a bistrițai-besztercei királyföldhöz. De épen a reformáció kezdetén kezd a bistrițai-besztercei magisztrátus hamisított királyi adománylevelek alapján jogtalan és erőszakos kegyúri hatalmat gyakorolni a someș-szamosmenti „plájások és gornyíkok“ fölött, kik mindig őrizték régi keletű kiváltságukat s most határozott örömmel fogadták be a reformáció tanait, me-

1. Heinrich Wittstock: *Beiträge zur Reform. Geschichte des Nösner—Gaus*. Wien, 1858.

2. Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története*. Bpest, 1896. I. 383. 384. l.

lyeknek e vidék, — a még lappangó huszita eszmék útján, — amúgy is alkalmas talaja volt.³ A szászok kegyurasága, mely nemcsak jogtalan, hanem sokszor nehezen elviselhető is volt, most a reformáció befogadásával egészen átszelidül hittestvéri pártfogássá. Megszűnnek az állandó panaszok a jogtalan dézmák, vámok és tutajozási „lucrum camerae“-k ellen, hogy aztán az ellenreformáció megindulásával a lelki és gazdasági élet területein felbomolják újra a szépen kiegyensúlyozott nyugalmi szint. A „Naszód-Vidik“-i románság tömegesen fogadta el az új hitet. Erre mutat az is, hogy a magyar fejedelmek épen az ő érdekükben keresik fel elég gyakran a bistrița-besztercei magistrátust rendeleteikkel és az országos törvények, zsinati végzések végrehajtását sürgető meghagyásaikkal. Ezekből őrizett meg számunkra sokat a bistrița-besztercei városi levéltár. A románok reformációjának ma is itt találhatók fel a legfontosabb kútfői.⁴

Wurmloch idézett leveléből a legfontosabb adatunk különben az, hogy a reformációt megelőző időkben a román ortodox egyházban a román nyelv egyáltalán nem volt használatban. A liturgiában a nép előtt teljesen érthetetlen idegen nyelv uralkodott; ezt a mi német levelünk és az egykori országgyűlési emlékek is *rác nyelvnek* nevezik. Ez a rác nyelv az ó-bolgár nyelvből fejlődött szláv nyelv volt. Az idegen rác nyelvet a románság csak a reformációval tudja kiszorítani, de csupán a transylvan-erdélyi részeken. *Metes István* a tulajdonképeni reformációt megelőző, huszita előreformátori mozgalomnak tulajdonítja a rác nyelv kiszorítását a liturgiából, de állítása nem fedi egészen a valót; mindössze annyi az igaz belőle, amennyit *Jorga* is megerősít, hogy t. i. „a huszita hittenjesztés segítette elő a legrégibb szláv nyelvű szent iratoknak a román nyelvre való lefordítását még a XV. században.“⁵ Ettől a huszita kísérletezéstől azonban még nagyon messze van a román nyelv behozatala a liturgiába. A román szellem a nemzeti nyelv jogainak biztosítása és az egyházi nyelvben eddig idegentől bitorolt trónjára való emelése, csak a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek védnöksége alatt megindított XVI. századbeli reformációnak adatott meg.

Minden tárgyilagos történész kénytelen elismerni, hogy a románságban a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás érzetét a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek vallásújító igyekezete keltette fel; e nélkül a románság nemzeti öntudatra ébredése és a román nyelv diadalmas-kodása hihetőleg csak nagyon lassan és nagyon későn következett volna be. Igaz ugyan, hogy az orthodox román egyháztörténészek nem-

3. Marțian J.: *Fragmente din Ist. Năsăudului în sec. XVI.* Kézirat 38.

4. A bistrița—besztercei levéltár eredetileg a város tulajdona volt; ezt a magyar uralom idején a város a vármegyének adta át elhelyezés végett. 1934-ben az egész levéltárat Năsăud—Naszódra költöztették át s a 30 ezer darab értékes oklevéllel, csodás gyorsasággal megalapították az „Arhiva Grănițarească“-t.

5. *Metes Stefan: Istoria Biser. Rom. din Transilvania.* Sibiu 1935. Edit. Libr. Archidiecez. I, 120.

csak fukarul bánnak ennek az elismerésével,⁶ hanem csak amolyan nemleges eredménynek tüntetik fel. Szerintük a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek nem gondoltak komolyan a román nép vallási érdekeire, hanem egyszerűen el akarták magyarosítani a románságot a kálvinista vallás segítségével.⁷ Kétségtelen azonban, hogy a reformáció nemcsak a román nyelvre volt döntő hatású; ez volt a kezdeményezője az autonóm nemzeti politikai életnek is. A reformáció tette ugyanis lehetségessé azt, hogy román püspökség létesüljön a fejedelmi udvar közvetlen közelében, Alba-Iulia-Gyulafehérváron s ezáltal hierarchiai központ alakuljon ki a fejedelmi székhelyen.⁸

A protestántizmus vezérelve az, hogy az Igében magát kijelentő Szentlélek-Isten proféta-lelkű emberek hitén át mindenkinek érthető nyelven közvetíti az Igét, Isten parancsát, kegyelmét. Ezért a protestántizmus mindenütt a nép nyelvén adja át a népek az Isten hozzá intézett üzeneteit. Természetes tehát, hogy a románság között is úgy teljesítette Idvezítőnk missziói parancsát (Máté 28. 19—20), hogy a nép nyelvére fordította le a Szent Bibliát, a nép nyelvén magyarázta meg káteibán a Kijelentésről alkotott hitét és a nép nyelvén énekelte a dávidi zsoltárokat. A román történeszek, sajnos, nem látták meg, hogy a reformáció a közösségi élményeket teremtő küldetésével milyen összetartozási érzést fejtett ki magában a románságban is, és nem emelték ki soha a hitújításnak a fajtestvériségre és népi közösség-érzésre tett hatását. Azt is elfeledték, hogy a transylvan-erdélyi hitújítás nemcsak a fajtestvéri közösségi kapcsolatokat erősítette (és sohasem semlegesítette), hanem az egyetemes hitbeli közösség tudatosítása útján valóssággal csatornájává lett a nyugati műveltségnek és tudománynak Transylvániában és a két ó-királyságbeli országban is.

Jól esik idéznünk itt egyik egyházi írónak az 1544-i Catechizmul Románesc-vel kapcsolatban mondott szavait: Korszakalkotó mind a román irodalomban, mind a vallásos életben, hogy megjelenik benne, ha cyril írással is, a legelső román nyelvű könyv, besugárzik kelet templomába a nyugati műveltség és az evangelium szelíd fényének egy-egy sugára. És ezt nem románok tették, hanem Isten „idegen“, de testvérkézzel adta a románoknak!⁹

Pokoly József azt állítja, hogy a románok között „azoknak száma, kiket az Úr megvilágosított, valószínűleg csekély lehetett.“¹⁰ Valószínűbb azonban, hogy a románok közül nagyon sokan csatlakoztak a reformációhoz. Igaz ugyan, hogy a lutheri irányzathoz kevesen szegődtek, de annál többen fogadták be a kálvini tanokat. Biztos adataink vannak arról, hogy a hunedoara-hunyadi, meg a zarándi részeken már a XVI. század közepén sok román kálvinista egyház volt megszer-

6. Metes *i. m.* I, 87.

7. Jancsó *i. m.* I, 387.

8. Iorga N.: *Stefan cel Mare Mihai Viteazul etc.* Bucuresti. 1904, 8.

9. Mózes A.: *A XVI. XVII. századbeli prot. román kátek,* Ref, Szemle XXIX, 22—23. sz.-ban. [Másodkézből való munka. Szerk.]

10. Pokoly József: *Az erdélyi ref. egyh. története.* Bpest. 1904. II, 165 l.

vezve.¹¹ Nagyon korán terjedt el a kálvini reformáció a Banat-Bánságban, sőt a bihor-bihari Beiuş-Belényes környékén is.¹² Rodna-Radna, Bărgau-Borgó meg. Năsăud-Naszód vidékén a XVI. század derekán szintén szervezett új-hitű egyházak vannak. Az egyre gyérülő magyarság helyeit elfoglaló román lakosság a Someş-Szamos és a Mureş-Maros mentén is református gyülekezeteket szervez a földesúri birtokokon. 1564-ben találkozunk először az általunk ismert első román kálvinista püspöknek, György papnak, a nevével, ki Marţian állítása szerint a násăud-naszódi Săngheorg-Oláhszentgyörgyről való.¹³

Az 1566-os sibiui-szebeni országgyűlés végzése között olvashatjuk, hogy „újabban végeztetett, hogy ez birodalombul minden nemzetség közül efféle bálványozások kitorültessenek és az Isten ígéje szabadon hirdettessék kiváltképpen az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek és ekképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelembe vitték. Azoknak, akik az igazságnak engedni nem akarnak, Ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel, superintendensel, a Bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmére menjenek. Kik ha úgy is a megértett igazságnak helyet nem adnának, eltávoztassanak, akár oláh püspök, vagy papok, vagy kalugyerek legyenek is és mindenik csak egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak. Akik pedig ezeket megháborítanak, hűtlenségnek poenájával büntetessenek.“¹⁴ Már ebből az országgyűlési végzésből is következtethetjük, hogy a románok között sokan voltak, akik „engedtek az igazságnak“, bár a nagyobb része engedetlen lévén, a „vak pásztorokkal“ szemben maga az országgyűlés, az alkotmányos államhatalom lép fel. A hűtlenség poenájával való kemény büntetésről azonban e korban egyáltalán nincsen adatunk. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a kemény végzéseket nem hajtják végre. Transylvániában a reformáció páratlan emberies légkört teremt. A magyar fejedelmek Transylvániája csakugyan a vallászabadság klasszikus földje.¹⁵

Az 1577-i országgyűlés végzése még jobban megerősít abban a véleményünkben, hogy a románok közül igen sokan fogadták be az új hitet. Ez a végzés egyenesen azt mondja, hogy „sokan lévén az oláhok közt, kiket Isten megvilágosított, hogy elhagyták a görög egyházat és a maguk nyelvén olvassák Isten ígését, de superintendensük elhalván, azt határoztuk tehát, hogy ők is egy istenfélő embert válasszanak maguk közül, minélfogva Isten ígésének hirdetése meg ne szűnjék, sőt inkább terjedjen közöttük“.¹⁶ Ez a fontos adat Pokolyval és a román

11. Dáné István: *Fărădi ötvös Gáspár rákosdi pap 1654-ből való ekkliésia összeírása a V. Hunyadi—Zarándi egyesült traktusból.* (Kézirat) 1860. 6.

12. Bunyitay Vincze: *Biharvármegyei oláh papjai és a vallás unió.* Bpest. 1892. 31—32.

13. Marţian i. *kézirat* 39.

14. Jancsó i. m. II, 332.

15. Lupuş: *Istoria Biser. a Rom. Ardeleni.* Sibiu—Nagyszében, 1918, 41 l.; Lupuş más álláspontot foglal el e kérdésben.

16. Hunfalvy Pál: *Az oláhok története.* II, 332.

egyháztörténészekkel szemben a mi véleményünket támogatja, s egyszerűsége bizonyítja, hogy a román superintendenseket nem a fejedelmek nevezték ki, hanem a papok választották. Ez kezdete annak az orthodox önkormányzatnak, mely a magyar kálvinista talajból nőtt ki és terebélyesedett el. A balgaradi (fehérvári) orthodox püspök, később metropolita választásának egészen 1918-ig az a törvény volt a szabályozója, melyet az 1579 okt. 21-i turda-tordai diéta állapított meg. „Az oláh papok azt válasszák meg püspöküknek, — mondja a végzés, — akit akarnak és az uralkodó erősítse meg azt, akit akarnak és az uralkodó erősítse meg azt, akit maguk közül fognak választani.“¹⁷

Az újabban napfényre került adatok alapján nem fogadhatjuk el Pokoly ama véleményét sem, hogy ez a kezdetleges román reformáció csak abból állott volna, hogy „a görög professiótól elszakadtak és az Isten igéjét tulajdon nyelveken hallgatták“. A románok reformációja határozott kálvini hitvallásos reformáció volt. A lutheri irányzat a százok minden igyekezete mellett sem tudott náluk gyökeret verni, de a kálvini hitújítás eredményessége letagadhatatlan. Már 1564-ben maga Coresi nyomtat és ad ki két kálvini irányzatú könyvet Braşov-Brassóban. Az egyik a *Tălcuţ Evangelium*, melyet nemsokára követ a *Molitvelnic Românesc*. Ez utóbbi a Heltai Gáspár 1550-i magyar nyelvű ágendájából van román nyelvre fordítva és csak két szentségről szól: a keresztségről s az úrvacsoráról.¹⁸ Eltörli a szentek, ereklyék tiszteletét, a halottakért szolgáltatandó misét, azaz az eddigi hivatalos orthodox liturgiát. A *Tălcuţ Evangelium* pedig egyenesen ellene fordul az egyházi és papirendnek, igen éles vitatkozó szellemben támadja az evangelium ellenes hierarchiát s a papokat boszorkányoskodással vádolja („boscordese“), mikor a templomban idegen (serbeste = szerb) nyelven miséznek; ezt a román nép nem érti meg. Kálvini értelemben emeli ki a Szentírást, mint a hitnek egyedüli alapját, és ezeket a szavakat mondja az igaz hitről: „A Szentírás az, amit egyedül hinnünk kell, mert nekünk a törvény nem jön sem Jeruzsálemből, sem Rómából, sem Görögországból, sem Havaselvéről, sem a szászoktól, sem Moszkvából, hanem adatott és rendeltetett az Úr Jézus által.“¹⁹

Már az eddigiek is meggyőzhetnek mindnyájunkat arról, hogy 1564 után már a leghatározottabb kálvini szellemű reformációval állunk szemben a transylvániai-erdélyi román hitújítási mozgalmakban. Hitünkben még jobban megerősítenek bennünket az eddig ismer-

17. Erd. Orszgy. Eml. III, 144.

18. Metes i. m. I, 133 l.án azt állítja, hogy a „Molitvelnic Românesc“ három szentséget sorol fel és e nézetét Dăian I.: *Molitvelnicul diaconului Coresi în Răvaşul VI. 168—181 l.-in* közölt tanulmánya alapján kockáztatja meg. Téves a három szentség felsorolása, mert az 1550-ben megjelent Heltai-féle Agenda, melyből a *Molitvelnic* fordítotott, nem sorol fel 3 szentséget, csak kettőt. 1564-ben annyira megerősödik a kálvini irányzat, hogy a románoknak református püspöke van. Lehetetlen lett volna tehát ebben az időben 3 szentséget becsúsztatni a Heltai-féle fordításba.

19. Drăganu N.: *Un fragment din cel mai vechiu molitvelnic*. Dacoromania II, 1922.

retlen, 1567-i fejedelmi rendelkezés sorai, valamint az 1569-i aiudi-enyedi zsinat határozatai.

György püspöknek, ki az 1566-i sibiui-szebeni országgyűlés már ismertetett végzései alapján nagy buzgósággal lát neki a reformációhoz csatlakozott románság megszervezéséhez, tapasztalnia kell, hogy sokan nem igaz meggyőződésből tértek át az új hitre, hanem azért, hogy megszabaduljanak a jobbágy-terhektől. A reformáció a román papokat mentesíti a jobbágyi szolgálmányok sokszor igen nehéz terheitől s az úgynevezett nyestbőr-adón kívül minden más jobbágyi szolgálmánytól megszabadítja őket. Nem csoda hát, ha a gazdasági tényezők is belevegyülnek, mint külső okok, a belső lelki kényszer ki nem kutatható mozzanataiba. Mert az mindig úgy volt, hogy a legsebbebb erdőben is találhatók száraz gallyak. Különbösen is az akkori rendi világban nálunk is igen bensőségesen ható hajtóerő volt a jobbágyi terhektől való szabadulás vágya. Azért György püspöknek is tapasztalnia kellett az anyagi érdekek evangélium-ellenes, sorvasztó hatását. 1567-ben zsinat-tartásra hívja az összes román papokat, hogy „igaz meggyőződésből áttért espereseket és papokat tegyenek a román eklézsiák élére és nem olyanokat, akik azért tértek át, hogy megszabaduljanak a jobbágy-terhektől”.²⁰ De ez a zsinat az akkori zavaros belpolitikai állapotok miatt nem gyűlhetett egybe. Ügybuzgóságában példás főpásztor akkor panaszos levéllel fordul János Zsigmond fejedelemhez; ebben elpanaszolja, hogy a papok közül többen nem hajlandók a tiszta evangéliumi tanításokat tőle meghallani, sőt gúnyolódnak vele és szidalmazták őt, aki a Krisztus követségében jár.²¹ A fejedelem erre a püspöki panaszra adja ki 1567 október 2-án a maga rendeletét, melyet a többek között megküldött a bistrítai-besztercei szász magistrátusnak is. Ezt a fejedelmi rendeletet teljes egészében megőrizte a bistrítai-besztercei szász levéltár *Protoculum Magistratuale*-jének 93. lapja.²² E fontos egyháztörténeti adatot alább teljes egészében közlöm:

„Értjük az mi hívünknek, György papnak, az oláh egyházak főpüspökének panaszolkodó jelentéséből, hogy voltak sokan az oláh papok és kalugyerek közül, kik vakmerőségre vetvén magukat, az elébbi tévelygésnek az pogány setétségnek ellenek nem akarnak mondani és az evangéliumnak igazságára és tiszta tudományra térni, — országunk végzései, királyi parancsolatunknak is ellene, kik az egyházbéli szolgálatokat is és isteni dicséreteteket nem akarják a község értésekre tulajdon oláh nyelven művelni és szolgáltatni, de idegen rázt szőfogadatlan oláh papokat mindenképen arra kényszeríteni, hogy az Isten igéjét tisztán és igazán tulajdon oláh nyelven hirdessék az községnek épületére, ez megmondott György papnak eligazítása szerint: parancsoljuk ti hűségeteknek, ez levélnek rendibe erősen, hogy afféle

20. Hunfalvi i. m. II, 333.

21. Metes: i. m. I, 82.

22. Ez most a násáud—naszódi granicsár levéltár tulajdona.

vakmerő szófogatatlan oláh papokat, kik az evangéliumi igazságot nem akarják venni és oláh nyelven nem akarnák az isteni dicséretet szolgáltatni, valamikor a mi levelünkkel ez megmondott György pap, avagy az ő embere titeket meg-talál, minden büntetés alatt országunk végezése szerint az evangéliumi igazságra és az Isten és az isteni dicséretnek oláh nyelven való szolgáltatására, vagy amint György paptól igazítottak volt, aképpen kényszerítsétek és György papnak, avagy az ő embereinek e dologban segítséggel legyetek."

E magyar fejedelmi rendeletnél fejedelmibb védőbeszédet nem is kell felmutatnunk ama méltatlan susárlásokra és alaptalan vádaskodásokra, melyeket az elfogult történetírás szórt és szór állandóan a transylvániai-erdélyi román reformációra, a magyar fejedelemségre és általában az egész magyar lelkiségre.

Ezzel szemben a közölt fejedelmi rendelet a legékeesebb bizonyossága annak, hogy maga a transylván-erdélyi reformáció, a magyar törvényhozás és a magyar fejedelmek követelik a román nyelv jogaiba iktatását a rác nyelv helyett, „hogy az Isten igéjét tisztán és igazán tulajdon oláh nyelven hirdessék a községnek épülésére“. Nem lehet sem letagadni, sem elferdíteni azt a történeti tény, hogy a transylvániai-erdélyi magyar fejedelmek a református hitre áttért románokat saját román nemzetiségű püspökeik és espereseik fennhatósága alatt akarták román-nemzeti református egyházzá szervezni. Ez másként nem is lehetett, mert a kálvini fundamentumon másként építeni nem lehetséges. Noha kétségtelen, hogy e korban nem beszélhetünk határozott nemzeti öntudatról, sem a nemzeti szellem kialakításáról, mégis el kell ismernünk, hogy a reformációban benne van már a későbbi nemzeti öntudatra ébredésnek minden csirája. Az erdélyi fejedelmeknek nem volt céljuk egy magyar nyelvű nemzeti állam kialakítása, tehát igazságtalanság e fejedelemségnek olyan politikai célkitűzéseket tulajdonítani, amelyek egyáltalán nem illenek be az akkori politikai képzetkörbe. Az igazság csupán annyi, hogy törekedtek az egységes hit és vallás, jobban mondva az Anyaszentegyház intézménye megszervezésére, de ez az intézményes egységesítés, — amelyik csak szándékukban volt meg, — csak az Isten igéjén alapuló hit dolgában volt egy nevezőjű, egyébként különlegesen protestáns alapon nemzeti nyelvre való tagozódást, öskeresztény mintára megszervezett, külön önkormányzati egyházakat alakított ki, tehát úgy egységesített, hogy igazába véve elemeire bontott egy láthatatlan egységet. Ha a román történetírók foglalkoztak volna a kálvinizmusnak „a látható és láthatatlan egységről“ szóló mély jelentésű tanításával, nem szórtak volna annyi méltatlan vádat a transylvániai-erdélyi hitújításra.²³

Miután a fejedelem kiadta fennebb ismertetett rendeletét, György püspök egy papi konventiculumot tartott, valószínűleg Teiuşon-Tövisen. Ez a konventiculum zsinat jellegű volt. Mindezekre ama levélből következtethetünk, melyet György püspök ugyancsak a bistriai-besztercei

23. Vö. Lupaş: *i. m.* 260 és Meteş: *i. m.*, I, 82.

magistratushoz küldött 1568. január 14-én. Ebben dicsérettel említi, hogy a „vidiken“ nagyon sok papja van és hogy a megtartott zsinatra ez a „vidik“ is küldött egy pár képviselőt; ezek azonban elkéstek a zsinatról.²⁴ Ez a zsinat a püspök levelének kelte előtt egy évvel tartott meg minden valószínűség szerint Teiuşon-Tövisen, ahol ekkor a román ref. püspök székelt. György ugyanekkor az elkésett zsinati képviselők részére megküldi a *Tălcuľ Evangeliilor*-t. A román reformációnak e nagy vezére 1568. év végén meghalt. Rövid főpásztorkodásának olyan eredményei vannak, melyek e nagy férfiút a román művelődéstörténelem egyik kimagasló alakjává teszik. Legnagyobb érdeme az, hogy a román nyelv jogaiért az egyházi életben törethetetlenül harcolt. Méltó társa a magyar Melius Juhász Péternek.

1569. február 8-án értesíti János Zsigmond a híveit, hogy az elhunyt György püspök helyébe új román püspököt iktatott be, és kéri őket, hogy legyenek segítségére az új főpapnak. Főleg azt hangsúlyozza, minl-egy parancs alakjában, hogy a román templomokban csak románul végezzék a szolgálatokat. Az új püspök, aki mindenben méltó nagy elődjéhez, Turdasi Pál, püspökségének már első napjaiban intézkedik, hogy a román papok közzsínatra gyűljenek egybe Aiud-Nagyenyedre. Erről a zsinatról is a volt bistriţai-besztercei levéltár őrizte meg az egyetlen fennmaradt okleveles bizonyítékot. Sajnos, e jegyzőkönyvbe másolt tudósításon kívül nincsen semmi más adatunk e zsinatra vonatkozólag. E másolat is csak rövid kivonata a nevezetes zsinat határozatainak, illetve az azt tudató fejedelmi leiratnak, amelyből 1570 február 2-án másoltatott be a *Protocolum Magistratuale „Wallachorum Statuta“* jába. Minthogy e fontos kútfőnket hibásan közlik a román történeti adattárak, ezért jónak látom szörül szóra közölni újra az eredetiből a nevezetes másolatot:

„Nos Johannes secundus Dei gratia electus rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod fidelis noster honorabilis Paulus episcopus ecclesiarum valachorum nostrarum personaliter, veniens in praesentiam, exhibuit nobis et praesentavit certos quosdam articulos super nonnullis statutis et ordinationibus in causa religionis universis plebanis ecclesiarum valachorum consentientibus in synodo et conventu publico praesbiterorum valachorum in oppido Enyed ad sedecimum diem mensis Octobris anni praesentis paribus votis conclusos et deliberatos, supplicans nobis humiliter et nos eosdem articulos ac omnia et singula eisdem contenta ratas gratas et accepta habentes perpetuo valituras gratiose conformare dignaremur. Quorum quidem articolorum tenor talis est:

Die sedecima mensis octobris.

Pal az ola nyelven valo pyspeoke mind ez olahbeli papokal enyedi synodba es gyvlesbe mely gyvlest wrunk ew felsege kegelmes aka-

rattiból tevének volt az liturgiáiknak szolgáltatása felelő ott eők
 Enyeden egienleó akaratóból az keóvetkezendó articulusokat végezték:

Elseo articulus

Hogy minden dolgok kik isten ígeie zerynt az Isten newezetessegeket
 es dyczyretit nezik, azok mind eleóvetessenek es helyen maragyanak.

Az my emberek zerezsek penik isten Jgeyre kywl az keresztyeny
 gywlekezetbe be hozattatak azok mindenek hatra hagyatassanak az w
 felsege byrodalmaba.

Item Masod articulus wegeztetett, hogy az meg holt zenteknek es
 egieb holtaknak liturgiát avagy keonyergest ne teggyenek.

Harmad articulus hogy jól lehet az eleót az mely egyhazy zolganak
 awagy papnak felesege meg holt ha az papsagot holtig akarta wyselny
 annak nem volt szabad masodszor meg hazaswlly. Most enyedy sinatba
 így wegeztetett hogy ha jambornak teókelletesnek es az zolgalatra ele-
 gedendó zemelnek itiltetik annak szabad legyen meghazaswlly es hogy
 tanító pap legyen.

Negyedzer wegeztetett hogy minden pap avagy egyhazy zolga az
 hwtnek agait a Credot es az My attyankot a koenyergyest tartozzek az
 keresztién koessegnek gyakran mynden heten meg magyarazny es rea
 meg tanytany. Valamely pap pedig ez tanitasban el nem jarna effele
 egyhazy zolga ne lehessen.

Eted articulus, hogy ha az igazan tanító pap alátwalo nep koesseg
 az templomhoz az Jsten ígeienek halgatasara es az keongyergeó imat-
 sagnak es az Crédónak tanulasara nem menne tehat azokat halaloknák
 orayan az pap ne communicalia meg.

Hatodzor wegeztetett hogy az a mely racz nyelven walo papok az
 olahok keózeót az papsag tyztyt wyselik ha az keosseget ha az olahwl az
 zentsegekre nem tanytyak azok papok ne lehessenek.

Myert pedig, hogy sokan talaltatnak kik az Isten ígeienek es orzag
 articulusainak kiket ew felsege orzagawl egyetembe egy nehany
 gywlesebe kegyes ziwel el wegezet azoknak engedetlenek wegeztetett
 azyrt hogy effele engedetleneket w felsege feyedelmy metosaga zerynt,
 dyrectora által az orzag articulusi tartasa zerynt kemenyen meg bwn-
 tetessen.

*Nos igitur praemissa supplicatione Nostrae modo quo supra por-
 recta Maiestati Regia benignitate exaudita, et clementer admissa, per
 praesentes Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta ratos
 gratos et accepta habentes approbanda ratificanda et confirmanda
 duximus. Imo approbamus ratificamus et clementer confirmamus
 harum nostrarum vigore et testimonio. Datum in civitate nostra Alba-
 Julia die ultima mensis Novembris Anno Domini 1569. Iohannes II. rex.*

Ezek az ártikulosok nem úgy vannak a magistrátusi másoló jegy-
 zőkönyvbe bemásolva, mint ahogy a zsinaton eredetiben megfogalmaz-
 tattak. A zsinat eredeti végzései nem maradtak fenn, csupán a feje-
 delmi megerősítésről tudósító rendelkezés másolatából olvashatjuk a
 hat artikulust. Itt pedig nagyon tömören, curialis stílusban összefogva
 áll előttünk az eredetileg kétségkívül hosszadalmas, kimerítő hitvallás.

Az 1562-i debreceni, másként egervölgyi hitvallás (melyet 1567-ben latin és magyar nyelven is kinyomatnak), kétségkívül hatással volt az aiudi-enyedi articulások megszerkesztésére. Nem nevezhetjük ugyan e zsinati végzéseket részletes, Szentírásból igazolt hitvallásnak, mert még annyi rendszerességet sem fedezhetünk fel bennük, mint a debreceni hitvallásban, de azért bátran állíthatjuk, hogy a hat articulust teljesen kálvini hitcikkelyezés. Erre már abból a külső körülményből is következtethetünk, hogy e román zsinatot egy pár évvel megelőzően, 1564-ben már véglegesen megalakult a kálvini egyház, éppen egy előző aiudi-enyedi zsinaton; itt azonban az úrvacsora szereztetési ígéje körül támadt hitviták miatt egyelőre nem sikerült tető alá hozni a megegyezést a luteránusokkal. Bizonyára az egészen kálvini irányzathoz csatlakozott Aiud-Nagyenyednek különleges szelleme szabott irányt ama zsinat elébe is. Különben a svájci reformáció támadó, tisztító szele már a transylvan-erdélyi hitújításban is úgy megerősödött, hogy az egykorú feljegyzés szerint „az oltárok, faképek és némely ékességek ország-szerthe letétetének“.²⁵ Ez a szigorú kálvini reformáció döntő térhódítását igazolja.

Ha részletezzük az aiudi-enyedi pontokat, a rendszertelenségben is látunk valami rendet. A két első artikulust egészen hitvallás jellegű, még az összevont kurialis stílusú megfogalmazásban is. Ez a két első hitcikkely nem árul el semmilyen szenvedélyes vitát a hit kérdéseiben. Aiudon-Nagyenyeden nem is folyhatott le szenvedélyes vitaközlés az orthodox keleti egyház papjaival, tehát hitvédelmi érveket nem igen fedezhetünk fel e két artikulumban, csupán rövid tényszerű rögzítéseket a hit dolgaiban. Az orthodox keleti egyház nagyon messze volt még ez időben attól a felkészültségtől, hogy kiállhatott volna hitvédő vitára akár a szószéken, akár nyilvános hitvitákon, nem is említve a vitairatokkal való védekezés lehetőségét. Kereken egy századnak kell eltelnie, míg Varlaam a hit kincseinek megvédéséhez és a nemzeti műveltség ugarának művelhetővé tételéhez kezdhet.

Az első artikulumban két szón van a hangsúly: 1. Isten nevezetessége“, 2. és „dicsérete“ megjelölésén. Isten „nevezetessége“ magában foglalja a keresztyén hitnek az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, szóval a Szentháromságról szóló tanításait. E szerint a hit egyedüli szabályozója: az Isten ígéje. Az Isten „dicsérete“ megjelölés pedig az Isten igaz imádásáról, segítségül hívásáról, Krisztus egyedüli közbenjárásáról szóló kálvini felfogást öleli egybe. Bár mindezen dogmatikai részletezésről nincsen szó ebben az artikulumban, de kétségtelen, hogy csak erről lehetett szó a részletes, eredeti artikulumban. A két dogmatikai fogalomkörben, Isten „nevezetességében“ és „dicséretében“ benne foglaltatik az egész Apostoli Hitvallás. És ha e két dogmatikai fogalomkör értelmezésére és magyarázására hozzávesszük ezen artikulust végzését, hogy t. i. „minden dolgok Isten ígéje szerint... vétessenek elő és maradjanak helyben“, úgy nem kételkedhetünk abban, hogy ez a román zsinat

25. Dr. Nagy Géza: *Kálvinista jellemképek*. 1930. 9.

kálvini szellemű volt. „A református keresztyénségre elsősorban a teljes Szentírás feltétlen tekintélyül való elismerése jellemző” — mondja dr. Tavaszy Sándor.²⁶ Az igének egyedül jogos uralma és útmutatása alatt önként következnek az emberi rendelkezések, hagyományok eltörlésének kálvini parancsa: „az mi emberek szerzéseik pedig, Isten igéjén kívül, az keresztyén gyülekezetbe behozattak, azok mindenek hátra hagyassanak.” Tulajdonképpen csupán az első artikulus, a szorosabb értelemben vett első rész az aiudi-enyedi román kálvinista kánonokban, de a második hitcikkely is elvi jelentésű, bár teljesen gyakorlati vonatkozásban van megfogalmazva. A második artikulus eltörli a szentek (halott emberek) imáadását, liturgiális tisztelését. Nem említi fel az ikonák és ikonosztázionok eltávolításának parancsát, de kétségtelen, hogy a tisztításban szélsőségesebb svájci reformáció a román gyülekezetekben sem túri meg ezeket. E sorok írója több régi templomot látott a hunedoara-hunyad-zarándi részeken, melyek Váradi Ötvös Gáspár rákosdi pap 1634-ből származó összeírása szerint román kálvinista gyülekezetekéi voltak a XVI. század közepén és e templomok ez időben bemeszelt és bevakolt freskói beszédes bizonyosságai a helyenként ilyen vonatkozásban is érvényesülő kálvini puritánizmusnak. A harmadik kánon az orthodox papok házasságának törvényes tilalmát szünteti meg s megengedi a másodszeri házasságot az őskeresztyén egyházi fegyellem ítélete alatt. És e harmadik artikulussal kezdődik a kánoni rendelkezésnek az a gyakorlati része, amely a papságra és hívekre vonatkozik. Végül pedig a liturgiában a román nyelvnek kizárólagos használatát írják elő.

A 4. és 5. kánon a protestáns népnevelés, oktatás és iskolázás előfeltétele; e nélkül reformáció el sem képzelhető. A 4-ik a tanító, népnevelő papság intézményes szolgálatba rendelése. Mintha csak a második helvét hitvallás XVIII. részének 14. pontjában foglaltakat hallanók: „Hangsúlyozzuk, hogy az egyházi szolgáltnak tiszte, hogy a tudatlanokat tanítsák, a késedelmeseket, vagy aluszékonyakat szorgalmazák.”²⁷ A népnevelés, a népművelés elhanyagolása vagy elmulasztása a legszigorúbb egyházi fegyelmezést vonja maga után a kötelességmulasztó szolgáltnak szemben: „valamely pap pedig ez tanításban el nem járna, efféle pap egyházi szolgáltnak ne lehessen!” Itt van a kezdete az első román népművelésnek és az első román népiskolának, melyeket e kánon alapján a református román gyülekezetek állítanak fel mindenütt, ahol az új hit diadalmaskodik. De nemesak a tanító papság köteleztetik a népnevelés szolgálatára, mert a gyülekezet tagjai, a hívek is kötelesek a „tanulásra járni”. Az egyházi fegyelmezés itt is szigorú, u. i. az úrvacsorától való eltiltást vonja maga után az „iskola kerülés”; ez a rendelkezés még a halálos órára is kiterjed.

A hatodik végzés a rác nyelvet szorítja ki a templomból, illetőleg a liturgiából. Tulajdonképpen ez a hatodik artikulus („mely gyűlést ő

26. Dr. Tavaszy S.: *Református keresztyén dogmatika* 64.

27. Erdős József: *A második Helvét Hitvallás*. 1932. 57.

felsege kegyelmes akaratjából töttenek volt az Liturgiájoknak szolgál-tatása felől“) adta meg a zsinatnak jellegzetes elnevezését. E zsinat ugyanis főleg a liturgiát kánonizálta.

A román nyelv óceánjának első átrepülői között méltó helyet foglal el ez a hatodik kánon is. Magyar fejedelem „kegyelmes akaratjából“ született meg ez is, mint az 1566-i sibiú-szebeni országgyűlés végzése, vagy a János Zsigmond 1567-i rendelete, melyek tudvalevőleg először iktatják jogaiba a román nyelvet a rác nyelvvel szemben az egyházi használatban. A helvét hitvallás XXII. kánonának 6. pontja volt a szülőanyja az aiudi-enyedi hatodik kánonának is: „Némuljon el tehát minden idegen nyelv a szent gyülekezetben. Mindent a közönség nyelvén adjanak elő, amelyet az azon helybeli emberek a gyülekezetben megértenek.“ Itt azonban nem is annyira ennek a reformátori elvnek a hitcikkelyezéséről van szó, hanem a régebben kimondott és törvénybe iktatott reformátori követelmény szigorú végrehajtásáról s a mulasztókkal szembeni „kemény“ megtorlásokról. Engedetlen „rác-nyelven való papok“ állásvesztéssel büntetessenek és az engedetlen hívek is „az ország artikulusai tartása szerint keményen megbüntetessenek.“ A román liturgia a transylvan-erdélyi kálvinista román gyülekezetekben elnémítja az idegen rác nyelvet, melyet Munteniában, Olteniában, Moldovában még a XIX. század elején is használnak. Minő nagy a távolság 1566-tól csak 1680-ig is, míg Dosoftei mitropolitának megjelenik a román nyelvre fordított liturgiája, a *Dumnezeasca Liturgie*.²⁸ De e könyv megjelenésével még alig veszít valamit uralmi teréből a rác nyelv; még az 1830-as években is vannak orthodox egyházak, ahol szláv betűkkel nyomtatott rác evangéliumokból rác nyelven misézi el a pópa az idegen liturgiát.

Az erdélyi kálvinizmus századokkal megelőzi az orthodox uralkodó egyház próbálgatásait és biztosítja a román nyelv uralkodását a gondolkodásban s a népnevelésben azzal az intézkedésével, hogy azt kizárólagos egyházi nyelvvé teszi a román gyülekezetekben. Az erdélyi kálvinizmus a románságnak megmutatta az egyetlen utat a művelődésre és erre az útra a nemzeti szellemet, a román népnyelvet állította be vezetőnek.²⁹

Gergely Ferenc.

28. Dr. Grigore Pascut: *Istoria Literaturii Române din sec. XVII*. Iași. 1922, 128.

29. A zsinati végzések 1570-i másolatát betűszerint közöljük; azonban csak a tulajdonnevek esetében tartottuk meg a szövegben levő nagy kezdőbetűt.

Niriş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynév- történeti viszonyai a XIII—XX. században.

(Második közlemény.)

VI.

A történeti és jelenkori anyag összegyűjtése előbb idézett tanulmányaimban kifejtett alapelvek szerint történt. A helynevek feldolgozása során nemcsak a tő-helynevet, de annak származékait is felvettem. Figyelemmel volt a gyűjtő a helynevek magyar alakja mellett a rumén alakokra is; ezt ahol lehetett, a magyar helynév után adom.⁸² A magyar helynév után []-ben álló szám a helynévtérképen szereplő szám, a ()-ben álló jelzés a területen folyó gazdálkodásra vonatkozik.⁸³ A *-os sorszámú helyneveket a helyszíni gyűjtés ma is élőknek bizonyítja.

⁸² A rumén helyneveket és a magyarokat is nyomdatechnikai okokból csak nagyolt átírásban közlöm. A külön rumén hangok jelzésére használt jelek a következők: ə = rumén köznyelvi ä, ! = î. Egyebekben az összes helyneveket fonetikusán közlöm; a különleges jelzéseket a rumén családnevek esetében is alkalmaztam.

⁸³ Rövidítéseim: á = árok, e = erdő, gyü = gyümölcsös, k = kaszáló, ko = kopárterület, kt = kert, kev = kevés, l = legelő, ma = malom, n. h. = nevű (nevezetű) hely, o, old. = oldal, p = patak, pu = puszta, r = rét, sz = szántó föld, szö = szőlő, te = temető, tktl = terméketlen, HNtDolg = Hely- és Népiségtörténeti Dolgozatok. — MNy = Magyar Nyelv. — Nyr = Magyar Nyelvőr. — Nytsz = Magyar Nyelvtörténeti Szótár. — MTsz = Magyar Tájsszótár. — EtSzt = Magyar Etymologiai Szótár. — A felhasznált forrásokat a gyűjtemény végén összesítve, évszamos felsorolásban közlöm. — Az oklevél-szövegekben ()-be tett rész saját betoldásom. Az oklevél-szövegeket lehetőleg betűszerinti lejegyzésben adom.

1. **Akasztódomb alatt** (sz.) 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: Az *Akasztó Domb alatt* (sz.) (szomszédja) egy felől a' pusztá ódal. — A mai *Akasztófadomb* [87] alatt elnyúló területre vonatkozó helynév.

2.* **Akasztófa domb** [87] (ko. tkln.) — r. *Gyálu Akasztéjilor*. — Nevét kétségtelenül egykori kivégző-hely volta miatt kapta. Az *Akasztófadomb, Törvényfa* stb.-féle helynevek Erdély-szerte közönségesek. Vö. Roska Márton: *Néprajzi feladatok Erdélyben* II. kiadás, 28. — Szabó T. Attila: *Adatok* II.; MNy. XXVIII (1932), 61 és kéziratos gyűjteményemmel.

3. **Aknás**. 1746: az *Aknásban* való sz. 1784: Az *Aknásba* a' Kementze megett (sz.); alább: az *Aknásba* a' Nagy Csorgonál (sz.), Az *Aknásba* a Bükk alatt (sz.), Az *Aknásba* a' Száraz-tó alatt (k.) egy felől (szomszédja) az e. — Az *Aknásvögy* düllő [48] rövidebb neve.

4. **Aknás birce**. 1784: Az *Aknás Birczín* (sz.) (szomszédja) egy felől az e. — Valószínűleg a mai *Aknásdomb* [62] helynév jelzette területtel azonos határrészre vonatkozó helynév lehetett.

5. **Aknás bükke**. 1784: Az *Aknás Bükkin* (k.). — Az *Aknáspatak* [59] környékén levő erdőségre vonatkozó helynév lehetett.

6.* **Aknásdombja**. [62] (sz.) — r. *Dímbu Oknásuluj*. — Az *Aknás* határrész hegyes részére vonatkozó helynév.

7. **Aknás ellenében** (sz.). 1754: Felső Forduló: Az *Aknás ellenében* (szomszédja) Dél felől a Bándó pataka, Ejszakrol az ország uttya... — Az *Aknás dombjával* szemközt, a Bándó patak [214] mellett elterülő határrész neve.

8. **Aknás előtt**. 1741: Felső forduló: *Aknás előtt* (sz.) 1754: így! 1808: az Felső Fordulóra az *Aknás elöt* való helyen (k.) (szomszédja)... egyfelől a' Bándó Patakja... — Az *Aknás dombja* [62] alatt elterülő hely neve volt.

9.* **Aknáspatak**. [59] (p.) — r. *Pərəul Oknásuluj*. 1871 körül *Aknás pataka*. — Az *Aknás* nevű határrészen át a Bándó patakba [214] folyó kis patak neve.

10. **Aknásrétye** (k.). 1784: Az *Aknás Rétyibe* (k.). — Az *Aknásvögy* düllőben [48] vagy az *Aknáspatak* [59] mellékén levő k. vagy r. neve.

11. **Aknásrév**. 1784: A' Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: Az *Aknás Révnél* (sz.) ab *Una* a' Bándó Pataka; alább: Az *Aknás Révinél* (sz.) — A *Cifrahíd* [126] környékén valami átkelőhely neve lehetett.

12.* **Aknásszája**. [49] (k., sz.). — r. *Gurá Oknásuluj*. — Az *Aknáspatak* [59] torkolatánál elterülő hely neve; a patak völgyének kezdetét, *szájá*-t jelöli. A rumén név a magyar szó szerinti fordítása (r. *gurá* „száj”).

13.* **Aknásúttya** [119] (út) — r. *Drumu lá Oknás*. — Az *Aknáspatak* [59] mellett vezető út neve.

14.* **Aknásvögy düllő** [48] (sz., kev. e, k.). — r. *Lá Oknás*. 1898 körül: *Ognás*. — Az *Aknáspatak* környékére vonatkozó helynév.

15. **Aknásvölgye**. 1864: *Aknás völgye* (egykor sóaknák). 1871 körül: *Aknásvölgy* (sz, k, l, ko. old, á) — Az *Aknáspatak* [59] völgyére vonatkozó helynév; az előbbi helynévvel azonos területet jelöl.

16. **Alap**. Minden közelebbi meghatározás nélkül 1731-ben említik; talán csak elírás.

17.* **Alsóerdő** [221] (e) — *Pədurējá lá Buzábik*. — A *Buzabükk* [219] erdő alsó felének neve a Szilágy düllő [115] alsó részében és a Fűrészárka [103] táján.

18. **Alsókölesmező** (sz.). 1825: A' Kis Malomnál az *also Köles mező* az utonn alól (sz.). — A mai *Kölesmező* [104] alsó, a Désre vezető régi úton [65] alól a Bándó patakig [214] terjedő részének neve.

19. **Alsópusztá.** 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: Az Also Pusztán v. Pusztába (k., sz.). — Valahol a Marghita—Szentmargita fele eső részen, valószínűleg elpusztult szőlőhelyre vonatkozó helynév lehetett.

20.* **Alsószoras** (sz.) [74] — r. *Sztrmturá gyé zosz.* — A rumén helynév lehet a magyar fordítása, de önálló alkotás is.

Alványok l. *Aloványok.*

21. **András bíró földje** (sz.). 1733: A Felső Fordulóban: *András Biro földje* n. h.-ben (sz.). — A Bándópatak [214] jobb partján, közelebből meg nem határozható helyre vonatkozó név.

22. **Antal** (e). 1784: Az *Antal* n. Tilalmas e.... a' Meridie a' Szent Benedeki határ s nagyobb részt ugyan a' Sz. Benedeki Kuntynit és Dumbráva n. Tilalmas e. 1825: Az *Antal* n. e. — Az erdő neve család- vagy személynevet őriz.

23. **Antoni sikátor.** 1784: az *Antoni* nevezetű s mezőre kijáró *sikátor.* — A belsőség II. térképén a 116. és 127. telek között elvezető utcácska egykorú neve.

24.* **Aranykút** [56] (kút). — Valószínűleg jó vizéről nevezték el így.

25. **Aszal erdő.** 1784-ben közelebbi meghatározás nélkül említi Kádár (V, 277); az általa használt forrásban magam nem akadtam rá e névre. Talán az *Antal* helynév elírása vagy sajtóhiba útján került bele e név az idézett forrásba.

26. **Aloványok.** 1731: *Aloványok.* 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: Az *Alványok*ba (sz.); alább: A' *Zaloványok* (!) felett (sz.). — A helynév eredetibb alakja az 1784-es adatokból következtethető *Aszalványok* lehetett.

27.* **Árkok közze** [38] (sz.) — r. *Intre völcsejé.* — A Coptelki patak [154] és a Belivárpatak [134] *árka közé* eső terület neve.

28. **Árkosi gödre** (sz., k.). 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: Az *Árkosi Gödribe* (sz.); alább: Az *Árkosi Gödre* iránt (k.). — A Bándó patak [214] jobb partján valamelyik talajmélyedés neve lehetett. A helynév az 1754-től napjainkig kimutatható *Árkosi* családnevet tartotta fenn.

29.* **Bálint gödre** [85] (k., pu.) — r. *Groapá Bálintuluj.* — A helynév máig is élő *Bálint* család (1830) nevét őrizte meg.

30. **Bálványos pataka** (p.). Egy oklevélkivonatban szerepel a név; latinból való fordítás-e nem tudom. Kétségtelenül a Bándó patak [214] előbbi neve.

31. **Bálványosvárajára menő út.** 1871: *B—Wáraljára menő út.* — A *Várajára vezető* vagy *Várajjai út* [140] alakváltozata; feltétlenül hivatalos elnevezés, mert a nép csak *Várajjai út*-at mond.

32.* **Bándó patak** [214] (p.). Előtagját *Bántó* alakban is használják; másik neve: *Sóspatak.* 1754: *Bándó-pataka* és *Bándó pataka.* 1784: *Bándó-patak* és a' *Bándó Pataka* árka. 1787: *Bándó Pataka.* 1794: *Bándó Pataka.* 1871: *Bántó patak* (v. pataka) és *Bándó patak.* 1808: *Bando Patakja.* 1825: A' *Bántó patak*on lévő székes malom. 1839: Dieses Dorf liegt im Samoscher Hauptfluss-gebieth in seinem Filialgebieth des Baches *Bando patak.*⁸⁴ 1898 körül: *Bándó* vagy *Bántó patak.* — A falun keresztül nagyon mély mederben folyó patak neve. — A Sóspatak névváltozat magyarázataként álljanak itt a következő sorok: „a Banto (!) patak, melyet a szásznyiresiek *Sóspatak*-nak (oláhul Valye csea szeratá) hívnak, [a Bálványosváralja felé vezető úttól jobbra] egy fehéren csillámló sziklatömb alját mossa, mely megyénk sórétegeinek egyik szabadon kiálló orma.“ („Szoln. Dob. Mon.“ V. 271.).

⁸⁴ Lenk Ignác: *Siebenbürgens Lexikon,* Wien, 1839.

33.* **Becániratvány** [197] (k.). — r. *Lázu Iuj Bécán*. — A név előtagja rumén eredetű család- vagy gúnynév lehet, bár ilyen család nem mutatható ki.

34.* **Becántó** (tó) [196]. — r. *Təul Bécánuluj*. — A Becán-iratvány [197] környékén levő tó neve.

35. **Bellevárú**. 1812: *Belevár rüh*. — A Belivár patak [134] valamelyik részének környékét illethették e névvel. Kádár (V, 277) az adatot megkérdőjelezve *rét*-nek értelmezi. Ez téves, mert az utótag (rű) a *rév* — *ré* — *rő* — *rű* szócsaládban egész szabályos fejlemény az ómagyar *reü* illetőleg *reu* alakból.

36.* **Belivár árka** [16] (á.). A Belivár patak [134] környékén levő időszakos vízfolyás neve.

37.* **Belivár düllő** [130] (sz., k., e.) — r. *Bélivára*. 1898 körül *Beluarü*. — 1731: *Bellivár*. 1758: Koristej és *Belevár* nevezetű erdők is... tilalomban tartattak és tartatik (!). 1784: A' *Belivárba* az édes Dombok előtt (k.); alább: A' *Belivár* előtt az Árok (v. Árkok) között⁸⁵; A' *Belivárba* (sz.). 1864: *Belivár* vagy *Berlavár*⁸⁶ (hagyomány szerint várhely). 1871 körül: *Belivár düllő* (e., k., sz., l., á., út). — „Szoln. Dob. Mon.”-nak az a vélekedése (V, 271), hogy a rómaiakkal kezdődő és az Árpádkorban is folytatott szásznyíresi sóbányászat védelmére emelhettek a Sűjettvár határrészben egy várat és hogy esetleg a Belivár (Béla-vár), mely állítólag téglányalakú földvár lehetett, szintén ebből az időből való, vélekedésnél alig több. „Mondják (!) azt is — írja tovább —, hogy IV. Béla idejében épült volna s éppen akkor, midőn Béla, mint ifjú király megyénkben tartózkodott“. A helynév mai alakjában kétségtelenül magyar (a rumén alak világosan magyarból való átvétel!), de nem lehetetlen, hogy előtagjában a szláv *běli*, *candidus*, *albus* szó rejtőzik.

38.* **Belivár higgya** [9] (híd) — r. *Podu Bélivári*. 1825: A *bélivár hídjánál* (k.). 1784: A' *Belivár Hidjánál* (sz., k.). — A Belivárban lévő híd neve.

39.* **Belivár patak** [134] (p.). 1871 körül: *Belivár pataka*. — A Belivár düllőben [130] folyó patak neve.

40.* **Belivár réttye** [209] (k., sz.) — r. *Rətu Bélivári*. 1784: A' *Belivár Réttyibe* (sz.). — A Belivár-patak [134] környékén elterülő határrész neve.

41.* **Belivári út** [118] (út) — r. *Drumu lá Bélivára*. — A Belivár düllőben [130] vezető út neve.

Berlavár l. Belivár düllő.

Bergej l. Béргеj.

42. **Bergej alatt**. 1784: A' *Bergej alatt* (sz.). — A hegyes *Béргеj* [18] alatt elterülő határrészre vonatkozó helynév.

43. **Bérc**. 1784: Szoros út közt és a' Füstös Irotványa mellett a' *Bérczen* ...egy darab cseplesz Tölgyes e., ab oriente a' Szoros út... ab Occidente a' Pogyerej n... Tiltott e. — A Kontrásiratvány [220] környékén fekvő magasabb hegyrész neve volt; közelebről nem lehet meghatározni.

44.* **Béргеj** [18] (pu., sz., k.). — r. *Bérgéj*. 1731: *Bergely*. 1784: Felső v. Sz. Margita felől való fordulón: A' *Béргеj* oldalba (k.); A' *Béргеjbe*. 1864: *Bérger* (kopár hegy; a hagyomány szerint a régi szász lakosok nevezték el). — Talán a német *Berg*, *mons*' szóval összefüggő helynév; ebben az esetben valóban a falu régi szász lakóseitől származik.

45. **Béргеjoldal**. 1784: A' *Béргеj oldalba* (sz.); alább: A' *Bergej odalba* (sz.). — A hegyes *Béргеj* [18]-nek a falu felé eső oldalát nevezhették így.

46. **Béргеj-tető**. 1784: A' *Béргеj tetőn* (sz.). — A *Béргеj* [18] legmagasabb részeinek neve lehetett.

⁸⁵ L. *Árkok közze* címszó alatt is!

⁸⁶ Ez az alak csak tudálékos származék lehet; egyetlen történeti adat sem igazolja.

47*. **Bírcek** [178] (e., sz.). — r. *Lá Birc*. — A helynév az itteni nyelvjárás i-zését tükrözi.

48. **Biró András oldala**. 1784: *Biró András oldal* az oltoványos (alma, körtve gyümölcsös) és tilalmas erdő. 1784: Az Alsó v. Czoptelke felől való fordulóban: A' *Biro András oldalában* lévő Láb (sz.). 1787: Az alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóba: A *Biro András oldalában* lévő Láb (sz.). (szomszédja) ab oriente A pusztá ódal (sz.). 1825: az also Forduloba: A *Biro András oldalába* lévő láb (sz.). — Valószínűbb az előbb közölt *András bíró földje* alakból, hogy a helynév nem család-, hanem foglalkozásnevet őrzött meg, hisz Bíró családnevet e faluból nem tudok kimutatni.

49*. **Biró rét** [159] (sz.) — r. *Birorét*. 1731: *Biró réti*. 1784: Az alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' Kerek Domban a' *Biro Réten* (sz.); alább: A' *Biro Réthe* (sz., k.); alább A' *Biro Retbe* [Irotvány]. 1802: A Felső Fordulóban: A *Biro Retnél* az alsó labban (sz.) A *Biro Rétnél* a Felső láb (sz.). A Felső fordulóban Czoptelke felé: A *Biro Retben* (sz.). 1825: az also Forduloba: A' *Biro retbe* lévő (sz.). 1864: *Biro rét*. — Talán eredetileg a falusbíróssággal járó *rét* lehetett.

50. **Bokor alatt** (sz.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: a' *Biro Réthe* a' *Bokor alatt* (sz.). — A *Biró-rét* [159] környékén lévő cseplesz-erdő alatti terület neve lehetett.

51. **Bondic**. 1643: in Plaga inferiore: Est Jugerum unum in extirpamentum *Bonditz*. — A helynév írtáshelyre vonatkozik; megfejteni nem tudom.

52. **Bongord alatt**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóba: A' *Bongord alatt* (sz.). — A helynév előtagja az itteni százság emléke. Nemrég kimutattam (MNY. XXX, 165 és HntDolg. I. sz. 7.), hogy az erdélyi magyar *bongor* tájszó és ennek összes változatai (*bongort* — *bongord* — *bongur* — *bungur*) valóban az erdélyi szász *bangert* — *bongert* „meist offener, mit obstbäumen besetzer garten ausserhalb der gemeinde auf dem felde oder unterhalb der weingarten“ átvételeként tekinthetők. Vö. még Horger A., MNY. X, 192. és FtSz. I, 470. — Mint Imecs Márton szíves közlése révén tudom, Székelykeresztúron (Údvarhely m.) az öregebb rendű emberek használják még a *bongord* (jelzős alakban: *bongordos*) szót, amely itt ritkásan bokros területet jelent. Ezt a jelentést már Horger is ismerte (I. h.), de kétségtelen, hogy ez másodlagos jelentés-fejlődés eredménye. E köznévi helynévi szerepére vonatkozólag az ugyane megyében fekvő Rusz—Felsőoroszfalu, Malin—Málom, Reteag—Retteg és Ius—Újös községből idézhetünk adatokat („Szoln. Dob. Mon.“ V, 120, 322, 380, 532). Megjegyzendő, hogy a falunkhoz közeleső Decea—Magyardécsén ma is *bongord*-nak nevezik a gyümölcsösöt (Heiszman József szóbeli közlése); a vizsgált faluban a köznévi jelentését már nem tudják.

53. **Bongordok**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Bongordokba* ab una a' Vár úttya. — A gyümölcsös kertek neve lehetett; a helynév a Kertek megett a *Bongortok* ajjába [174] helynévben még ma is él.

54. **Bongordok alatt**. 1784: A' *Bongordok alatt* (k.). — A gyümölcsösök alatti kaszálók neve.

55. **Bongordok felett** (k.) 1784-ben a gyümölcsösök feletti k.-ra vonatkozott.

56. **Bongordokra vezető sikátor**. A *Kertek megett a Bongortok ajjába* [174] határrészbe vezető sikátor lehetett. A Tkv.-ben (1871 körül) szereplő bejegyzés szerint északról délre a *Holdok* (!) dűllöbe vezet; ez a helymeghatározás nagyjában ugyanaz.

57. **Bongort**. (gyü.) 1615: *Bongort* (gyü.) 1622: *Bondur* (! *Bongur*?) (irt.) 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Bongordba* (k.). — Vagy a *Mátyás-bongort* [181] vagy a *Kertek alatt a Bongortok ajjába* [174] által jelzett területre vonatkozó helynév volt. A helynév származására vonatkozó-

lag l. előbbi fejtegetéseimet! L. még *Kirszte Vaszi bongorgya* és *Mátyás-bongord* címszó alatt!

Bongortok ajjába l. Kertek megett a Bongortok ajjába.

58*. **Boriska gödre** [106] (sz., k.). — A helynév előtagjában kétségtelenül női személynevet őriz.

59.* **Borsódomb** [179] (sz.) — r. *Borsodimb*. 1898 körül: *Borsodimb*. — 1731: *Borsódomb*. 1784; Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban; A' *Borsó Domban* (sz.); alább: A' *Borsódonba* (! sz.), A' *Borsodomnál* (l.k.). — Valószínűleg kezdetben csak borsó-féléket (bükköny) természetettek itt és innen származik neve. A rumén helynév a magyar átvétele.

60.* **Borsósgödre** [50] (sz.) — r. *Groapă lui Borsos*. — A történeti forrásokban először 1787-ben szereplő *Borsos* család ma is tíz egynehány felnőtt taggal szaporítja a falu lakóságát. A rumén helynév a magyar szó szerinti fordítása.

61. **Borozdákön** (sz.) 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A *Borozdákön* (sz.). — Közelebbről helyrajzilag meg nem határozható helynév; a terület valahol a Bándó patak [214] jobb oldalán feküdt.

62. **Borzjuk alatt**. 1746: *borz lyuk alatt*. — Közelebbről helyrajzilag nem helyezhető el.

63. **Bódi gazza**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulón... A' *Bódi Gazzán*... egy felöll a' Gaz. — Valahol a Bándópatak [214] bal partján bokros vagy bokorból írtott területre vonatkozó helynév előtagja a *Boldizsár* < egyh. latin *Balt(h)asar*, *Balt(h)assar* személynév kicsinyítő *Boldi* > *Bódi* alakját tartotta fenn (Vö. EtSzt. I., 459.).

64. **Bódi gazza alatt** (k.) 1784: A' *Bodi Gazza* alatt (k.) ... ab una a' *Porgolát Kert*. — Az előbbi helynév-jelzette terület alatt fekvő határrész neve.

65. **Bódi gazza teteje**. 1784: A' *Bodi Gazza tetején* (k.). — Az — úgy látszik — hegyes fekvésű Bódi gazza legmagasabb részére vonatkozó helynév.

66.* **Bórta** [15] (kút). — r. *Lá Bortá*. — Legjobb kút a faluban. A helynév köznévi alakban is ismert rumén kölesönszó. [r. *bortă* 'loch' > m. *bortă*, odvas v. kivájt fatörzsszel bélelt és kövel fődött mezei kút (Vö. MTsz. és EtSz I, 495)]. Helynévi alakban a következő helyekről ismeretes: Lemniu—Lemény. 1770; *Borte* („Szoln. Dob. Mon.“ V, 51). Cernuc—Csernek. 1775: *Gyin szusz gye Borte* (sz) (Sombori es. lvt. Cluj-Kolozsvári ref. koll. lvt.), Chendru—Magyarszarvaskend. 1864: *Borte* („Szoln. Dob. Mon.“ VI, 289). Beneding—Szentbenedek. 1898: *Borta* (I. h. 325). Bebeni—Aranymező. 1898; Csurgo-de la *Borte* (I. h. II, 55). Bretea—Magyarberéte. 1932: *Borta* [(forrás) Gáspár Zoltán közlése]. Cubleş—Oláhköblös. 1770 körül: La *Bortá* Szaka (k) (EM. „Kolozs vm.-i fölmérési táblázatok“). Ez utóbbi adat kivételével az előbbi adatok mind Someş—Szolnok Doboka megyéből valók. Sălaj—Szilágy megyéből való a következő: Sâplac—Szamoszéplak. 1762; La *Borta*. (EM. Gr. Gyulay J. transmissionálisa). Alighanem idevonható a szilágy megyei Sárbi—Kraszna (?) tótfaluból ismert *Fîtmă Bortyi*-nak olvasható helynévalak. Vö. Caba Vazul: *Szilágy vm. román népe*. Bécs, 1918. 50.

67.* **Bórta** [157] (kút) — r. *Lá Bortá*. — A határban fekvő forrás neve.

68.* **Bórta** [165] (kút) — r. *Lá Bortá*. — A falu belső területén levő kút neve (L. előbb!).

69.* **Budai hígya** [8] (híd). — r. *Podu lui Budiuc*. — A Bálványosvárálja felé vezető országútnak a Bándó patakon [214] átvezető hídja. A híd a *Budai Grigor telke*⁸⁷ mellett vezet el; innen kapta nevét.

70.* **Búzabükk árka** [64] (á.) — r. *Pârâu lui Buzábik*. — A Búzabükk

⁸⁷ L. az I. belsőség-térképen 11. sz. alatt!

düllőben [63] lévő időszakos vízfolyás neve. A rumén név nyilvánvalóan a magyar származéka, bár a képzés kissé szokatlan, hisz *Perəul Buzábükuluj* alakot várnánk; a rumének úgy látszik, személynévnek érezték a magyar helynevet.

71.* **Búzabükk düllő** [63] (k., sz., e.)— 1784: *Buza Bükk* (sz.); alább: a' *Buza Bükkön* a' Lábok mellett (k). — r. *Buzábik*, 1864: *Búzabükk*. 1871 körül; *Buzábükk düllő* (e). — A ma is hatalmas kiterjedésű, legnagyobb részt erdős terület neve onnan származhatott, hogy az irtásokba búzát vetettek. Az erdő épen maradásában nagy része van a gr. Kornis családnak; ez több mint kétszáz éven át helyes erdőgazdálkodással és erdővédelemmel óvta az erdőségeket.

72. **Búzabükk előtt** (sz.). 1784: A' *Buza Bükk előtt* (sz.). 1787: A Felső, Sz. Margita felől való Forduló(an): A *Buza Bük előtt* az ország uttyán alól lévő Lábocska (sz.). — A Buzabükk düllő [63] és a Dézsre vezető régi út [65] közötti területre vonatkozó helynév.

73. **Búzabükk erdő** [219] (e). A hatalmas szálerdőben levő és a vázlaton is jelzett utak gr. Kornis Viktor készítette vadásztutak.

74. **Búzabükk hígyga** [135] (híd) — r. *Podu lá Buzábik*. — A Dézsre vezető régi útnak a Búzabükk árkán [64] átvezető hídja.

75. **Búzabükk pataka**. Az 1871 körüli forrás, mint a Bántó vagy Bándó-patakba [214] folyó vízfolyást említi. Kétségtelenül a Búzabükk árkával [64] azonos időszakos vízfolyást jelöl.

76. **Búzabükk tető** (sz.). 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Buza Bükk tetőn* vagyis vulgo in *Virvu Lezurelor* (!sz.). 1787: A *Buza Bük tetőn* vagyis vulgo in *Virvu Rezurelor* ab oriente (szomszédja) Az Hegyre ki járó Ország úttya; ab occidente: A régi veszett Ország úttya... 1825: a' Felső Forduloba: A' *Buza bük tetőn* levő kis lab (sz.); A *buza bük tetőn* (k.). — A Buzabükk düllő [63] magasabb részén levő földterületre vonatkozó név volt.

77. **Búzabükk völgye**. 1784: a' *Buza Bük Völgye* iránt alól az Ország úttyán (k.). — A Dézsre vezető régi ország uttyán [65] alól, a Búza bükk [63] alatt a Bándó patakig [214] terjedő terület neve volt.

78.* **Bükk** [27] (e) — r. *Lá Dosz*. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Bükkön* a' Sütő Irotványába (k.). Kétségtelenül azonos az 1784-ben említett *Nagy Bükk (Dosz)* helynévvel. (L. az ottani határolást!) A *Bükk* ma is nagy kiterjedésű erdő. — A rumén helynév a magyartól független képződmény; északos hegyhátat jelent.

79. **Bükk alatt**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulón: A' *Bükk alatt* (k.). — A Bükk [27] alatt elterülő és ma külön nevekkkel is jelzett terület összefoglaló neve.

80. **Bükkpatak árka**. 1784-ben említik. A Bükkről [27] lefolyó patak, esetleg csak időszaki vízfolyás neve lehetett.

81.* **Cifra híd** [126] (híd). Másik neve: *Pereshid*. — r. *Podu Ungurásuluj*. — Nevét faanyagának régebbi *cifra* faragásáért kapta; ma rozszant, eredeti helyéről elköltöztetett fahíd. Rumén neve utótagjában a közeli Ungurás-Bálványosvárálja rumén nevét őrzi.

Cingerád tető l. Csungerádtető.

82.* **Coptelkére vezető út** [166] (út). — r. *Kaléjá Copuluj*. — A szomszédos Coptelkére (r. Top) menő út neve.

83.* **Coptelki árok** [17] (á). — r. *Váléjá Copuluj*. — A szomszédos Coptelke felé eső völgyárok neve.

84. **Coptelki határ út**. 1871 körül említik a szomszédos Top—Coptelke község és Niriş—Szásznýires határán.

85.* **Coptelki patak** [154] (p.). — r. *Váléjá Copuluj*. 1784: A' *Czoptelki Patakba* v. *Patakon* (sz., k.). 1871 körül: *Czoptelki* vagy *Czópteleki patak*. — A top-coptelki határszél szomszédságában eredő és a Bándó patakba [214] ömlő, nyáron sekély vizű patakocska.

86. **Coptelki sikátor**. 1784: A' *Czoptelki Sikátor* végibe (sz.). — A mai Nagyköz, [12] mint az 1784-es állapotot feltűntető I. belsőség térképén látható sikátorszerű utcácska volt; ez a szomszédos Top—Coptelke felé vezetett és innen származott neve.

87. **Coptelki út**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Czoptelki utnál* (sz.). — A Coptelki sikátor a mai Coptelkére vezető útban [166] folytatódott; a helynév tehát annak rövidebb neve.

Csasznahegy l. *Cseszna hegy*.

88.* **Csáon iratvány** [191] (k.). — r. *Lázu luj Csáon*. — A helynév előtagja rumén ragadványnév.

89. **Cseszna hegy**. 1784: A' *Cseszna hegy* alatt (sz.); alább: A' *Csaszna* (!) *hegy* alatt (sz.). — Meghatározhatatlan helyen fekvő terület neve; az előtag eredetét sem ismerem.

90. **Cseszna hegy alatt**. 1784-ben említik.

Csingerád tető l. *Csungeráttető*.

Csingarát l. *Csungerát*.

91. **Csingerát előtt** (k.). 1784-ben egyszer említik. — A mai Csungerát [14] környékén elterülő határrészre vonatkozó helynév.

92. **Csordapásztor kaszálója**. 1784-ben említett terület neve. Szol. Dob. Mon. V, 277. valószínűleg az általam is használt 1784-es forrás következő részéből vonta ei: a' Felső Forduloba: A' Kis Malmon alóll az Ország uttyán fellyül (k.) ... a Septemtrione az Ország úttya ... mellyet (t. i. *kaszálót*) a' *Csorda Pásztornak* szokott a' Falu adni profert foeni eur. 1.

93.* **Csorgó** [60] (mezei kút) 1731: *Csorgó*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A *Csorgonál* (sz.); alább: A' *Csorgón* fellyül (sz.). — A határszélen levő mezei kút neve; környékére régebben a *Csorgónál* alakban hivatkoznak, tehát így területnévvé is vált; ez a jelenség, mint már kimutattam (MNY. XXIX., 24. XXX., 169. ill. HNTDolg. 11) általános.

94.* **Csuha** [114] (sz., hegytető). A falu legmagasabb hegynék neve a Vár útja [117] felett. — E helynevet mint hegynevet 1935 nyarán Chiced—Keeseden is lejegyeztem; ugyaninnen közli „Szoln. Dob. Mon.” is 1898-ból (I. h. IV, 250). Előfordul még ugyanebben a megyében Petrihaza—Péterházán 1833-ban *Csuhe* (I h. V, 455) és Vad-Révkápolnokon 1898-ban, *Ciuhá* (olv. *Csuhá*) si pojána' alakban. Beiu—Mezőbőben (Turda—Torda-Aranyos m.) 1817-ben a, *La Csuhe* n. Forduló-ban „*La Csuhe*” nevű helyet emlegetnek (Cluj-Kolozsvári ref. koll. lvt.). Előfordul Aszuajul de sus—Felsőszivágy sálaj-szilágy megyei község helynevei között *Csuhá*-nak olvasandó alakban (Vö. Caba Vazul: i. m. 36). Cluj-Kolozs megyéből is kimutatható Hodiş—Hodosfalváról 1770 körüli, pontosan nem keltezhető forrásban „In Varatyek la *Csuha*” alakban (EM. br. Wesselényi cs. lvt.). — Egyaránt lehet magyar vagy rumén eredetű helynév, bár mindkét esetben nehéz a helynevet jelentéstani szempontból magyarázni.

Csungerád l. *Csungerát*.

95.* **Csungerád kút** [28] (kút) — r. *Fim?ná lá Csungerát*. — A Csungerát [14] nevű határrészben levő kút neve.

96.* **Csungerát** [14] (e., sz., puszta o.) — r. *Csungeréc* 1731: *Csongorád* — *Csingerand*. 1784: A' *Csingerádba* (k.) ab una (szomszédja) az e.; A' *Csingerát* előtt (k.). A' *Csingatrátba* (sz.), A' *Csingarádba* v. *Csingarátba* (sz.). — Az alakváltozatok ismerete mellett sem nyilatkozhatom a név származására vonat-

kozólag sem. Nem lehetetlen, hogy a délszláv *Csrn Grad* > *Csrngrad* 'fekete földvár' magyar fejleményéről vagy magyar szájon továbbfejlődött régi szász helynévről van szó. Az első, hangtanilag egészen valószínű feltevésre vonatkozólag l. az EtSzf. I, 1143. és Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 1929. 104. kk.

97.* **Csungeráttető** [204] (e.). — r. *Vjrvu Csungerátuluj*. 1754: *Czingerád tető* (Kádár) és Az also Fordulo: A' *Csingerád tetőn* a' Czoptelki határ szélbe (sz.). — A Csungerád magasan fekvő, erdős részének neve.

98.* **Csuránhíd** [129] (híd) — r. *Poduc*. — A helynév előtagja rumén ragadványnév lehet; ilyen családnevet nem tudok kimutatni.

99.* **Csurán híggya** [131] (híd) — r. *Podu Csuránuluj*. — A Dés felé vezető újabb országútnak [139] a Bándó patakon [214] átvezető magas hídja.

100. **Csutkóköz**. Egyszer 1864-ben fordul elő. A *Csutkók között* helynévvel azonos lehet.

101.* **Csutkók között** [211] (sz., l.) — r. *Intré Csoatyé*. — Talán erdőirtás emlékét őrzi; a rumén helynév a magyar pontos jelentésbeli megfelelője.

102. **Darábjámhom**. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Darábjámhomba*. Alakváltozatai ugyanabból az évből és ugyanabból a forrásból: *Darabjáhomba*, A' *Darábjámba* (!k), A' *Darábjáhomba*, a' Falu mellett (k.). A' *Daráblyáhomba*. — Elferdült, magyar szájon alakjaváltoztatott régi szász név lehet; eredetét nem ismerem, sőt helyrajzilag sem tudom elhelyezni.

103. **Dasztel**. Egyetlen egyszer 1731-ben említik. Eredetét nem ismerem, de lehet, hogy a régi szász helynévanyag maradványa.

104.* **Delek** (sz., k.) — r. *Gyildakurj*. 1898 körül: *Gyeldakurj*. — 1731: *Délek*. 1784: A' *Delek* alatt; A' *Deleken* (sz., k.) 1871: *Dellek* düllő (sz., k., l., á, út). — E különös többes alak a *déllő* — *dellő* 1. delelő hely, 2. a szántóföldnek délre fekvő lába' (MTsz.) többesének hangzó-illeszkedéssel keletkezett alakja. Érdekes a rumén név is; ez a m. *Delek* kezdő *d*-jének jésülése és a többes szám — *uri* (olv. urj) ragjának hozzátétele útján állott elő. Ezzel rokon jelenésre már rámutattam, Vö. MNY. XXX, 166 és HNtDolg. I. sz. 8. L, még *Hódak* címszó alatt!

105.* **Dénesjuk** [68] (sz.) — r. *Lá Hulpe*. Először 1784-ben említik. 1864: *Déneslyuk* rétje. — A helynév talán az 1734-ben egyszeri említés után letűnő *Dénés* család nevét őrzi.

106. **Dénesjuk árka**. 1871 körül a *Dénesjuk rétje* [67] nevű düllőben említik; ottani időszakos vízfolyás neve lehet.

107. **Dénesjuk előtt**. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Dénes Lyuk előtt* (sz.). — A helynév a Dénesjuk [68] előtti területre vonatkozhatott.

108. **Dénesjuk ódal** (sz.). 1784: A' *Dénes Lyuk oldalba* (sz.). — A Dénesjuk [68] oldalas részeinek neve lehetett.

109. **Dénesjukra járó ucca**. 1871: *Dénesjukra járó utsza*. — Talán a *Borta* [165] és a *Csurán híggya* [131] között vezető utca neve. Ma nem ismerik.

110. **Dénesjuk rétye** [67] (sz., k., l. kev., ko.) — r. *Ritul Hulpi*. 1812: *Déneslyuk rétye*. 1812: *Déneslyuk rétje* [egy Dénes nevű (ember) által irtott föld (neve)]. 1871 körül: *Dénesjuk rétje*. (k., sz., l., á, ko. old., út, vízmosásos old.) — A Dénesjuk [68] alatt elterülő *rét* neve.

111. **Dénesjuk szája** [120] (sz., k.). — r. *Gurá Hulpi*. — A Dénesjuk [68] nevű határrész első része, kezdete, bejárója, *szája*.

112. **Dénes út.** 1784: A' Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A' *Dénes út*ba (sz.). — A helyrajzilag közelebből el nem helyezhető név a *Dénes juk* helynévben is szereplő *Dénes* (1734) családnevet tarthatta fenn.

113.* **Dézi szekérút** [II. 65]. 1781: *Deési szekérút*. A *Szilágy düllő*-n [115] keresztül Dej—Dés felé vezető legrövidebb szekérút neve. Másik neve: *Dézsre vezető szekérút*.

114.* **Dézsre vezető régi út** [65] (út). 1871 körül említik. — A vármegye székhelye felé vezető út kb. a múlt század közepéig a Bándó patak [214] balpartján a hegyoldalra ment végig; ma a jobb parton [139], kevésbé hegyes terepen vezet.

115.* **Dézsre vezető út** [139] (út). — r. *Drumu lá Gyézs. Dej* (olv. *Gyézs*) *Dés* rumén neve. — A megye székhely felé vezető újabb megyei út neve.

116. **Dísznókút.** Csak 1731-ben említik; helyrajzilag nem tudom meghatározni. Vagy kút- vagy vízrajzi névből jelölésköri tágulással határrésznévvé váló helynév.

117.* **Dögtér** [222]. A cigányok melletti területre a hullott állatokat hordják ki.

118. **Dühöstó.** 1784: A' Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A' *Dühös Tó* m. h.-ben (k.) mind két felől az e. szomszédságában. — Talán a mai *Mérgestó* [170] helynév jelzette tóval azonos helyre vonatkozik. Ember- vagy állatáldozatokat követelt-e a tó és azért kapta nevét, erre vonatkozólag nem szerezhettem felvilágosítást.

119. **Erdő felett.** E semmimondó és így helyrajzilag meghatározatlan nevet egyetlen egyszer, 1622-ben említik.

120. **Erdőre vezető út.** Csak a telekkönyv (1871 körül) említi, mint a Szilágytői patak düllőben [160.] kelet—nyugati irányban vezető út nevét.

121.* **Édesdombok.** [33] 1731: *Édes dombok*. 1784: A' Belivárba az *édes Dombok* előtt. — Ma inkább az *Idesdombok* alak járja. A helynév keletkezésekor közrejátszott szemlélet nem áll világosan előttem.

122. **Édesdombok előtt.** Az előbbi helynév jelzette terület közelében a határ egyik részére így hivatkoznak 1784-ben.

123. **Észak** (e.) 1784: A' Szász Rettyén fellyül az *Északba*.... nagy élő Tölgy s Csere ...e ...a Meridie a' Szent-Benedeki Határ szél. — A Szász réttye [66] és a benedüig—szentbenedeki határszél közötti terület északi részére vonatkozó helynév volt; helyrajzilag pontosabban nem határozható meg.

124. **Falu felett Kukorica uca.** 1871 körül: A *falu felett kukoricza útszá*. — A *Hammasbükk híggya* [132] környékén levő falu-rész neve lehetett. Bár a *Kukorica uca* név népinek tetszik, ma nem ismerik.

125. **Falu kútya** [94] (kút). — r. *F?ntyna szátuluj*. — A falu közepén levő kút neve.

126. **Falu réttye.** [122] (k, sz). — r. *R?tu szátuluj*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Falu Réttye* felett (k, sz). 1787: A Falu Réttye A' Köles mezőbe (Északról szomszédja) a' *Falu réttye*; A *Falu réttyi*-nek (k). (k) A Falunak Felső vége mellett.... ab occidente: Az Ország úttya.... 1825: — A falu közös rétjének neve.

127. **Falu vége.** 1812-ben a Váralja felől való fordulóban említik. A Budai híggya [8] környékére vonatkozhatott.

128. **Feljáró** (sz). 1784: Az Also v. Czoptelke felől való Fordulóban: A *Fel-jároba* (sz). — Hegyoldalra fölfelé menő út környékét jelölhette a Bándó-patak [214] balpartján.

Farhona l. Ferhona.

129. **Felső falu vége.** 1784: A' *Felső Falu végén* (sz.). — A mai Budai

hígyya [8] környékét jelölhette; 1784-ben csak eddig terjedt a falu (L. az I. belsőség-vázlatot!).

130. **Felsőpuszta**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; *Felső Puztán* (k). — Valószínűleg a mai Puszta [89] felső részét jelölhette; a határolás illetőleg a forduló-megjelölése legalább erre mutat.

131.* **Felsőrét a Komándónál** [84] (sz.). Egyszerűbben *Felsőrét* alakban is használják. — r. *Ritu gyin szusz*. 1871: *Felső rét a Komándonál* (sz., kev. k., á., p., l., ko. old.). — A sóórtanya körül a Bándó patak [214] jobb partján elterülő hely neve (L. még *Komandó* alatt!).

132.* **Felsőszoras** [75] (sz.). — r. *Sztrunturá gyé szusz*. — A helynév utótagja (*szoras*) e nyelvjárás a-zását tükrözi.

133.* **Ferhona** [80] (k., sz.). — r. *Férnehábá* („Szoln. Dob. Mon.“ V, 278 szerint; *Fernahaba*). 1741: Felső forduló; *Ferhona* (sz.). 1746; Sz. Margita fele való fordulóban *Farhonab*(an). 1784: A' *Ferhona* Szölője mellett (sz.) ab una (szomszédja) az e.; alább: A' *Ferhonába* (sz., k.); A Simor Dombnál a' *Ferhonába*; alább: A' Puzta Bértz n. h.-en... Vesszőből való Tölgyes e., melly kezdődik a Tatár Irotványától és mégyen vagyis nyulik a' *Ferhona* n. h.-en lévő utig... a' Septemtrione a' Margitai határszél; ab Occidente a' Tatár Irotványa. — A helynév eredetét nem ismerem. „Szoln. Dob. Mon.“ V, 278 szerint „német eredetű“ helynév, a *Ferneháber* átvétele. A rumén helynévalak a helyhatározóragos magyar *Ferhonába* helynévből hangzó átvevés útján keletkezhetett. Az ilyen alakokra nézve l. MNy. XXX, 166 és HNTDolg. I sz. 8. — Vö. még a Sánmartin—Szépkényerüszentmártonból (Someş—Szolnok Doboka m.) 1899 tájáról ismert *in Hosszuba* helynévvel (Semayer Vilibáld: *Kérdőívek Szolnok Doboka vm. néprajzi felvételéhez*. Kézirat II. köt. a Magy. Nemz. Múz. Néprajzi oszt. könyvtárában.).⁸⁶

134.* **Fécek** [69] (ko., tklt. hegy). — r. *Lá Féc*. — Valószínű, hogy a magyar név a rumén *fata* „oldal“ többes *fete* alakjának átvétele és többes *k*-raggal való ellátása útján keletkezett. A mai rumén alak magyarból való visszakölcsönzés; a többes szám jelét és a kötőhangzót a magyarul is tudó rumén lakóság elhagyta. Helyrajzi szempontból e származtatásnak semmi akadályja sincs, hisz e helynév valóban kopár, terméketlen, újabban akácával beültetett *oldal*-ra vonatkozik.

135.* **Fécek alatt** [102] (sz., k.) — r. *Szab Féc*. — A meredek hegyoldalas Fécek [65] alatt az útig elterülő és az útig egyre lankásodó terület neve.

136.* **Főucca** [116] (u.) Másik neve: *Nagy ucca*. — A falun átvezető fő-utca neve; ez a falu legrégebb utcája. A többi utca legnagyobb részt a XVIII. század második fele óta sarjadt ki ebből a főágból. A széles, két árkos és két gyalogjárós utca kétségtelenül a régi százság rendező kezére vall; ilyen utca-elrendezés látható Mjntiul Gherlei—Szamosújvárnémetiben és a Mezőség több ma is szász vagy szász eredetű falvában is.

137.* **Füleki feneke** [203] (k.) — r. *Fundu lui Füleki*. — A helynév az 1787-ben már 7 taggal szereplő *Füleki* család nevét őrzi; 17 ilyen nevű család van ma a faluban.

138.* **Füstös Irotványa**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Füstös Irotványa* (sz.) (szomszédja) mind két felől az Erdő; alább: A' Pogyeréj n. h.-en vagyon egy darab Cseplesz Tölgyes e., ab Oriente a' *Füstös Irotványa*, a Meridie et Septemtrione... rész szerint a' Kozárvári Határ szél; ab occidente a Mikeházi Határ. — A *Füstös* család irtotta terület neve volt a mai Kontrásirotvány [220] környékén.

⁸⁶ Ugyanilyen jelenségre mutatott rá közelebbről Kniezsa István is a *Ragozott magyar helynevek a tóiban* című cikkében (MNy. XXXII, 317—318).

139. **Füstösírotványa alatt** (sz.) 1784-ben említik.

140.* **Fürészárka** [103] (sz, k) — r. *Groapá Firészuluj* 1784: A' *Fürész Arkába* (k.). — Egykor itt fürészmalom állhatott; ma ennek semmi nyoma!

141.* **Gazdagné iratványa** [31] (k.). — *Gazdag* család jelenleg nincs a faluban, sőt ilyen nevű család itteni, egykori létezése a történeti forrásokból sem mutatható ki. A helynév előtagja ragadványnév lehet.

142. **Gábor gödre.** 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Gábor Gödribe*... egy felöll (szomszédja) bokros e. — A helynév előtagja személynevet őrzött meg, hisz ilyen nevű családot nem mutathatunk ki.

143. **Gehelt oldal** (e.) 1784: A' Praedikatoron, Nyerges Bérczin és *Gehelt oldalon* egy Contiguitásba vagyon... Fiatalos nagyobbára Tölgy és Csere Fákból álló e... ab oriente a' Porgolát Kert vagy-is a' Falusiak közöséges Erdejek. — A helynév eredetét nem ismerem; talán az egykori szászszág maradványa.

144.* **Gírbó** [210] (bokros hely, sz. l). — r. *Gîrbou*. — A magyar helynév a rumén átvételének látszik, bár a rumén nyelvből sem tudom a helynevet magyarázni. Mégis az 1330 körül említett, de csak átírásból ismert *Orbó* pataka név azt mutatja, hogy a helynév előbbi alakja *Orbó* volt. Csakugyan az ugyane vármegyében levő Gárbou—Felsőorbó nevének változatai is 1315: *Wrbou*, 1325 és 1393: *Orbou*, 1553: *Arbo*, 1506: *Oláh-Orbó*, 1613: *Arbó*, 1631: *Arrbó* és Csicsó-*Orbó*. 1750: *Felső-Orbó* volt, míg ugyanekkor a hely rumén neve: *Gârbou* (Vö. „Szoln. Dob. Mon.“ V, 292).

145.* **Gocojdomb** [127] (sz, k.) 1784: *Goczoj domb*. — A név előtagjában talán ragadványnév rejtőzik.

146.* **Görögkatolikus temető** [1]. Nemrég még *Olátemetőnek* hívták; a gör. kat. rumén lakóság temetkezőhelye. E helyet a gör. kat. ruménség csak 1794-ben foglalta el, mint az itteni református temető felét. (Vö. „Szoln. Dob. Mon.“ V, 272).

147.* **Görögkatolikus templom** [4]. A templom itt legfeljebb 1820 táján épült. („Szoln. Dob. Mon.“ V, 275) 1784-ben a Felső vagy Szentmargita felől való fordulóban, A' *régi Olá Templomnál* levő szántóról történik említés; ez nem erre a helyre mutat. (A régi templom valószínű helyét L az I. térkép-vázlat 64. számánál.)

148.* **Gyertyánfa kút** [188] (kút). — r. *Fîntîná în Dosz*. — A határszélén a Bükkben [27] (r. Dosz) levő kút neve.

149.* **Gyertyános** [73] (k.). — r. *Kárpinyis* 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A' Szölő megett a' *Gyertyánosba* (sz.); alább: A' *Gyertyános* között (k.) (szomszédja) ab altera az e.; a' *Gyertyánosba* a' *Gödörbe* (sz.). — A helynév az egykori erdő helyén irtás útján keletkezett kaszálóra vonatkozik. Az 1784-es állapot még azt mutatja, hogy a kaszáló csak az akkori erdő egy kisebb részét foglalhatta el, teljes kiirtása csak később következett be. A rumén helynév a magyarnak jelentés szempontjából megfelelője, valószínűleg fordítása.

150. **Gyertyános kúttya.** 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A' *Gyertyános kútjánál* (k.). — A Gyertyánosban [73] levő kút neve volt.

151. **Gyertyános megett.** 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A' *Gyertyános megett* az oldalba (sz.) (szomszédja) egy felöll az e. — A Gyertyános [73] és a marghita—szentmargitai határ közé eső, az előbbi megett fekvő terület neve.

152.* **Gyikaréti kút** [98] (kút). — r. *Fîntîná lá Gyikárét*. — A Gyikarétyén [97] levő kút neve. A helynév előtagja a rumén Giká—Gyiká személynevet őrzi, de egyébként — mint a rumén alak utótagjából látható — magyar szájon keletkezett helynévalak.

153.* **Gyikaréttye** [97] (l. k.). — r. *Gyikáryt*, — A helynév előtagja rumén személynevet őriz. (L. előbb!)

154. **Gyorgyák írotványa** (sz.). 1802: A Vinyikis erdeje a *Gyorgyák Irotványánál* (sz.) (K-ről szomszédja) a B(álványos) Varallyai Vidrás n. e. — A falu egyik régi családjának, a *Györgydeák* családnak rumén szájon *Gyorgyák*-ká változott alakja maradt meg e helynévben; ez utóbbi alak először itt e helynévben jelentkezik, de aztán szinte kizárólagos. A változást már az 1787 körüli időkből kimutatható magyar *Györ Déák*-féle alakok is sietteték; így *ö : o* hangzóhelyettesítéssel és a *d* jésülésével, talán rumén a *Gyorgya* 'Gyurka' keresztnév hatására is, könnyen keletkezhetett a *Gyorgyák* név.

155. **Györgydeák láb.** 1784: *György Deák láb* (k.). 1787: Az alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóba: a' Szilágy n. H.-ben a' *György Deák n. Láb* (sz.), — Az 1732-től kimutatható *Györgydeák* családnev maradt fenn e helynévben.

156.* **Hammasbükk híggya** [132] (híd). — r. *Podu la Rytu gyin szusz*. — A régi *Hammasbükk* név csak ebben a hídnévben maradt fenn.

157.* **Hammasbükk pataka.** 1784: A' Felső, v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Hammas Bükk Pataka* Árkán felyül a' régi Sós Kút irányáig az ország uttyán alól (sz.). 1787: A Felső, Sz: Margita felől való Fordulób(am); Az *Hammas Bük Pataka* Árkán fejul a' régi sós kút irányáig az ország úttyán alól (sz.) ab oriente (szomszédja) a' Bándó Patak, ab occidente Az *Hammas bük pataka* árka. 1812: *Hmvasbük pataká* és árka. 1825: a' Felső Fordulóba: A' *Hmmas bük patakán* levő láb (sz.) (Ny-ról szomszédja) a' *hammas bük pataká*. — Ma már csak a *Hammasbükk híggya* [132] helynév őrzi ennek a hihetőleg erdőégésre emlékeztető helynévnek emlékét. A mai Pusztaszöllőről lefolyó patak [161] előbbi neve lehetett e helynév. Természetes, hogy mint víznév vagy időszakos folyás neve jelölésköri tágulással a környező területekre is vonatkozott; magát a patakot az alábbi helynév jelölte. Az előtagban látható *hamvas* > *hammas* változás bilabilizáció eredménye.

158. **Hammasbükk-pataka árka.** 1784-től kezdve többször is említik. A mai Pusztaszöllőről lefolyó patak [161] árkát jelölte.

159. **Hammasbükk árka.** 1784: Felső Forduló: A' *Hamvas bükk árka* mellett (sz.)... (szomszédja) Nap keletről a' *Hamvas bükk árka*... más felől... a' Bándora megyen veggel. 1812: *Hamvasbük patak* és árka. — A mai Pusztaszöllőből lefolyó patak [162] előbbi neve volt, hisz ezen vezet keresztül a *Hamvasbükk híggya* [132].

160. **Hanc iratványa** [26] (k). Előtagját *Hancj* alakban is használják. — r. *Lázu luj Hanc*. — Előtagja a szász *Hans* személynevet őrzi és így, bár történeti forrásokból nem mutatható ki, régi lehet.

161.* **Haplás iratványa** [180] (sz, k). Másik neve: *Szabaszlai iratványa*. — a' *Lázu luj Haplás*. — A *Haplás* gúnynév; e név tulajdonosa irtotta az erdőből a földet.

162. **Határszélbe.** 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Határ szélbe* (sz.) — A Coptelkére vezető út [166] Top-Coptelkével határos tájékát nevezték így.

163. **Határút.** Az 1871 körüli forrás szerint délről északra a Prédikátor dűllőben [ma: Prédikátor (e.; 30)] vezető út. Valószínűleg a mai Prédikátorba vezető út régebbi, népibb neve. A gyűjtőnek a mai népi használatban e helynév nyomait nem sikerült felfedeznie.

164. **Hányás** (e) 1784: Az Oltoványoknál... igen szép Szálás Tölgy és Csere Fákából álló Tiltott e... ab Oriente a' *Hányás* n. h.-től Szamos Ujvár felé járni

szokott Szekér út, a' Meridie a' Sz. Ujvar Németi határ vagy-is Cseplesz e... ab Occidente a' Péterházi és Szilágytői Határok. 1825: A' *Hányásnál* (e). — Valahol a mai Szilágytői patak düllő [160] és Hendestó [110] közötti terület egy részét nevezték így, valószínűleg az itt levő határdomb-hányásról.

165.* **Hátosz iratvány** [190] (k.). — r. *Lázul luj Hátosz*. — A helynév előtagja családnévet őriz; a *Hátosz* (régebben: *Hátos*) családról szóló első adatok 1733-ból valók. A család ekkor már rumén volt.

166.* **Hegyből való gödör** [193] (k.). — r. *Groapá Stefánészé*. — A rumén név utótagja a rumén *Ştefan* < lat. *Stephanus* személynév származéka. A helynév a marhák számára szolgáló jó hálóhelyet jelöl.

167.* **Hendestó** [110] (k.). — r. *Váléjá Hulbényilor*. 1733: A Felső Fordulóban: *Hendes Tócsá* n. h.-ben (sz.). Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Hendes Tóba* (sz. k.); alább: A' *Hendes Totséba* v. *Tocséba*. — Régebbi előtagjában ismeretlen (szász?) eredetű tónév; ma a helynév — kétségtelenül jelöléskori tágulással — nagyobb területre vonatkozik.

168. **Heresjuk** (? sz.). 1825: *La Zsezunyis a' Heres (!) juknál* (sz.). 1828: *Lá Zsezuny a Heres Juknál*. — A személyesen használt, de rendetlen, bizonytalan betűvetéssel írt forrásból a helynév előtagjának ezt a valószínű olvasatát tudom adni; magyarázni nem tudom.

169. **Hidak köszt lévő láb** (sz.). 1787: A Felső, Sz. Margita felől való Fordulóban: A *Hidak közt lévő Láb* az ország úttján alól (sz.). — Alighanem a Hammasbükk hígya [132], Kóristáj hígya [217] és a Cifra-híd [126] között levő területre vonatkoztatták e helynevet.

170.* **Hódak** [128] (sz.). — r. *Holdokurj*. 1898: *Holdokurj*. 1731: *Holdak*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Hódokon* (sz.). 1864: *Holdak* (sz.). 1871 körül: *Holdok* dülő (sz., k., á., kt., p., te., út). — A legjobb gabonatermő dülő neve. A helynév a *hold* köznév többesének a magyarban gyakori hangzókieséssel [*old* > *ód*, *fold* > *fód*, *küld* > *küüd* stb.] képződött alakja. A rumén helynév ugyanolyan érdekes képződmény, mint anulyennel a m. *Delek* > r. *Gyilákurj* esetében találkoztunk.

171. **Hódok alatt**. 1784: A' *Hodok alatt* (sz.). — A mai *Hódak* [128] mellett a két út, vagy a falu fele elterülő határrész neve volt.

172. **Hodol**. 1812-ben a Coptelke felé való fordulóban említik, és így nyilván csak elírás vagy sajtóhiba a *Holdak* — *Hódak* helyett.

173. **Hódoskút**. 1784: A' Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón. A' *Hódos Kutnál* (sz.). — Az összeírásban környezetében említett helynevekből következő az Aknáspatak [59] környékén volt kút neve lehetett Talán a *hód* „castor, biebertain” köznévnket őrizte meg és így az állatföldrajz szempontjából érdekes név.

174.* **Hoj** [76] (bokros hely, k.). — r. *Lá Hoj*. 1746: szőlőt' a... *Hojban*, 1784: A' *Hojba* (sz.); alább: A' *Hoj Szöllő alatt* (sz.), ab *Una a' Szölő Gyepüje*. — Egykor szőlő, ma bokros hely és kaszáló, A helynév eredetét nem ismerem.

175. **Holdoki szekérút**. 1871 körül a *Hódak* [128] düllőn át észak-déli irányban vezető szekérútnak jelzik.

176.* **Homlakak** [57] (sz.). Ritkábban *Homlokok* alakban is ejtik. — r. *Homlukurj*. — A Bándópatak [214] völgyére néző hegyoldal neve. Az ilyen emberiesítő helynevek gyakoriak (Vö. Nyr. XL 1911. 211; MNy. XXX, 1934. 171 és HNTDolg. 1 sz. 13). Alább az *Ijjés Marci szilvássán alól való oldal* címző alatt idézett egykorú (1784) adatból világosan látszik a *homlokak* szó

¹ Ezt „néhai Kováts György építette három fiával szántóföldből” — jegyzi meg a forrás.

köznévi szerepe is. A rumén helynévalak a magyar helynév olyanszerű átkölszöszése, mint amilyenre már előbb, a *Delek* és *Hódak* esetében is rámutattam.

177. **Homlok előtt.** 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Homlok előtt* (sz, k). — A mai *Homlakak* [57] és a Bándó patak [214] között elterülő határrész neve volt.

178.* **Hóraitvány** [32] (k). — r. *Lázu luj Horá.* 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Hóra Irotványba*... egy felöll (szomszédja) az e. — Az itteni erdőt még a XVIII. században az 1733-tól máig is a községben lakó *Hóra* család írthatta ki.

179.* **Hosszu iratvány** [96] (k). — r. *Lá Hoszu iratvány.* 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Hoszszu Irotványba* (sz.); alább: A' Nyergesbe a' *Hoszszu Irotvány* előtt (sz.)... egy felől az e., más felöll az á. — A Bükk [27] elején a Belivári út [118] melletti határrészre vonatkozó, kétségtelenül edrőirtás emlékéét őrző helynév.

180.* **Hosszuiratvány-kút** [183] (kút). — r. *Fyntyna lá Hoszuirány.* — A Hosszuiratványban [96] lévő forrás neve.

181.* **Hucsája** [113] (bokros hely, sz, k). — Eredetét nem ismerem.

Hulbenyilor l. Váléja Hulbenyilor; hurubémilor l. Válé(ja) hurubenyilor.

182. **Hulpe** (sz, k) 1802: Az Alsó Fordulóban (an) avagy Sz(ent) M(argitai) forduloban: *La Hulpe* (sz, k). — A Dénesjuk [68] rumén neve.

183.* **Idezsombok** [33] (k) Ritkábban az *Édezsombok* alakot is használják. — r. *Idézsomburj v. Édezsomburj.* 1784: A' Belivárba az édes Dombok előtt (k). — A helynév előtagja talán az itten egykor folytatott szállás és más gyümölcs természetésének emlékéét őrizheti.

184. **Ijjes Marci szilvássán alól való oldal** (e). 1784: Az *Illyés Marci Szilvássán alól való oldalba* vagyon egy darabotska homlok; nagy élő Tölgy és Bükk-Fákból álló e. — A helynév előfordulásának évében ugyanabban a forrásban *Illyés Márton* (40), mint néhai gr. Kornis Zsigmond és felesége gr. Haller Anna jobbágya szerepel.

185. **Iratványok alatt** [88] (k, sz). — r. *Szub Lázul.* — A helynév a Hódak [128] végében, erdőirtás alatt elterülő határrészre vonatkozik.

186.* **Iskola higgya** [13] (hid). — r. *Pódu skóli.* — A községi iskola mellett, a patakon [154] átvezető hidaeska neve.

187.* **Ivókút** [11] (kút). — A belsőségben lévő egyik kút neve.

188.* **Juonyel iratványa** [72] (bokros hely, k, sz). Néha előtagját *Jonyel* alakban is használják. — r. *Lázul luj Juonyél.* — A helynév előtagja a rumén *Juon* személynév kicsinyítő alakja; egyébként a határnév nyilvánvalóan erdőirtás emlékéét őrzi.

189.* **Kapus** [41] (k, e) — r. *Lá Kapus.* 1731: *Kapus.* 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kapusba* (sz). — A helynévképződés alkalmával közrejátszó külső vagy belső: lélektani mozzanatot nem tudom meghatározni. Nem valószínű, hogy az idősebb lakosok, pl. az egyik közlő, Orbán István (72) emlékezésében még élő *mezőkápu*k emlékéét őrizte meg a helynév.

190.* **Kapus úttya** [216] (út). — r. *Drumu lá Kapus.* — A Kapusba [41] vezető út neve.

191. **Kemence megett.** 1784: A Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; Az Aknásba a' *Kementze megett* (sz.); alább: A' *Kementze megett* (sz). — A mai Kemencék között [51] határrész környékén levő területre vonatkozhatott.

192.* **Kemencék között** [51] (sz.). Másik neve: *Kuckók között*. — r. *Intré kuptoaré*. — Mészégető kemencék környékére vonatkozó helynévképződés lehet.

193.* **Kenderföldek** [121] (sz.). — r. *Kinyépistyé*. 1574: *Kenderföldek*. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kender Föld* (sz.); alább: A *Kender Földek* közt (sz.). — A helynévképződéskor gazdálkodástörténeti mozzanatjátszott közre. (L. a bevezetést!)

194. **Keregdomb**. 1784: Az Alsó v. Czoptelke felől való Fordulóban. A' *Kerek Domban* a Biró Rétben (sz.). 1825: az alsó Forduloba: *Kerek Dombnál* (sz.). — Valami, a mai Birórét [159] környékén lévő domborzati tényezőre vonatkozó helynév lehetett; ma nem ismeretes.

195.* **Kerekezsgödör** [176] (k, sz.). — r. *Groapá luj Kérékés*. — Bár a helynév előtagja családnevet tartott fenn, nem valószínű, hogy ez az egyszer, 1733-ban említett *Kerekes* alias *Krisan* család neve, hanem a máig is itt lakó másik *Kerekes* családé. Történeti forrásokból nem ismerjük a helynevet.

196.* **Kerekesiratvány** [192] (k). — r. *Lázu luj Kérékés*. — A helynév az előbb jelzett *Kerekes* család erdőből irtott kaszálójára vonatkozik.

197.* **Kertek megett a Bongortok ajjába** [174] (sz, k). — r. *Dupə Grəđinyj*. — A falu alsó végén a belsőségi kertek megett a Bongortok [173] alatt elterülő határrész neve.

198.* **Kertek megett a Láposzba** [175] (sz, k). — r. *Dupə Grəđinyj*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kertek* (v. *Kert*) *megett* (sz, k). — A belsőség kertjeinek háta megett a Lápos düllő [146] felé eső terület neve.

199. **Kertek végibe**. 1784: Az Alsó vagy „Czoptelke“ felől való Fordulóban: A' *Kertek végibe* (sz.). — A két előbbi helynév valamelyike által jelzett területre vonatkozó határnév.

200.* **Kerülő bokor** [208] (sz, k). 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kerülő Bokornál* (sz.). — Talán a mezőőr, *kerülő* által irtott, eredetileg csepleszes, *bokros* területre vonatkozó helynév.

201. **Kincses vápa**. Először 1731-ben említik. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kincses Vápába* (sz.). — A helynév utótagja (*vápa*) 1. sekélyes talajmélyedést, 2. két hegy közti nyeregalakú bemélyedést, 3. nyeregalakú hegyet, 4. mocsaras helyet stb. jelöl. (Vö. Hefty Gyula Andor, Nyr. XL. (1911), 368—9. — Szabó T. Attila: *Adatok* 221 ill. 12.) Miatán e helynevet adatok hiányában nem tudom elhelyezni, nem tudom meghatározni azt sem, hogy a határnév előtagja valamilyen népi hiedelem emlékét őrzi; ma ennek semmi nyomára sem akadunk.

202. **Kirszte bongorgya**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kirszte Bongordjába* (k) ab una (szomszédja) *Kirszte Vaszilia*. — Az alábbi név alakváltozata.

203. **Kirszte Vaszi bongorgya**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kirszte Vaszi Bongordjába*. — A fenti évben néhai gr. Kőrös Zsigmond jobbágyai között szerepel *Kirszte* (v. *Kriszte*) *Vaszi* is. A helynév utótagja, mint előbb kifejtettem, gyümölcsösre, esetleg elpusztult gyümölcsösre mutat, de egyben tanuja a *bongord* szó egykori köznévi szerepének is. A helynevet helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

204. **Kishágó**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' Falun alóll a *Kis Hágóban* egy felóll a' Porgolát Kert, más felóll az Ország úttya. — A Szöllőre vezető út [91] környékén hágós útrészletre és annak környékére vonatkozó helynév.

Dr. Szabó T. Attila.

Protokalcit.

Egy új ásvány.

A bánsági hegyvidékben az Anina és Reșița-Resica között levő comarnic-komarniki barlang térképezése és kutatása közben egy sajátos képződményt vettem észre a barlangnak ama ágában, melybe a „Szűzek terme“ esik.¹ Ez a képződmény a barlangnak kopasz vagy cseppkövel bevont mészkő falán s egyes cseppkőcsapokon első tekintetre úgy tűnt fel, mintha valami penészgomba rendkívül finom micéliumának sűrű szövedéke lett volna. A penészhez csalódásig annyira hasonló, hogy valami szerves anyagon egészen természetes jelenségnek látszott volna, de így tisztán szervesetlen testen való megjelenése méltán felkelthette a közelebbi érdeklődést.

Ez a különös, finom pehely- vagy vattaszerű fehér anyag részint összefüggő bevonatot alkot, de csak 1—2 mm. vastagságban, részint 1—2 mm. átmérőjű csomócskákat, melyek állhatnak magánosan is, többnyire azonban szakadozott bevonattá tömörülnek. A mészkő, illetőleg a cseppkövek felületén csak foltokként jelenik meg, néha behúzódik a mészkő repedéseibe is. Különösen a magános csomók az anyaközet felületén annyira lazán állanak, hogy onnan szinte nyom nélkül könnyen lefújhatók, és ekkor a levegőben hópehely módjára lassan szállnak le. Nyomással nem zúzódik szét, csak vékony lemezzé préselődik.

Rajta behatóbb vizsgálat nélkül más nem is állapítható meg. Még kézi nagyítóval is csak annyi vehető határozottan észre, hogy az inkább csak sejthető, mint látható végtelen finom szálak elrendeződésében semmi szabályszerűség sincs; azok rendetlenül kúszált laza szövedéket alkotnak.

Vízben még huzamosabban forralva sem oldódik. Sósav azonban már hidegen és hígán is erős pezsgéssel gyorsan és teljesen oldja. Az ilyenkor elszálló színtelen és feltűnőbb szag nélküli gáz mézsvízzel kimutathatólag széndioxid. A sósavas oldat színtelen, nem zavaros és kénsavval gipsz-csapadékot ad. Lángban egyáltalában nem olvad, azt azonban téglavörös színűre festi. A lángfestésben spektroszkopos vizsgálattal csak a Ca vonalait lehet felismerni. A kiizzított anyag a megnedvesített vörös lakmuspapirost megkékíti. Zárt üvegesőben hevítve vizet nem ad.

Ezekből ítélve, vegyi összetétele CaCO_3 , ami a csupa mészkő környezetben összhangban áll az előfordulási körülményekkel is. Ter-

¹ Dr. Balogh Ernő: *A komarniki barlang*. Erdélyi Múzeum. XXXIX. k. Új folyam V. 1—6. sz. 1934.

mészetes, hogy a teljes bizonyosság megkívánná pontos kémiai elemzését, de ez — legalább még most — nehezen valósítható meg. Ezt az anyagot ugyanis ez idő szerint a barlangnak csak említett egyetlen helyéről ismerem, s előfordulása itt is olyan szegényes, hogy bajos lenne belőle összegyűjteni a részletes elemzéshez szükséges mennyiséget.

Mikroszkóppal vizsgálva kitűnik, hogy az anyag finom túszerű kristályok laza és kúszált halmaza. A tűk vastagsága átlagosan 1—3 mikron, 5 mikronnál szélesebbet nem is észleltem. Hosszuk a 0,5 mm.-t is eléri, de bizonyos, hogy a valóságban hosszabbak is lehetnek. A könnyebb vizsgálhatóság végett ugyanis szét kellett tépni a csomókat s ennél a hosszabb tűk bizonyosan széttörték. Még a hosszabb tűk is többnyire mereven egyenesek, vagy csak gyengén hajlottak. A tűk határvonala ideálisan éles, csak a vastagabbakon észlelhetők kisebb egyenetlenségek, melyek ezeknél a határvonalat kissé göröngyössé teszik. A határvonal egyenetlensége azonban ezeknél sem változtat a kristályok túszerű merev formáján.

E finom tűk közelebbi kristályformájáról csekély szélességük miatt semmi bizonyosat nem tudtam megállapítani. A szélesebbeken is csak annyit vehető ki néha, hogy végük egyenes határvonallal van lemetszve. Azonban ez a terminálisnak látszó lap is változó irányú lehet, mert néha olyan, mintha pontosan merőlegesen állana a megnyúlási irányra, máskor meg ferdén, úgyhogy a megnyúlási irányval 75° — 80° körüli szöveget zár be.

Parallel fényben nézve, a kristálykák víztiszták, pleochroizmust nem mutatnak. Feltűnő azonban a fénytörés szélső értékeinek nagy eltérése. A tűkön észlelt legnagyobb fénytörés ugyanis sokkal nagyobb, mint a kanadabalzsamé, a legkisebb fénytörés pedig nem sokkal ugyan, de határozottan kisebb, mint a balzsam fénytörése. Nem lévén módomban a fénytörési értékek közelebbi meghatározására az ilyen esetekben alkalmazni szokott megfelelő beágyazási folyadékok használata, más módszerhez folyamodtam, hogy a fénytörésnek mégis valamivel határozottabb értékéhez juthassak, mint a kanadabalzsammal való összehasonlítás.

Abból indulva ki, hogy az anyag kémiailag CaCO_3 s fénytörése is a kalcitéhoz látszik hasonlítani, finom kalcitport kevertem össze a vizsgálandó anyaggal, és ebből a keverékből állítottam elő mikroszkópi készítményt. E készítményben összehasonlítva a kalcitpor szemcséin és a kristálytűkön észlelhető legnagyobb és legkisebb fénytörést, a két anyag e tekintetben annyira hasonlóan látszik, hogy, tekintetbe véve az ilyen összehasonlító észlelés hibáinak határait, a két anyag legnagyobb és legkisebb fénytörési értéke akár azonos is lehet.

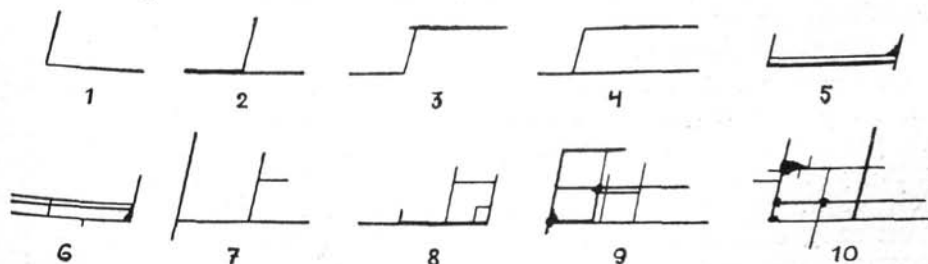
Keresztezett nikolok között rögtön szembetűnik a kristálykák igen magas kettőtörése, ami várható is az előbbi észlelet alapján a nagy fénytörési eltérésekből. A 2 mikronos tűkön látható legmagasabb kettőtörési szín ugyanis sárga. Feltéve azt a valószínűséget, hogy e tűk vastagsága is 2 mikron, aminek nem mond ellent a vastagságnak

mikrométercsavar segítségével való becslése sem, ebből a kettőtörésnek is a kalcitával egyező, de hozzá legalább is közelálló értékére lehet következtetni.

A tűk majdnem kivétel nélkül ferdén sötétednek, a kioltási szög azonban a legtágabb határok, 0° – 45° között mozog. A csak ritkán észlelhető pontosan, vagy nagyon megközelítőleg egyközös elsötétedés esetén a megnyúlási irány optikai karaktere — (negatív). Ez az irány azonban nem mutatja mindig azt a legkisebb fénytörést, melyet egyes ferde elsötétedésű tűkön észlelhetni. Az egyközösen sötétedő tűk egyébként a többiekénél alacsonyabb kettőtörést mutatnak, amennyiben a kettőtörési szín ezeknél legfeljebb szürkés-fehér szokott lenni.

Különös figyelmet érdemelnek a kristálytűk gyakori összenövésai. Ezek között legközönségesebb az egyszerű térdalakú összenövés, melyet csak két kristálytű alkot, de három vagy több egyén is résztvehet az összenövésben. Ez utóbbi esetben az összenövésből egy oldalon nyílt vagy teljesen zárt rombusz idomok keletkeznek. A kristálytűk kapcsolódhatnak úgy is egymáshoz, hogy az összenövési ponton túl a másik irányban egyik tű sem folytatódik, úgy is, hogy csak az egyik növi túl a másikat, vagy teljes az átnövés (penetráció). Az összenőtt tűk nem mindig egyforma szélességűek, hosszúságuk pedig éppen nagyon különböző lehet. Az összenövések szabályosságát a következők igazolják.

Az összenövés szöge a vizsgált 55 esetben 75° – 82° , középpérték szerint $78^{\circ} 40'$. Számba nem vehető ritka eset, amikor az összenövés szöge e határértékeken kívül esik. A 75° és 82° között ugyan elég nagy a különbség, de a határértékek között olyan egyenletesen oszlanak meg az egyes értékek, hogy azok csak egy középpérték köré csoportosíthatók. Megjegyzem, hogy e szögek megbízhatóságánál valami kétség is merülhet fel. Nincs kizárva ugyanis, hogy a preparátum-készítésnél a csomók széttépése, különösen pedig a fedőlemez lenyomása egyes esetekben valamit változtathatott is a szögek eredeti nagyságán. Egyes tűkön látható elhajlások, sőt elcsavarodásszerű jelenségek engednek is ilyen mechanikai hatásra következtetni.

A protokalcit összenövésének különböző alakjai. A valóságban 0.1 – 0.2 mm. hosszúságúak.

Az összenövésben résztvevő egyének, ha azoknak száma 6 – 8 is, egyszerre sötétednek. Közelebbi mérésnél az elsötétedésben ilyen nagy-

számú egyéneknél néha ugyan mutatkozik 4°-ig terjedő eltérés, de ez azzal a rendellenességgel is magyarázható, hogy gyakran a magános tűk sem sötétednek pontosan egyszerre.

Az összenőtt egyének egyező optikai orientációjuk. A közös első-tétedési irányba ugyanis az egyező törésmutatók esnek, mégpedig úgy, hogy az összenövés tompaszögének felező vonala a két kristály nagyobbik törésmutatójának irányát jelöli, a hegyesszög felezési iránya pedig a közös kisebbik törésmutatót. E törvényszerűség alól csak azoknál az összenövéseknél akadtam kivételre, amelyek összenövési szögüknek más értékénél fogva egyébként sem sorozhatók a szóban levő szabályos összenövések csoportjába. Az összenövések kisebbik szögének felezési irányába eső kisebbik törésmutatóról megjegyzem, hogy az nem mutat minden esetben pontosan egyező értéket. Néha ugyanis ebben az irányban a fénytörés jól kivehetőleg határozottan kisebb, mint a kanadalbalzsamé, máskor meg azzal körülbelül egyezőnek látszik.

Az összenövések módját tehát annyi törvényszerűség köti, hogy ezekben ikreket kell feltételeznünk, bár az adott jelenségeknek, mint később szó is lesz róla, más értelmezése is felvetődhetik.

A fenti vizsgálati adatok természetesen nem nyújtanak elég támpontot arra, hogy tisztán lenne látható a kérdéses ásvány valódi mivéte. A vegyi összetételét illetőleg alig lehet kétség, hogy az valóban CaCO_3 . Eddig ismeretes ilyen anyagú ásvány az aragonit és a kalcit. Mindkettőnek ellenmondani látszik azonban az, hogy a kristálykák, kevés kivételtől eltekintve, ferdén sötétednek. Aragonitnak ezen felül már azért sem tartható, mert kobaltnitrát oldattal főzve fehér-színű marad. (Meigen-féle reakció.)

A ferde első-tétedés általánossága arra a feltevésre jogosítana, hogy ezeket a tűket monoklin vagy esetleg triklin kristályoknak tartjuk. Ennek bizonyítása végett azonban a kristályok geometriai és optikai elemeinek közelebbi meghatározására volna szükség, ami pedig ezeken a pár mikron-vastagságú tűkön a lehetetlenséggel határos. Ebben a meglehetősen bizonytalanságban a kristályoknak csak az iker-összenövése az az egyedüli alap, amelyen bizonyos következtetés, illetőleg elgondolás tehető.

A kristálykák összenövési szöge, mint említettük, 75°—82° közé esik, vagyis ez a szög középérték szerint 78° 40'. Minthogy ebben az ásványban elsősorban kalcitra lehet gyanakodni, közel áll a gondolat, hogy ez a szög vajjon nem hozható-e közelebbi összefüggésbe a kalcit valamely egyszerűbb formájára jellemző szöggel. Ez az összenövési szög csakugyan föltűnő egyezést mutat a kalcit hasadási romboéderét határoló rombusidom szögével. Ennek a „c“ = 0.85430 értékből számított szöge ugyanis 78° 04', illetőleg a rombusidom tompaszöge 101° 56'. Erre a rombusidomra egyébként nemcsak ez a szög emlékeztet, hanem azok a teljesen bezárt rombusalakok is, melyek a kristálytűknek háromszor egy irányban tovább ismétlődő összenövéséből keletkeznek. (8., 9., 10. rajz.)

Ez a rombusidom azonban csak formailag azonos a kalcit hasadási romboéderének lapjával, mert optikailag annak éppen ellentéte. Ez úgy értendő, hogy bár mindkét esetben összeesnek az optikai rugalmi tengelyek a rombusidom szögeinek felező vonalával, de míg a kalcitnál a kisebbik fénytörési irány a tompaszög felezési vonalába esik, addig itt a tompaszög felezési iránya a rombus határvonalát alkotó tűk nagyobbik törésmutatójának felel meg.

Ha azonban az ikerösszenövések által létrejött rombusidomot a kalcit 2R (0221) lapjával hasonlítjuk össze, a kétféle rombusidom optikailag is egyforma lesz. Ekkor ugyanis mindkettőnél egyformán a kisebbik törésmutató esik össze a rombus hegyesszögét felező iránynyal. Igaz ugyan, hogy ilyen változtatás mellett a két rombusidom szögében kissé nagyobb eltérés lesz. A kalcit 2R lapjánál ugyanis ez a szög, szintén a „c” = 0°85430 alapértékből számítva, csak 76° 08' a tűk ikerhajlásának 78° 40' középértéki nagyságával szemben, azonban ez a 76°08' a mért ikerszögek határértékén még mindig belül esik.

Ez az összevetés a szóban forgó tűk és a kalcit 2R (0221) kristályformája között bensőbb összefüggésre is enged következtetni. Elképzelhető ugyanis, hogyha a kristálytűk összenövéséből keletkezett üres rombusidom belseje is kitöltődik hasonló helyzetű tűkkel, illetőleg kristálmolekulákkal, egy olyan rombus alakú sík jön létre, mely alakilag is, optikailag is egyező a kalcit 2R (0221) kristálylapjával. E feltevés bizonyítékaként valóban található mikroszkóp alatt olyan összenövések, melyekben a több tűből álló laza rácsozat a térkitöltődésnek mintegy már a kezdeti formáját jelenti (8., 9., 10. rajz). Hasonló szerep tulajdonítható azoknak a szabálytalan alaku duzzanatoknak is, amelyek egyes tűkön, azoknak különösen összenövési zúgainál lépnek fel, és amelyek az illető tűkristályokkal szintén egyező optikai orientációjuk (5., 6., 9., 10. rajz).

Ha feltételezzük továbbá, hogy a kristálytűk nemcsak egy síkban vannak ikerösszenövésben, hanem ez az ikerösszenövés ugyanolyan szöggel a tér harmadik irányában is ismétlődik, világos, hogy így olyan ikerszövedék keletkezik, mely egy teljes 2R (0221) kalcitkristályt hoz létre, amelyben az elemi kristálytűk a 2R éleivel futnak egyközösen. Így a tér három irányában történő összenövésre is találhatók példák mikroszkóp alatt. Ezeknél természetesen csak az az összenövési szög mérhető, melyet a készítmény síkjában fekvő két tű alkot. A tér harmadik irányában levő tűnek a másik kettővel alkotott szöge ferde helyzetű, nagysága így csak hozzávetőlegesen állapítható meg. E szerint az összenövési szög nagysága itt is a szokottnak látszik. Az összenövés szabályosságára egyébként itt is utal az, hogy az így, a tér három irányában összenőtt kristályok is egyező optikai orientációjuk.

A fentiek tehát arra a gondolatra vezetnek, aminek alapján e tűalakú kristálykákban valami olyan elemi forma gyanítható, melynek ikerösszeszövődése egy mimetes alakot hoz létre, a kalcit 2R (0221)

kristályalakját. Ha ez valóban igaz, úgy a szóban forgó tük ásványtanilag meghatározott értelemben kalcitnak semmiképpen nem tekinthető, mert kristálytanilag alacsonyabb szimmetriájúaknak kell lenniök, mint az ikerösszenövésükkel létrehozott mimetes alak.

A tükristályok milétének szóba jöhető másik értelmezése az lenne, hogy azok nem egyebek, mint rendkívül megnyúlt kalcitkristálykák. Ilyen értelmezés mellett a megnyúlási irány az általános ferde elsötétedés alapján a kristálytani tengelyektől tetemesen eltérő valami más irány lenne. Itt természetesen valami zónatengelyre lehetne gondolni, így elsősorban valami közönségesebb romboéder zónatengelyére. E szerint e tükristályok pl. olyan kalcit kristálykák lennének, melyek az R vagy 2R élei irányában vannak megnyúlva. Ennek a tükristálykák ferde elsötétedése, annak foka nem is mond ellen, és az sem, hogy, ritkán parallel elsötétedés is észlelhető.

Ilyen felfogás mellett azonban nehezen értelmezhetők a jellegzetes szabályos összenövések. Mert pl. valamely több túból álló hálózatot tekintve, melyben nyilvánvaló a romboéder, vagy legalább a romboéder egy lapjának képzésére irányuló tendencia, az abban résztvevő tüknek vagy ikerösszenövését kell feltételezni, vagy egyszerűen úgy tekinteni ezeket a tüket, hogy azok tulajdonképpen egy egységes kristály éleit alkotják. Az előbbivel visszajutunk a mimetes felfogáshoz vezető gondolatmenetbe, az utóbbi alapján pedig az ilyen összenövéseket vázkiképződésnek kellene tekintenünk.

E képződményeket azonban, mint vázkristályokat, nagyon nehéz felfogni. Nehéz elképzelni, hogy vázkristály létrejöhesse minden belső mag nélkül, sőt olyan hiányosan, hogy belőle éppen csak egyetlen él jelenjék meg. De egyébként is a vázkristályok gyors kristályosodás termékei, itt pedig a képződés ellenkezőleg nagyon lassú lehetett.

A szóban forgó ásvány teljes ismeretét illetőleg mindenesetre vannak még nyílt kérdések. Azonban ha valójában kalcit is, amit kevésbbé gondolok, ennek olyan új, különös és legkezdetlegesebb megjelenési formája, hogy már ezért is megérdemli a külön nevet. Ha új ásvány, a CaCO_3 -nak valami monoklin vagy esetlen triklin rendszerű ásványa, mely azonban mimezia révén valószínűleg kapcsolatban áll a kalcittal.

Ezen az alapon *protokalcit*-nak nevezem.

Ami a képződés kérdését illeti, ilyen finom, laza képződmény válhat ki ugyan oldatból is, de bizonyos, hogy ebben az esetben ez a hosszú, de csak pár mikron szélességű tükből álló rendkívül gyöngéd, pelyhszerű halmaz az oldat elpárolgásával okvetlen összecsapzódott volna. Kivirágzás sem lehet. Arra lehet tehát csak gondolni, hogy levegőből történt a kiválása.

Az ilyen cseppkőbarlangokban szivárgó vizek sok meszet tartalmaznak oldva. Ezek elpárolgásával elszálló vízpárák mézsmolekulákat ragadhatnak magukkal s ezek bizonyos körülmények között kiválhatnak a párából, illetőleg a párából összesűrűsödő és megfelelő helyen megtapadó rendkívül picinyke cseppekből.

Megjegyzendő, hogy a barlangnak ama udvarszerű kitágulásában, mely a protocalcitnak jelenleg ismeretes egyedüli lelőhelye, lég-huzam egyáltalában nem tapasztalható. Hőmérsékete nyáron $9^{\circ}5$ C^o, helyzetéből ítélve, ugyanaz lehet télen is. Nyirkos, de általában nem sáros hely. Sem folyó, sem állóvíz benne nincs. Van azonban néhány apróbb, de legalább nyáron egészen szárazon talált cseppkőmedence, éppen annak a falnak a tövében, melyen a protocalcit fordul elő.

Hogy a comarnici-komarniki barlangban kutathattam, az U. D. R.-nek tartozom köszönettel, különösképpen pedig N. C. Mihălcescu erdőés birtokigazgató úrnak, aki kutatásom ügyét meleg érdeklődéssel karolta fel és messzemenő megértéssel támogatta.

Dr. Balogh Ernő.

Protocalcit.

Ein neues Mineral.

An einem Orte der Höhle Comarnic-Komarnik (Rumänien, Banater Gebirge) fand ich eine eigentümliche, dem Schimmel ähnliche flocken- oder wattenartige Substanz, welche auf der Kalkwand, oder auf einzelnen Tropfsteinen in 1—2 mm. dicken Schichten lagert. Das äusserst spärliche Vorkommen lässt eine quantitative Analyse kaum zu, die Untersuchungen aber, welche in gegebenen Fällen durchführbar waren, weisen mit einer beinahe totalen Gewissheit auf eine chemische Zusammensetzung CaCO₃.

Unter Mikroskop zeigt die Substanz einen lockeren, verknühten Haufen von feinen, 1—3 μ breiten, höchstens 0.5 mm. langen, nadelartigen Krystallen. Das Ende der dickeren Nadeln ist manchmal geradlinig abgeschnitten. Die Richtung dieser wahrscheinlichen Terminalfläche steht manchmal vertikal auf die Länge, andersmal scheint sie damit einen Winkel von 75° — 80° zu bilden. Die Nadeln sind wasserhell, ohne Pleochroismus. In einem Präparat, welches durch die Beimengung von feinem Calcit-Puder gefertigt wurde, die grösste und kleinste Lichtbrechung der Krystallchen und Calcit-Körnchen vergleichend, scheint die Lichtbrechung so sehr gleich, dass es ganz identisch aufgefasst werden kann.

Die höchste Doppelbrechungsfarbe der 2 μ dicken Nadeln ist gelb, es scheint also auch die Grösse der Doppelbrechung mit der des Calcit übereinzustimmen. Es ist die schiefe Auslöschung allgemein, deren Winkel wechselt sich aber zwischen 0° — 45° . Genau parallel auslöschende Krystalle gibt es kaum. Diese zeigen dann eine bedeutend niedrigere Doppelbrechungsfarbe als die anderen und haben gegen die Länge — (negativ) optischen Charakter.

Es kommen recht häufig Zwillinge vor, an welchen sich auch 6—8 Individuen beteiligen können. In solchen Fällen entstehen durch das mehrfache Verwachsen rhombustartige Figuren. Es wurden an 55 Verwachsungen 75° — 82° Zwillingwinkel gemessen, in Mittelwerte $78^{\circ} 40'$. Die verwachsenen Individuen, wenn auch 6—8, sind optisch gleich orientiert,

und zwar so, dass die Halbierlinie des stumpfen Winkels der Verwachsungen die gemeinsame Richtung des grösseren Brechnungsindex' von den Krystallchen angibt.

Dies sind die direkten Beobachtungen betreffs des erwähnten Minerals. Bis jetzt sind nur der Calcit und der Aragonit mit der chemischen Zusammensetzung CaCO_3 bekannt. Beiden scheint aber die schiefe Auslöschung zu widersprechen. Für Aragonit kann es auch sonst nicht gehalten werden, da die Meigen-Reaktion negativ ist.

Da man bei diesem Mineral in erste Linie an Calcit denken kann, so ist es fraglich, ob der obige Zwillingwinkel (Mittelwert: $78^\circ 40'$) mit einem Winkel von einfacheren Calcit-Formen in Zusammenhang gebracht werden könnte. Es steht tatsächlich die Rhombus-Figur von dem Calcit R ($10\bar{1}1$) mit dem Winkelwerte $78^\circ 04'$ genug nahe zu dem unseren, es wird auch mit dem Winkel $76^\circ 08'$ an dem Rhomboëder 2R ($02\bar{2}1$) ziemlich angenähert. Mit Rücksicht auf die optische Lage kann aber bei einem weiteren Vergleiche nur das letztere berücksichtigt werden, weil bei den Zwillingungsverwachsungen in die Halbierlinie des spitzen Winkels der kleinere gemeinsame Brechnungsindex der Krystallnadeln fällt und ebenso verhält es sich bei der 2R Fläche des Calcit, dagegen steht es eben verkehrt bei der R Fläche.

Aus dieser Identität folgt: wenn die durch das Zwillingungsverwachsen der Krystallnadeln entstandene Rhombus-Figur durch Nadeln von ähnlicher Lage, beziehungsweise durch Krystallmolekulan ausgefüllt wird, so entsteht eine Rhombus-Ebene, welche nach Form und nach optischer Orientation mit der Krystallfläche 2R des Calcit identisch wird. Es gibt auch tatsächlich solche Beispiele, bei welchen das lockere Rostsystem, bestehend aus mehreren Nadeln, und die anschliessenden Erhebungen auf eine anfängliche Raumauffüllung hinweisen. (Fig. 5., 6., 8., 9., 10.)

Wenn wir es weiter annehmen — und dazu gibt die mikroskopische Untersuchung Beispiele — dass das Zwillingungsverwachsen der Krystallnadeln bei ähnlichen Winkel auch in der dritten Raumdimension sich wiederholt, ist es klar, dass dadurch ein Zwillingsgewebe entsteht, welches die vollkommene 2R Form des Calcit zeigt. Nach dieser Folgerung kann in unseren Krystallchen eine Elementarform vorausgesetzt werden, deren Zwillingsgewebe eine mimetische Form erzeugt: die 2R Form des Calcit. So kann das erwähnte Mineral in eigentlichem Sinne keinesfalls für Calcit angesehen werden, weil es eine niedrigere Symmetrie besitzen muss, als der Calcit.

Man könnte auch das annehmen, das diese Krystallchen eigentlich Calcite sind, aber in eine ungewöhnliche Richtung gestreckt. Bei einer solchen Annahme können aber die charakteristischen Verwachsungen schwer erklärt werden, da bei denen die Regelmässigkeit zur Rhomboëder-Bildung zweifellos vorhanden ist. Die sind nämlich Zwillingungsverwachsungen, oder müssen diese verwachsenen Nadeln so aufgefasst werden, dass sie die Kanten eines einheitlichen Krystalls bilden. Beim ersteren kommen wir wieder zu der mimetischen Auffassung, beim letzteren müssen wir die Verwachsungen für Skelettbildungen anschauen. Es ist aber

schwer zu denken, dass ein Skelettkrystall ohne inneren Kern entstehen könnte, ja sogar so mangelhaft, dass davon eben nur eine einzige Kante erscheinen sollte.

Es pflegen auch sonst Skelettkrystalle rapid zu entstehen, wogegen hier unbedingt eine langsame Entstehung angenommen werden muss. Bei gegebenen Umständen ist es nämlich wahrscheinlich, dass diese feinen Nadeln aus den Kalkmolekulan gebildet wurden, welche bei dem Verdunsten der Gewässer der Höhle durch die Wasserdunst in die Luft zerstreut wurden.

Betreffs des behandelten Minerals gibt es noch manche offenen Fragen. Wenn es aber auch Calcit wäre, was ich schwer glaube, ist es dann eine solche primitive Form, dass es auch in diesem Falle einen Sondernamen verdient. Wenn es ein neues Mineral ist, so ist es ein monoklines oder triklines Mineral des CaCO_3 , welches aber durch Mimesie mit dem Calcit in Verbindung zu sein scheint.

Aus diesem Grunde nenne ich es *Protocalcit*.

Nova ornithologia Transilvanica.

Az utolsó évtizedekben, amikor a földrajzi állatfajták és azok jeyei variálási határainak tanulmányozására — és nem a hasonlóságra és különbségre — helyezik az állatrendszertan kutatók a súlyt, valamint fokozottabb figyelemmel vizsgálják a madarak szaporodásának élettanát, a mi vidékünkön is történtek ilyenfajta vizsgálatok, bár le kell szögeznünk, hogy nálunk e tekintetben még igen sok kívánnivaló van hátra.

Endemikus fajtáink idáig: a cinegék közül a *Parus atricapillus transylvanicus* Kleinschmidt (Berajah, 1921, p. 17) Braşov-Brassó környékéről, valamint ilyennek lehetett volna számítani a retyezati barátcinegét, *Parus palustris Congrevi* Kinnear-t (Bull. B. O. C., 1928, p. 50), amelyet azonban F. Steinbacher a *P. p. stagnatilis* Brehm-mel szinonimnak tart. (Hartert: Vög. Pal. Faun. Ergbd., 1933, p. 189). Ugyanígy lehetne venni a *Parus capitulo-fusconigriganti* Höhr-t is (Verh. Sieb. Ver. Natw., Hermanst., 1933—4, p. 42), amely átmenet lenne a *Parus palustris* és a *Parus atricapillus* között. Mivel azonban mindkét fajtakör máig egyesíthető nem volt, a szerzőnek pedig nagyobb külföldi összehasonlító anyag nem állott rendelkezésére, ezeket a példányokat talán basztardoknak lehetne tekinteni, amelyek külön névvel nem illethetők. Faji voltunk igen kétséges.

Az angol Congree (Ibis, 1929, p. 443) Timişoara-Temesvár környékén a csókából a *Coloeus monedula spermologus* Vieill.-t találta, Haţeg-Hátság vidékén ellenben a *C. m. collaris* Drum.-t. Szerinte Capalnaş-Kápolnásnál a zöldikéből (*Chloris chloris Mühlei* Parr.), nádi sármányból (*Emberiza schoeniclus Caneti* Brehm), őszapóból (*Aegithalos c. caudatus* L.), csilp-csalp füzikéből (*Phylloscopus c. collybita* Vieill.) és nem a keleti nádi sármányból (*Emberiza schoeniclus Stresmanni* Steinb.), vagy a csilp-csalp füzikéből (*Phylloscopus collybita abietina* Nill.) és a nagy fakopáncsból (*Dryobates major candidus* Stres.) fészkelnének. Igen érdekes, hogy nagy számban találta fészkelve ezen a vidéken a kis légykapót (*Muscicapa parva* Bechst.).

Kis énekesink közül Dobaynak sikerült a kerti sármány költését megállapítani Ceuş-Szászcsávás környékén (Kócsag, 1933, p. 58.). Ugyanő foglalta össze a kövirigó költési adatait területünkről. (Kócsag, 1935, p. 17), valamint a nagy békászósas biológiájáról is írt (Kócsag, 1934, p. 31.).

Örvendetes, hogy gr. Teleki Jenő szerint a szakállas keselyű újra fészkelne a Retyezaton (Aquila, 1928, p. 374.). A ragadozó madarakat különben szintén Dobay foglalta össze (Kócsag, 1932, p. 85), amely szerint jelenleg biztosan költő ragadozók: barátkeselyű, szirtisas, nagy bé-

kászósas, kis békászósas, törpesas, vörös- és barna kánya, egerész- és darázsölyv, héja, karvaly, barna rétihéja, kabasólyom, vörös- és kék- vércse.

Végül rá kell térni ludaink, érdekes téli vendégeink kérdésére, amiről bőven volt szó az Aquila 1931—34 kötetében. E helyt bennünket Kammer cikke érdekel (Aquila, 1931—34, p. 227), aki szerint Sibiu-Nagyszében környékén 1933. X. 16-án sikerült egy *Anser fabilis carnerostris* But.-t elejteni. Ezt a ludat Hartert már 1915-ben szinonimnak tartotta a törzs fájával, sőt magát az *Anser neglectus* Sushkin-t is csak kérdőjellel fogadta el. Most azután az orosz Dementieff (Alauda, 1936, p. 169) először vizsgált nagyobb anyagot — cca. 400 példányt — költési időből és ezen vizsgálat alapján valóban mindkét lud szinonimnak bizonyult az *Anser f. fabilis* Lath.-mal, amelynek fajtakörébe a következő fajták tartoznak: *Anser fabilis brachyrynchus* Bail. (Grönland, Ny. Európa), *A. f. fabalis* Lath. (K. Európa, Ny. Ázsia), *A. f. serrirostris* Swinh. (K. Szibéria), *A. f. Middendorfi* Sev. (K. Ázsia).

Ezzel a rövid összefoglalással kívántam rámutatni arra hogy a szabad természetet járó ornithologusok ne hajszojálják a kétes ritkaságokat, hanem egy fajt válasszanak ki és annak: életének, életkörülményeinek tanulmányozására szenteljék idejüket. A rendszertan mai állása szerint bőrtanulmányt ma már magán ornithologus csak úgy tud végezni, ha valami nagy állattani intézetben dolgozik, ahol van már anyag tanulmánya részére, a kellő összehasonlító anyagot meg tudják szerezni külföldi múzeumokból, de emellett saját friss gyűjtésre is van szükség. Ne ijedjen meg senki, ha 500—1000-es sorozatokról hall, hiszen ezek a madarak rendszerint szétoszlanak vagy 50 évre és az egész világ területére s így irtásnak az nem vehető. Ami Transylvaniát-Érdélyt illeti, itt még sok érdekesség és meglepetés várható, ezért kívánatos, hogy időnként a legközönségesebb madarakból (pl. cinegék, harkályok stb.) nagyobb tudományos intézeteknek egy-egy példányt küldjünk.¹

Dr. Kleiner Endre.

¹) E cikk szerzője jelenleg a szarka- és szajkó-kérdés tisztázásával foglalkozik. Nagy szolgálatot tennének vadászaink, ha egyes vidékeinkről, az egyébként hivatalosan is irtott említett madarakból 1—1 példányt beküldenének (Budapest, Múzeum-körút 9.), egyszerűen egy dobozban, „minta érték nélkül” jelzéssel.

Szerk.

A Hargita metamorfizált zónái.

Beszámoló az E. M. E. 1936. évi támogatásával végzett kutatások eredményeiről.

A még mindig rejtélyes Hargita a megindult s állandóan folyó kutatásával folyton szolgáltat olyan új adatokat, amelyekről a régi kutatóknak sejtelmük sem volt, és amelyek általános tudományos szempontból is hozzásegítenek egyes nagyobb problémáknak a megoldásához.

Eleinte a Hargitáról csak azt tudtuk, hogy az egész vonulat „trachyt”-ből van felépítve. (Ez aztán annyira meg is feküdte kézikönyveinket, hogy még ma is használják a népies leírásokban s a tankönyvekben.) A petrográfia tökéletesedése a mikroszkóp felhasználásával lehetővé tette a földpátok és más ásványok pontosabb meghatározását, s így ennek alapján a Hargitát alkotó fiatal vulkáni anyagnak, az *andezitek*nek különböző típusokra való szétkülönítését is. Így indult meg a sok láva típus elkülönítése a bennük levő színes ásványok szerint, s csak ekkor tűnt ki, hogy az igen egyhangunak vélt s több mint 150 km. hosszú vulkáni vonulat szerfölött érdekes változatosságot mutat.

Ekkor megkezdődhetett az egyes típusok elválasztása a térképen is. Kitűnt, hogy a hosszú Hargita-gerincen kívül is rengeteg apró kis vulkáni embrió (parazitikus mellékkittörés) kíséri a fővonulatot, amelyeknek részletei még a kárpáti zónában is felfedezhetők.

Az andezit típusok megállapítása s az erupciós centrumok keresése kötötte le kezdetben a kutatók figyelmét annyira, hogy sem *Herbich*, az első részletesebben kutató, sem *Pálfy*, a közettípusok gondos feldolgozója, nem gondolt a most is működő s nagyon föltűnő vulkáni utóhatásokkal keletkező módosulatok megfigyelésére.

Jellemző azon idők egyoldalú beidegződésére, hogy *Pálfy* (11.) egyenesen tagadja a zöldkövesedés jelenlétét a Hargitában. Érdekes gondolatmenete a következő: „*Inkey*, *Inostranzeff* után, a szénsav-gáz-exhalációkat is zöldkövesítő hatásuaknak mondja. A kísérletek azt mutatták, hogy a szénsavas víz a pirokszeneket megbontja. Ez a bontás azonban aligha nyilvánul meg zöldkövesedésben, mert zöldköves andeziteket pl. a Hargita vonulatában a szénsav-gázforrások mellett nem találunk, pedig alig van a világnak szénsavban gazdagabb területe ennél.” (Földt. Közlöny, 1916. 77. l.)*

* Még *Mrazec* is újabb adatok hiányában a Hargitát ép andesitből állónak tartja (I. Les mines d'or de Roumanie. Agence Econ. et Financ. I Vol. 1924.)

E sajátságos felfogását Pálfynak abból a tényből származtathatjuk, hogy a Hargita andezites közeteinek petrografiájával foglalkozó doktori értekezésének anyagát jóformán készen kapta az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében, ahol főként *Herbich* és *Koch* gyűjtéséből mind a begyűjtött közetpéldányok, mind mikroszkópi kész csiszolatok alakjában is a Hargita már szépen képviselve volt. Akkoriban még a közettípusok megállapítása lévén a főszempont, az anyag összegyűjtése különös gonddal történt, nehogy a bomlott közetpéldányok a meghatározást megnehezítsék s ezért csak az ép példányokat tették be a gyűjteménybe.

Az ásványvízkutatások speciálizálása irányította tulajdonképp a figyelmet a gáz és ásványosvíz források környékén módosult andezit típusok szabályszerű felsorakozására. Így tünt aztán ki, hogy ahol ma is még posztvulkánikus tevékenység van, vagy volt a múltban, ott bizony az andezit eredeti anyaga nagy változáson ment és meg még ma is kereshetjük. A Hargitában most is folyó posztvulkáni tevékenység olyan szerencsés helyzetet teremtett az ezirányú kutatások számára, hogy az döntő bizonyítékokat szolgáltat sok olyan eddigi függő kérdésünk megoldásához, amelyeknél eddig az egymásnak ellenmondó elméletek csak a kérdés összezavarását eredményezték.

A geológiának e függő kérdése — mondjuk tengeri kígyója — a vulkánikus közetek bomlási termékeinek keletkezése.

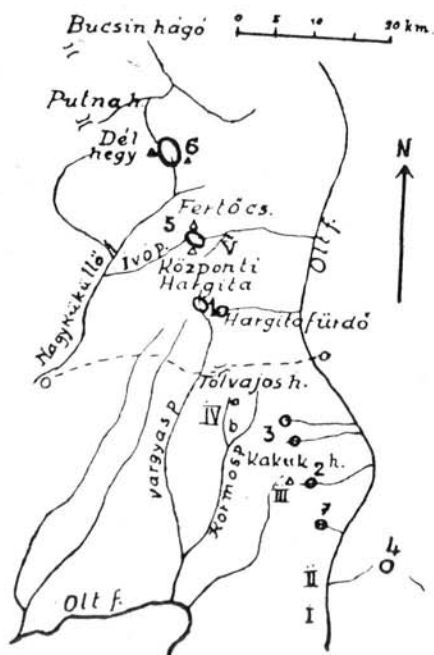
Az eddigi kutatók a már kész produktumok alapján deduktíve igyekeztek megmagyarázni a lefolyt bomlási folyamatokat. Messzire kellene visszamennünk, hogy a kialakult véleményeket felsorakoztassuk. E tekintetben csak a legújabb kutatók: *Pálfy*, *Lazarovici*, *Stremme*, *Bürg* adataira hivatkozunk (l. irodalmi jegyzék, melyek az előzőket magukban foglalják).

Jelen alkalommal a Hargita-kutatás e téren nyert új adatainak a közlésére szorítkozunk, kiemelve azt a tényt, hogy a tényleges Hargita területéről lesz szó, ahol a legintenzívebb a posztvulkánikus működés. A hatalmas andezit vonulatnak egyes, alig feltűnő kis foltjain a bomlási folyamatok még ma is tartanak s azoknak különböző fázisát mutató termékei, a *zöldkövesedett (propilit)*, *kaolinos*, *kvarcos*, *timsóköves (alunit)* módosulatok valamelyike mindenütt feltalálható, amelyek mellett a *vasas*, valamint a *karbonátos* kiválásokra is látunk példákat. E foltoknak az elhelyezkedése teljesen megegyezik a gázömlések és savanyúvizek forrásainak zónájával, s már ez is mutatja a két jelenség közötti szoros összefüggést.

A Hargita vonulat legfontosabb átalakult foltjai.

1. *Hargitafürdő* (népiesen a *Csicsói Büdös*) a Hargita központjában, a Tolvajos hágtól északra, 8 km-re, 1300 m. magasságban fekszik, így Transylvania-Erdély s egyben Kelet-Európa legmagasabban fekvő ásványvizes fürdője. Vasban igen dús szénsavas vize (a székelyek borvize) egy fekete bazaltos andezit lávaömlés szélén jön

a felszínre. Ez az anyaközet a források közvetlen közelében teljesen át van alakulva. Már a fürdő bejáratánál, az ú. n. Disznópiacnál, feltűnnek a teljesen fekete sziklatömbök, amelyek egypár lépésre már teljesen fehérre vannak bomolva. Legteljesebb a kaolinos bomlás a kápolna fölötti részen, ahonnan emberemlékezet óta szállítják a kaolint a székelyföldi fazakasok számára fehérmáznak. A felszínen fehér plasztikus tömegben található, de mélyebben a nem teljesen bomlott földpát miatt kásásan morzsálódó még. Lent a fürdőtelepen a „Büdös“

A Hargita metamorfizált zónái.

Eredeti rajz.

1. Hargita-fürdő, 2. Aladár, 3. Bányapataka és a Büdös, 4. Turia—Torjai Büdös, 5. Központi Hargita (Madarasi csúcs és Fertő csúcsok közt), 6. Délhegy és Csudálókó közt. 7. Bányász patak Tusnad—Tusnádfürdő mellett.

A *vascsillámok előfordulásai*: I. Malnaş—Málnás Ligettető, II. Kis Morgó, III. Kakuk-hegy—Paphomloka, IV. a) Odorfenyő és IV. b) Havasláb a két Fehérpatak között, V. Rákosi Hargita északi oldala.

vagy az ú. n. „Kén“ gödrök környékén kemény porcellánszerű csengő cserepekben fedi a felszínt (ez a hely víztől mentes, míg a fölette levő, előbb említett rész állandóan nedves a talajvíztől).

A telep északi részén, a Melegfürdő mellett, régen egy bányát nyitottak az ott található „arany“ kitermelésére, ami a kincskeresők nagy szomorúságára csak piritnek bizonyult. E részen a kaolinosodás

még nem teljes. Távolabb lévén az exhalációs központtól, lassabban indult meg a bomlási folyamat, s így ez a hely az első fázisát mutatja az átalakulásnak. Szépen látszanak a színező ásványoknak a helyén képződött zöld delessites foltok s bennük ott csillognak a másodlagos úton előállott apró pirit kristálykák, amelyek azonban rövid életük után tovább bomolva, a közvetlen szomszédságukban levő borvíznek a szulfátos sókat szolgáltatják. (Ezért van e víznek hajtó hatása, s ezért jók a közeli lápban levő apró források „szemvív”-nek, a gyuladásos szemek gyógyítására.) A bomlott piritek vastartalmának másik része vasokkeres kiválásokat képez s veres-sárgára festi a kőzetek felszínét és repedéseit, jelezvén az okszidációs zóna kiterjedését. Hasonlóan ásványvizes és bomlott környezetű foltot találunk a hegy tulsó, nyugati oldalán levő Vargyaspatak fejében is, amely tulajdonképp a Hargita vonulat egyik legnagyobb calderáját alkotja.

2. *Aladár* nevű helyen, a Hargita déli részében, a Kakukhegy keleti oldalán találunk az előbbiekhöz hasonló átalakult foltot. E terület kaolinja is már régóta forgalomban van (hasonlóan csak kisipari célokra). Érdekes, hogy itt a kaolinos bomlás melléktermékét, a kova-savas kiválásokat, is megkapjuk, részben kisebb-nagyobb alakatlan kvarc fészkek, de víztiszta hegyi jegecek alakjában is. Hasonlóképpen megvannak az aranynek nézett piritek kibányászására indított tárók (az egyik a Bányapatak beömlésénél barlangszerű sziklaodut alkot) és a bő savanyúvizek mellett a „Büdös” gödör is. Teljesen megismétlődő mása hargitafürdőinek, csak kialakult fürdőtelep nincsen itt.

3. *A Bányapataki fürdő* innen kissé északra, Sántimbru-Csíkszentimre község határában, fekszik. Már az 1700-as években püspök által is látogatott fürdő volt, de ma csak a nyomai vannak meg az egykori virágzó fürdőtelepnek. E helyett a közelben, a Regepatak fejében, fejlődött ki újabban egy látogatott fürdőtelep szintén „Büdös” néven (ez a „Szentimrei Büdös”). E két helyen az andezitek bomlása kisebb foltra szorul s inkább a sejtes kvarc előfordulása a jellemző, amely a „Büdöslük” körül a leggyakoribb.

4. *Bálványosfürdő* (a régiek Büdös feredéje. Most „Sanatoriu Turia” s tisztán csak tüdőbetegek gondozására szolgál). A telep fölött emelkedik ki a Büdös csúcs (*Orbán Balázs* a Székelyföldről szóló munkájában két helyen is *Babeka* (?) néven említi, l. III. k. 60 és 72 l.), amely egy egész kis folton bújik ki a maga bomlott amfibol-biotitandezit anyagával a környező kárpáti homokkő alaphegységéből. (A barlang alatt 20 m-re már vastag homokkő padok vannak.) Úgy látszik, hogy ez a szomszédos Bálványosvár csúcsával együtt a hatalmas Szent Anna-tói kettős kráternek volt parazitikus oldalkitörése, mint amilyen különálló andezit foltok a cinci-csíki medence felől is fordulnak elő.

Az egész hargitai vonulatban talán itt találhatók a legnagyobb gázömlések. Az egymáshoz közeleső *Büdös-* vagy *Kénbarlang*, a *Timsósbarlang* és az ú. n. *Madártemető*, valamint a hegy északi oldalán levő és beomlott *Gyilkosbarlang* által bezárt terület az andezit teljes megbomlását mutatja. A repedések mentén — nem számítva a lerá-

kódott ként — főként timsós kivirágzás található, legnagyobb tömegben természetesen ép a *Timsósbarlangnál*. Maga a kőzet egész anyagában inkább a timsókövesedést mutatja, mint a kaolinosodást. Zöld köves módosulatot csak alárendelten találunk, némelykor kevés pirittel, de inkább kén impregnációval.

5. *A Hargita főcsúcsa és a Fertő csúcsa* közti nyergen a *Bánya-tető* nevű hely mutatja még a bomlásoknak egy egész sorozatát. Itt az előbbieknél látott jelenlegi solfatarás és mofettás hatások mellett kimutathatók az egykori fumarolás működésre valló jelenségek is. Termális képződésre vallanak az itt található cinóberes telérek, amelyekre példát a kaliforniai forróvíz-lelakódások mutatnak manapság is.

A bomlott andezit egyrésze zöldköves állapotban van, de ezek is kovasavas és karbonátos bomlási termékekkel, valamint pirittel vannak impregnálva. *Szádeczky Gyulának* átadott példányok vizsgálati adatai érdekesen mutatnak rá az átalakulás folyamatára. „*Elváltzott hipersthen-labradorit-oligoklasandezit. Egy mm.-nyi és kisebb, sűrű zónás földpát belseje kalcitos, hematitos. Sok piritet tartalmazó hipersthenje elszerpentinesedett (chrizotil) rostokkal. Átkristályosodott alapanyagában kevés egyközűen sötétedő földpátléccel. Minimális kvarc is mutatkozik benne a sok apró magnetit pont mellett.*“

Ebben az elváltzott anyagközetben vékony kvarc telérekben jön elő a cinnabarit a piritekkel, amelyeken legfiatalabb termékként barnapát fordul elő. A telérek közelében a már kaolinossá málott kísérő kőzetben is találunk cinnabaritot kis impregnációk alakjában, amelyek részben szét is iszapolódtak, a nedvesebb részeken vöröses elmosódó foltokat alkotva.

A Bányapataknak a Kokolyzás patakokkal való összeömlésénél az egész sarok kaolinosan bomlott s a repedések tele vannak a pirit dendrites bevonataival. E terület még ma is tele van állandóan működő gázömlésekkel és bővizű vasas (s valószínűleg higanyos) borvízforrásokkal. A *Disznórió* nevű sarok felé felmenő Nagypatakban a piritess tartalom szaporodik, de az Ivópatak felé eső részen a szintén termális bomlásokra jellemző tejopál fészkek lesznek a gyakoriabbak. (Az Ivópataknak a ciuci-csíki határba eső részét Zillónak nevezik.)

Szintén ez a termális hatás hozta létre a *Bányaházhely* nevű helyen levő sejtes kvarc sziklát is, amelyekben mint festő anyag a meggyvörös *hidrohematit (Turgit)* szívódott be. E sarok a rajta ritkán álló, elsatnyult lucfenyőivel feltűnő ellentétet alkot a környezetében dúsan fejlődött példányokkal szemben. Szinte magunk előtt látjuk *Hochstetter* (1.) leírásából *Új-Zeeland* plasztikusan kitáruló tájképét, ma is működő vízgőz és gázömléseivel.

6. *Csudállókő és a Délhegy* közti terület déli oldalán találunk egy érdekes kaolinosan bomlott andezittufa területet, amelyet elütő természete miatt nem hasonlíthatunk az előbbi területek egyikéhez sem. Itt ugyanis a gázömlések és a borvízes források is hiányoznak. Már csak

a teljesen befejeződött vulkáni utóhatások végtermékeit látjuk magunk előtt. A bomlott terület főanyagát a kaolinos módosulat teszi, amely kitermelés alá is került s ez az ú. n. Szobászópatak fejében fekszik. Alárendelten zöldköves módosulat is található. A felszínt $\frac{1}{2}$ m. átlagos vastagsággal a kicsapódott vas-oxszidációs végterméke, a vas-okker fedi (vaskalap). A mélyebb szintet egy kvarcos pad alkotja, amelynek kis oduiban szintelen, gyengén violaszínű és zöldes fluorit kristályok találhatóak. Ezek adták meg aztán a nyomot e bomlott feltételek keletkezésének a megmagyarázásához. Az egykori fluorsav tartalmú fumarolák működésének eredményeit látjuk itt magunk előtt. A Hargitából eddig teljesen ismeretlen fluoros fumarolák működése által előállott kaolinosodás felel meg legjobban annak az átalakulási folyamatnak, amelyet *Stremme* (6.) és követői hangoztatnak. E terület közelében szénsavas vizek most sincsenek, sem pedig eltűnt forrásoknak nem látjuk itt semmiféle nyomát. Annál inkább tényleges bizonyítékul szolgálnak a sejtes kvarchab elhelyezkedő fluorit kristálykák, amelyek olyan fumarolás tevékenységnek a jelei, aminöket a működő vulkánok közelében ma is ismerünk. *Scacchi* a Vezuv lávájából ír le fluoritot, *Zamboni* pedig a Campano kaolinosan bomlott tufájában találta meg. (Neues Jahrb f. Miner... 1922—3.) A fluorsavas fumarolának kaolinra bontó hatását már *Buch* megfigyelte ezelőtt több mint 100 éve (Mineral, Taschenbuch, 1824). Ő ugyanis Halle környékén a porfiros kőzetek kaolinos bomlott anyagában talált fluorit kristályokat. Plombieresnél a hőforrások vizéből még ma is rakódik le fluorit.

7. *Tușnad Băi-Tușnádfürdőn* a Bányászpatakban van pirites, zöldköves, kaolinos bomlott andezit borvízforrásokkal, amely hasonló a déli Hargita többi feltételeihez.

*

E fontosabb területek ismertetése után lássuk magukat a lejátszódó bomlási folyamatokat és azoknak eredményeit.

I. Zöldkövesedés.

A zöldkövesedés (propilitosodás) kérdése akkor került először az érdeklődés központjába, amikor *Richthofen* éppen transylvániai-erdélyi tanulmányai alapján az andezitek egy feltűnő zöldszínű tömegét önálló kőzetnek tekintette s *propilit* néven írta le. (2—3.). Bár nem-sokára kiváló petrografusunk, *Szabó József*, (4.) elfogadható adatokkal mutatta ki, hogy csak egy szolfatarás, mofettás módosulatról van szó, mindazonáltal a kérdés igen hosszan elnyúló vitára adott alkalmat, ahol a legkülönbözőbb és egymásnak ellentmondó vélemények hang-

zottak el. Legújabbán *Bürg* (13.) tér vissza a *Richthofen*-féle felfogáshoz. Szerinte a magma lehülésével keletkezett az s beszélni sem lehet utólagos módosulatról.

A Hargita eddigi homályos, titokzatos szerepe a részletek vizsgálatában e téren is meglepő új adatokat szolgáltatott. Nem új elméletek felállítását segíti elő, hanem a most is megfigyelhető tények alapján tisztázza e kérdésünket.

Megfigyelhető a Délhegyen a Szobászópaták fejében levő pirok-szén andezittufa bomlott területén, hogy egyes foltokon almazöld alapanyagú a kőzet s benne kisebb pettyekben kaolinosodó földpátok helyezkednek el.

A *Központi Hargitában*, *Hargitafürdő* („Csicsói Büdös“) exhalációs zónájának a szélén, a melegfürdő fölött (az egykori aranybányakutatásoknál) az andezitnek még csak most kezdődő bomlása a hiperszténnek és augitnak átalakulásánál kloritos fészkek (delessit) képződésére vezetett, amelyben igen apró pirit kristálykák csillognak. A fürdőterület középső részén, a gázömléses repedések közvetlen közelében a régebb megindult s így hosszabb ideig ható és erősebb gázömlések miatt a bomlás még előhaladottabb állapotban van, amely a kaolin keletkezésére vezetett. Ép ilyen átalakulási viszonyokat találunk szinte megismétlődve a Hargita déli részén is, az *Aladár* nevű helyen (Ciucsânsimion-Csíkszentsimon határában).

Szádeczky Gyula dr. a hargitai andezitek vizsgálatában gyakran tapasztalta, hogy az augitos bomlásból, mint első termék, amfibol keletkezik (uralitosodás), amely az állandón s tovább tartó gázömlések hatására kloritot szolgáltat, ami a kőzet alapanyagának a zöldes színéződését idézi elő.

Míg a Hargita ismertetett pontjain a zöldkövesedést csak 10—30 m-es sávokkal tudjuk kimutatni (mindig a kaolinos centrumok körül), addig az Érehegység és Gutin éretermő vidékein kilométeres kiterjedésekről beszélhetünk, s így nem csoda, ha az egykori kutatók e nagy tömeg láttára önálló kőzetnek tekintették s az önálló *propilit* elnevezésre tartották érdemesnek. Ez utóbbiakkal ellentétben pedig azt is könnyen megértjük, hogy a mi hargitai előfordulásaink, ép kicsi kifejlődésüknél fogva, nagyon könnyen elkerülhették az itt dolgozók figyelmét. E feltűnő nagy különbséget azzal magyarázhatjuk, hogy amíg a Hargitában az átalakulási folyamatok még rövid életűek és még most is tartanak, addig az Érehegység és Gutin vidékén a posztvulkánikus erők már régen befejezték működésüket s a hosszan tartott munkának természetesen nagyobb az eredménye is.

A zöldkövesedéssel járó bomlások útját-módját s annak lefolyását az eddigi tapasztalataink alapján minden részletében nem tudjuk követni még pontos vegyi analízisek alapján sem. Ezt *Bürg* is kénytelen megállapítani a Brad-Brád vidékén végzett kutatásai alapján. Ő

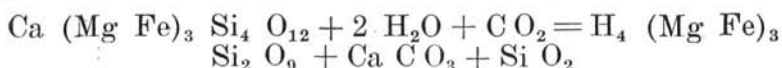
a következő táblázatba állította össze az ép (I.) és a zöldköves (II.) andezit elemzési adatait, *Dietrich* (Heidelberg) vizsgálatai alapján:

	% I.	% II.
Si O ₂	59.24	58.77
Ti O ₂	0.73	0.69
Al ₂ O ₃	14.61	16.82
Fe ₂ O ₃	2.64	1.67
Fe O	4.10	2.38
Mn O	0.19	0.15
Ca O	6.41	5.83
Mg O	2.21	1.85
K ₂ O	1.95	1.93
Na ₂ O	2.85	2.53
P ₂ O ₅	2.66	0.58
C O ₂	0.11	0.53
S	—	0.08
Elszálló víz 110° alatt	0.32	2.96
" " 110° fölött	2.68	2.87

Látható az összehasonlításból, hogy a zöldköves bomlással minden anyagból csak egy bizonyos kis százaléku veszteség állapítható meg. Egyedül valamelyes emelkedést csak az Al₂ O₃-nál látunk. A CO₂ kevés emelkedését a bomlással képződő kis mennyiségű karbonatnak tulajdoníthatjuk. Feltűnő itt inkább a kén jelenléte, ami az ép kőzetből hiányzik. (Brad-Brád vidékén közismert, hogy a zöldkövesedett andezitek szulfidos impregnációkat tartalmaznak.) E példát a hargitai viszonyokra alkalmazva, nyilvánvaló, hogy a CO₂ és a kén felvétele a most is folyó gázömlésekből állandóan történik s hasonlóképpen történhetett az annak idején Brad-Brád vidékén is a posztvulkanikus működések idején.

A zöldkövesedésnek az előbb említett s kloritosodással járó lefolyása mellett van egy másik kisebb mértékben elterjedt módja is, amely a központi Hargita cinóberes előfordulásainak mellékkőzetében található. Itt a színes ásványok bomlásukkal nem a laza delessitzerű kloritot hozzák létre, amely kezdetben csak zöldfoltossá teszi az alapanyagot, hanem egyöntetű zöldes tónust kap az egész kőzet s szövetének összefüggéséből is alig veszít valamit. A hipersztent és augitot tartalmazó andezitek itt, e területen még most is állandóan ömlő széndioxid, kénhidrogén s a savanyúvizek hatására bomlásnak indulnak. Ez előbb az augitnak amfibollá való átalakulásával jár (uralitosodás), amelyet aztán tovább követ a víz és széndioksizid felvétele. Az átalakulás rész-

leteit *Van Hise* szerint a következő vegyifolyamattal magyarázhatjuk meg:

Vagyis: *amfibol + víz + széndiokszid = szerpentin + kalcit + kvarc.*

Tehát itt az amfibol bomlásából szerpentin keletkezik, amelyet a kőzet petrográfiai vizsgálatából *Szádeczky* is kimutatott, ép úgy, mint a melléktermékként előállított kalcitot és kvarcot is.

A hipersthen bomlásából származó vas a felszálló kénhidrogénnel piritté egyesül s így jön létre, a párhuzamosan haladó folyamat által kiegészítve, az a kemény zöldszerű mellékkőzet, amely a cinóberes teléreknek a kísérője. A különben roppant bonyolult bomlási folyamatokra jellemző, hogy a telérekben a kvarc, cinóber és a pirit fölött barnapátot is találunk, mint a szukcesszió legfiatalabb tagját, ami a bomló amfibol kalcium- és magneziumjának karbonátosodására mutat.

E terület zöldkövesedett voltára jellemző, hogy *Hauer-Stache* Transsylvania-Erdély geológiáját ismertető munkájukban idézőjelbe téve közlik, hogy a cinóber a „*Grünsteinporphyr*“-ban fordul elő (az anyakőzet akkori meghatározása szerint).

Érdekes, hogy a más irányú bomlást mutató Büdös barlang környékén is meg lehet találni a zöldkövesedés nyomait.

II. Kaolinosodás.

Mint a zöldkövesedés sokat tárgyalt kérdés, úgy a kaolinok képződése is állandó vitára ad alkalmat. A Hargita területén a *Délhegynél* már teljesen bevégeztet posztvulkánikus tevékenység eredményeként látjuk az andezittufából keletkezett kaolint, amelynek már gyakorlati jelentősége is van, mert kitermelés alatt áll. A különben égetéssel is szép anyagot adó kaolinnak nagy hátrányára szolgál a zsugorodása és a kevéssé tűzállósága. Nagyobb hőfokon keramitszerűen megolvad s talán inkább erre lehetne felhasználni a legcélszerűbben. A többi hargitai kaolinokkal szemben mutatott ezen érdekes viselkedésének a magyarázatát csak az alsóbb szintekben előforduló kvarcos padban levő fluoritok előfordulása oldotta meg. Az egykori fumarolák fluorsavas hatásának kell tekintenünk ennek a kaolinnak az alacsonyabb hőfokon való megolvadását.

A *Központi Hargita* cinóberes területének a közelében előforduló kaolinok keletkezését a szintén egykori termális hatásokra vezethetjük vissza, de hogy az még a napjainkban is folyik, azt az itteni borvízforrások környékének kaolinosodott volta bizonyítja legjobban. Így ezen a helyen tehát beszélhetünk már fosszilis kaolinokról és recensekről is. A kaolinképződésnek jellemző folyamatát a *Hargitafürdőm* és az *Aladár* nevű helyeken figyelhetjük meg legjobban. Nyilvánvalóan a zöldkövesedésnek tovább haladó fázisáról van szó, amelynek a szülőanyját a

széndioxid gázömléssel kapcsolatos szénsavas vizek bontó hatásában kell keresnünk.

Annyi bizonyos, hogy az andezitek színes ásványainak kloritosodásával és szerpentinnesedésével az állandó posztvulkánikus hatás következtében nem áll meg az átalakulás. Folytatódik az tovább addig, amíg még a maradványai is eltűnnek az anyaközetnek s csak legfeljebb limonitos festések árulják el az egy helyre összpontosult vastartalmat. A bontó hatásoknak legtovább áll ellent maga a földpát, de a végén az is csak átalakul. Annyi bizonyos, hogy a Hargita mentén csak a borvizek és gázömléses helyek mellett találunk kaolint, s vizsont, ahol már meszsziról is felismerhető fehér foltot látunk, szinte bizonyosra vehetjük ott a borvizek jelenlétét, vagy kimutathatjuk azoknak egykori működését.

A széndiokszidnak kaolinos bomlást előidéző hatását állapította meg a kaolinkérdés szakértője, *Stremme* is, (7.) a világhírű giesshübli ásványos víz mellett levő graniton.

A kaolinos bomlás hosszú idő alatt lefolyó menetét nehéz volna követni s azt részleteiben ellenőrizni, mivel az ép anyag s a bonyolult bomlási folyamatokkal előállott végtermék között az elemzési adatok alig mutatnak ki valami különbséget, mint a következő táblázat igazolja:

	I. a.	I. b.	II. a.	II. b.	III. a.	III. b.	IV.
Si O ₂	62.33	78.673	55.24	66.60	71.67	64.68	56.15
Al ₂ O ₃	17.89	6.662	13.20	25.90	14.64	24.93	32.00
Ti O ₂	—	—	—	—	0.14	nyom.	—
Fe ₂ O ₃	2.03	1.197	12.44	0.20	1.19	0.46	—
Fe O	1.51	—	—	—	1.08	0.26	0.64
Mn ₂ O ₃	—	—	5.54	—	—	—	—
Ca O	4.12	1.217	11.61	0.15	0.38	0.10	0.33
Mg O	1.13	0.645	—	0.38	0.18	0.06	nyom.
K ₂ O	3.28	3.136	0.31	0.77	5.20	0.29	0.37
Na ₂ O	3.53	3.877	1.31	3.23	0.08		
S O ₃	—	3.581	—	0.10	0.18	0.13	—
P ₂ O ₅	0.44	0.185	—	—	0.24	0.18	nyom.
Cl	—	0.003	—	—	—	—	—
C O ₂	—	—	—	0.10	—	—	—
H ₂ O — Izzitási vesztl.	0.69	4.55	0.63	5.80	1.71	8.62	10.81

Jelmagyarázat: a = az ép anyaközet. b = bomlott kaolinosodott anyag.

I. Anfibolbiotitandezit a Büdösbarlangból, Turia—Torja.

II. Pirokszénandezit, Központi Hargita.

III. Granit, Giesshübl.

IV. A meissenai porcellán nyers anyaga. Seilitz.

Összehasonlításul a hargitai kaolinok értékeléséhez, itt közöljük ezek racionális elemzését is:

	II. b.	IV.
Agyag	61.10	80.99
Kvarc	35.50	16.66
Földpát	3.40	2.35

Az első összehasonlító táblázat feltünőbb változásait az SiO_2 és az Al_2O_3 -nál látjuk. A mi kaolinjainknál nagyobb százalékban van a kovásvav, mint az ép kőzetben (a giesshübli granitnál ép megfordítva). Viszont az agyagos részek jellemzője, az Al_2O_3 , a központi Hagita és giesshübli kaolinjában több van, mint az ép kőzetben. (Büdös hegynél pedig fogyó, s ennek a jelentőségét megértjük viszont a szulfátok jelentékeny fellépéséből, amennyiben egyúttal timsókövesedésről is szó van itt.)

III. Kovasavas kiválások.

(Kvarcosodás és opálosodás.)

A kaolinos bomlásnak van egy kísérő melléktüneménye, a kovasavnak kocsonyás állapotban való kicsapódása, amely nagyobb mértékű a fumarolás tevékenységre történt átalakulásoknál s ezért van ezeken a helyeken nagyobb tömegű kovasav, sejtes kvarc, valamint opálok alakjában (főként tejpál a Fertő esúcsa alatt a cinnabaritos telérektől nem messze). A szénsavas vizek hatására történt bomlási folyamatoknál a kovasavnak a kiválása már nem olyan feltünő tömegben történik. Kisebb hegyijegec kristályok (Aladár kaolin telepében), vagy kvarcosodott andezitek alakjában található. („Szentimrei Büdös“). A kovasavas lerakódások közül a legérdekesebb a Központi Hargita cinnabaritos területén előforduló háromféle típus. Ezek valamennyien nyilvánvalóan nem a mostani szénsavas működésnek, hanem a még előbbi fumarolás hatások bomlási termékei gyanánt tekinthetők.

A cinnabaritos előfordulásoknál, mint legelső termék, telérkvarc alakjában rakódott le. A vékonyabb repedéseket egészen kitölti s magába zárja a piritek benőtt kockaalakú kristályait. Egyúttal azonban beszívódott a szomszédos bomlott, laza anyagokba is és annak ásványi romjait valósággal cementálta. Ez az érdekes folyamat különben igen szépen kitünik az innen készült mikroszkópi csiszolat vizsgálati adataiból: „Közönséges fényben 2 mm-nyi andezit alapanyag szövetet lehet jól felismerni, melyben az $\frac{1}{3}$ mm-nyi porfiros földpáttéglát kvarc pseudo-

morfoza helyettesíti 50 mikronnyi szemével. Az alapanyagot pedig 25 mikronnyi nagyságú kvarcsemek töltik ki, úgy, hogy poláros fényben összefolyik az egész kőzet. Sárga folyadék és gáz, továbbá sok apró szürke pont van a kvarcban. Kisebb-nagyobb morzsákat alkot az így elváltozott andezit, melynek üregeiben kalcitos töltelék van, ritkán apatitot is tartalmazva, de a kvarcnál kevesebb folyadék és gázzárvánnyal. A kalcitosodott rész csak $\frac{1}{10}$ -ét teszi ki az általános kvarcosodottnak. A sok szulfid ércen (pirit) kívül kevés hematit is szegélyű magnetit is van benne!“ (Szádeczky Gy. dr. 1927.)

Amint látható, az augit-hiperszthen andezit eredeti alkotó ásványai teljesen eltűntek s az azok bomlási termékéből keletkezettek, mint rommaradványok vannak a kvarccal összecementálva.

Az exhalációs területek közvetlen közelében az átalakulás annyiban tovább tart, hogy a szénsavas víz a képződött kalcitot kioldja s így e további munkával az andezitnek egy sejtes szerkezetű, kvarcitos módosulata áll elő.

A kovasavas kiválásnak egy másik típusát az Ivó (Zilló) patakban levő Bányaházhely nevű és sejtes kvarcból álló sziklánál találjuk meg hatalmas tömegben. Ennek, mint fumarolás termék, a meggyipirosra festő hidrohematit (*turgit*) a zárványa. Az Ivó- és Nagypatakok közti nyergen a kovasav már apróbb fészkek alakjában a kaolinos alapanyagba beágyazva, mint opál fordul elő. Amennyiben a keletkezése idején a kocsányos alakban kiváló kovasav tiszta fehér kaolin szomszédságába került, úgy azt zárta magába, mint festőanyagot s így a fehér tejopálok keletkezésére adott alkalmat. A vasokkeres előfordulások mellett pedig szép viasz- vagy a sötétebb májbarna (menilit) opál keletkezett. A Délhegyen a kaolinos bomlással kapcsolatban a fumarolák hatására — de már a fluorsavval együttesen működve — szintén nagyobb tömegű kovasavas lerakódások keletkeztek, hanem itt már telepek alakjában, amelyeknek sejtes üregeit s lyukacsait majdnem teljesen szaturálva, fluoritok töltik ki. A mikroszkopikus kiesinségű kristályoktól az egész tyúktojás nagyságú üregeket kitöltő méretéig találunk itt fluoritokat.

Amint tehát látjuk, az eddig kvarementesnek hitt Hargita nagy-tömegű kvarcelőfordulást rejt magában, nem számítva a többi kovasavas kiválást, amelyet opál alakjában már régóta ismernek, de az újabb kutatások ezt is változatos és nagy tömegben tudták kimutatni. Ezek valamennyien a metamorfizálódás eredményei, de primer kvarcra is van példánk, a Hargita déli sarkát képező Nagymorgónál, amelyet Budai József fedezett fel, de jelentőségét félreismerve, állandó kőzetalkotónak vette s ezért *dacitnak* nevezte ezt az előfordulást. Újabbban tűnt ki, hogy a kvarc csak egyes foltokon, mint a magmába a szomszédos kőzetekből beolvastott járulékos elegyrész került be.

IV. Timsókövesedés.

A posztvulkánikus hatásokra fellépő bomlási termékek utolsó fázisa a timsóköves módosulat keletkezése. Legnagyobb valószínűség szerint a zöldkövesedéssel születő piriteknek okszidációs átalakulásából szabad kénsav áll elő, amely aztán, — amint azt már *Fleischer Antal* a turiai-torjai Búdösnél kimutatta, — a bomlott andezit fémjeivel meglehetősen kevert szulfátokat alkot, amelyek közt az alumínium, nátrium, kálium és vas-szulfátok lesznek az uralkodók. Az átalakulások menetét érdekesen mutatja a következő táblázat:

	I.	II.	III.
K	0.034 ² g	12.10 ^{0/0}	1.46 ^{0/0}
Na	0.0880 „	12.31 „	3.64 „
Mg	0.0297 „	0.30 „	0.46 „
Ca	0.0902 „	1.37 „	0.69 „
Al	0.3634 „	5.81 „	8.67 „
Fe	0.0963 „	0.69 „	1.18 „
Cl	0.0099 „	0.30 „	0.07 „
S O ₃	4.9570 „	65.28 „	54.56 „
Si O ₂	0.1434 „	0.51 „	—
H ₂ S	1.12 cm ³	—	—
C O ₂	778.3 cm ³	—	—
Viz, szerves anyag. vesz	—	—	8.35 „

Magyarázat. I. Csepegés a Búdös barlang falán. II. Az előbbiből keletkezett kivirágzás. III. A Timsósbarlang andezitjének teljesen átalakult és timsóval telített anyaga. Valamennyi *Ilosvay Lajos* elemzése.

A legnagyobb tömegben a timsókövesedés a Búdös barlangban és környékén fordul elő, de kisebb mértékben kimutatható a többi exhalációs területeinken is, állandóan most is képződve. Mint kész terméket, a fosszilis timsókövet kisebb mennyiségben megtaláljuk a Központi Hargitában, a Bányatetőn és a Délhegy kaolin telepei alatt. A Búdösbarlangnál annyi különbséget találunk a timsó képződési menetében, hogy itt közvetlen a kénhidrogén okszidációjából keletkezik a szabad kénsav, amelyet a barlang falán található csepegésekben mutattak ki. Az I. számú elemzés világosan mutatja a bomlott andezit anyagából a kénsav által kilúgozott elemeket. A csepegések elpárolgásával a barlangok falán egy finom pehelyszerű kivirágzás marad vissza, amely hasonlít így kívülről a sötét barlangok fehér, penészes bevonataihoz. Megízelve azonban érezzük a jellemző timsós ízt. E sókivirágzás elemzését a II. oszlop adatai mutatják. A százalékos ösz-

szetétel szerint a kálium mellett nem az aluminium van túlsúlyban, mint azt a közönséges timsónál látjuk, hanem a natrium, és így ezt a képződményt inkább a nápolyi Solfataráknál hasonlóan képződő kevert szulfátnak lehetne tekinteni, ezért nevezhetnők ezt találóbban *solfataritnak*.

Itt kell megemlítenünk, hogy a Timsósfürdő (a Büdösbarlang alatt, de már kárpáti homokkő területen) körüli apró bugyborékoló forrásainak szabad kénsav tartalma az anyakőzet megváltozása következtében főként a kalciummal és a vassal lép összeköttetésbe s így az itteni források vize, vagy a sok helyen látható sóskivirágzások nem egyeznek meg az andezites alapanyagú barlangok (Timsós, Büdös, Gyilkos) szulfátos képződményeivel. Ez a kivirágzások színében is megnyilatkozik, amennyiben a Timsósfürdő környéki sók sárgászöldes színűek. Talán legközelebb állanak a *halotrichit* nevű ásványhoz. A hegyoldalon lecsurgó oldatokból mindjárt a szülő helyükön hamar lerakódnak ezek, de a kalcium-szulfáttartalom tovább marad az oldatban s csak lejjebb válik ki, ahol gipszes zónát hoz létre.

Lássuk most már, visszatérve az andezites alapanyagra, mi maradt meg az anyakőzetből az erélyes vegyibomlások végén s micsoda újabb anyagokat tartalmazhat.

A legtökéletesebb átalakulást, mint azt a táblázatunk III. oszlopából látjuk, a Timsós barlang kőzete mutatja. Itt, amint látjuk, egy teljesen timsókövesedett kőzet állott elő, hiszen a főszerepet a szulfátok viszik. Ezeknek az adataiból egyáltalán nem tudnók az eredeti kőzetet rekonstruálni. A timsókövesedés a Hargita többi Büdös nevű helyein is hasonlóképen történik, bár nem ennyire feltűnő módon, mert az illető területek talajvízben dúsabbak, azért az állandó kiűgozás miatt inkább a vizek tartalmazzák a képződött szulfátokat.

V. Vasas kiválások.

Az andezitek színes ásványai aránylag sok vasat tartalmaznak, amelyek azonban a posztvulkánikus hatásra meginduló bomlásra a leg hamarabb kiválnak a kovasavas vegyületeikből. Elsősorban is klorit képződik, mégpedig a vastartalmú *delessit*, amelyben a kénhidrogénes exhaláció esetén a vas egy része piritté alakul, amelynek apró kristálykái benne csillognak a delessit anyagában. (Szépen látszik ez a „Csicsói Büdös“-nél és az Aladárnál.) Az andezitek alapanyagában állandón széthintett magnetit kristálykák meg szintén piritté alakulnak át s finom impregnációkat alkotnak a kőzetben. A felszínhez közeleső részen a bomlás pillanatában a vastartalom okszidálódik s így a limonitos sárga, barna anyag már messziről jól látható foltot mutat (vaskalap). A további mállással képződő termőtalajt aztán sárgára festi meg. Ezek a folyamatok a bomlás első fázisával, a zöldkövesedéssel játszódnak le. A bomlás további menete alatt a kaolinosodással pár-

húzamosan a kénhidrogén hatására a piritképződés tovább tart és ekkor jönnek létre a nagyobb pirit fészkek (ugyan ritkán érnek el mo-gyoró nagyságot.) Jellemzőbbek azonban ezeknél a kaolinos anyag repedéseinek a falán lerakódó pirites dendritek, amelyek a Központi Hargitában gyakoriak.*)

A vasas kiválásoknak még eme most is folyó (recens) képződése mofettás-szolfatárás hatásoknak az eredménye. Ezekkel szemben van-nak azonban olyan vasas képződményeink, amelyek szintén posztvul-káni utóhatásra képződtek, de ezeknek működése már megszűnt. Ezek-nél elsősorban a termális hatásra képződő átalakulási termékekre gon-dolunk, amelyek tehát az előbbiekkal szemben fosszilis képződmények-nek tekinthetők.

Igen szép vaskloridos fumarola termékek a Kakukhegyből már több mint 100 év óta ismeretes vasesillám kristályok, amelyeket azóta az Odorfenyő düllőben, a Központi Hargitában a Szökő patak fölött, a Disznóskúttól felfelé vezető úton találunk nagyobb tömegben. Ki-sebb mértékben a Farkasmező fölött (a Lucsos tótól nyugatra), a Kis Morgó s tovább a malna-si-málnási Lügettető andezitjeinek repe-déseiben található meg. A hematitnak eme szép kristályos előfor-dulása mellett még van egy kevés vizet tartalmazó fajtája is, amely szintén termális hatásokra keletkezett s nagyobb, feltűnőbb előfordu-lása a Központi Hargitában az Ivó patak környékén s főként a Bánya-házhely nevű kvarcos sziklában van, abban meggypiros foltokat al-kotva. Ez nem más, mint *hidrohematit (turgit)*, amely mint azt *Schneiderhöhn* (12.) kísérleti úton is beigazolta, termális hatásokra kép-ződik, legalább is 120—130° C. hőmérsékleten, mégpedig úgy, hogy a kiválás alkalmával keletkező barna vashidroxid ($2\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$) a hőhatásokra vizet veszít s így egy vízszegényebb vasoxszid vegyület áll elő (a turgit = $2\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$), amelyet képződése és vegyi össze-tétele miatt inkább *hidrohematitnak* neveznek.

E termális úton keletkezett hidrohematitok mellett azonban van-nak eseteink a hideg úton, a szénsavas borvizeink környékének vasas-rozsdás lerakódásaink közt található előfordulásokra is. A borvizes forrásaink mellett, megbontva a lazán álló andeziteket, a repedések-ben majdnem mindig találunk még jóformán a születésük állapotában levő kocsonyás anyagú vörös vasas bevonatokat, amelyek különböznek a limonit barna lerakódásaitól. Így tehát a hargitai példákkal igazol-hatjuk *Stremme* (8.) azon megfigyelését, hogy a vasas szénsavas vizekből kiváló limonitos anyag egy része a széndiokszid vízelvonó hatására hidrohematittá alakul át („Csicsói Büdös“, Aladár).

* E másodlagos úton előállott piritekkel szemben, a Szökő patak-ból ismerünk pirit előfordulásokat, amelyek ép pirokszen andezitben fordulnak elő s így azokat primer, mag-matikus kiválásoknak tekinthetjük. Ezeknek a patak által lehordott csillogó szemcséit talál-ták meg székely atyánkfiai s ez az általuk „farkasszörzsinű“-nek nevezett por kutatása bolondította őket aranykeresésre.

VI. Karbonátok képződése.

Az andezit megbomlási menete közt talán a legkevesebb nyomot a karbonátok képződésére találunk, pedig, amint láttuk, a kőzetátalakulás legfontosabb tényezője a széndiokszid, s így azt kellene gondolnunk, hogy az átalakulási termékek közt legnagyobb tömegben ép a karbonátoknak kellene szerepelniök. Egyedül a Központi Hargita cinnabaritos teléreinek legutolsó kiképződésű tagjaként látunk barnapát kristályokat, amelyeknek a képződését könnyen elgondolhatjuk a bomlással szabaddá váló kalcium, magnezium és vas jelenlétéből. *Szádeczky Gyula* mikroszkópi vizsgálatából láttuk, hogy a serpentinésedés mellett a bomlott földpátos és kvarccal átítatott anyagban kalcitok is keletkeztek.

A többi metamorfizált pontjain a Hargitának nem sikerült még ilyen kicsi mértékben sem kimutatni a karbonátokat. Az okot abban kell keresnünk, hogy, amint láttuk, nem átalakulási folyamatok végső termékeiről van itt szó, hanem egy még most is folyó valóságos földéletteni folyamat játszódik le az állandóan tartó exhalációk folytán, s így a karbonátok szempontjából azoknak képződése csak rövid átmeneti állapot lehet. Ugyanis a frissen képződött karbonátok a szénsavas vizekben feloldódnak s így a kiömlő vizek eltávolítják onnan s a kiömlésüknél lerakódó forrásiszapban rendszeren a feltünőbb és nagyobb tömegű vassal eltakarva rakódnak le észrevétlenül.

Osszefoglalás.

A Hargitában lefolyt és lefolyó bomlási-átalakulási folyamatokat a fentiek alapján most már a következőkben foglalhatjuk össze.

Mindenekelőtt hangsúlyozniuk kell, hogy *átalakult andezit**) csak ott található, ahol régen termális hatások voltak vagy jelenleg is szolfatarás-mofettás vulkáni utóműködés jelenségeivel találkozunk, amelyek a szénsavas ásványvizek (borvizek) és a száraz gázömlések árulnak el.

4) Először is lássuk a termális hatások termékeit.

1. *A vaskloridos fumarolák* kikristályosodott termékei a szép lemezkékben csillogó hematitok (vascsillámok), amelyek az andezitek repedéseiben, s a gázaktól lyukacsossá tett üregekben rakódtak le, az anyakőzetnek minden nagyobb megbontása nélkül. (Kakukhegy.)

2. *Fluorsavas fumarolák* működtek a Délhegyen, ahol a már *be-fejezett* tevékenység gyanánt kaolin és a többi bomlási termék, valamint a fluorit előfordulása jelzi a közreműködő tényezőket.

* Itt természetesen nem vesszük tekintetbe az általános atmoszferiliás bomlását a felszínen.

3. *Cinnabaritos, hidrohematitos, opálos lerakódások* az eredményei azoknak a fumarolás-geizires működéseknek, amelyek a Központi Hargita, Ivó és Madaras patakok közti részen működtek. Amennyiben e működéseknek az utódai, a szolfatarás-mofettás gázömlések, ma is megvannak, így egy érdekes átmeneti típust képvisel e terület, mert hisz az átalakulási folyamatok még most is tartanak.

B) Másodszor vegyük azokat a bomlási folyamatokat, amelyek ma is állandóan folynak a szolfatarás-mofettás hatások következtében.

1. *A zöldkövesedés* a bomlásnak az első terméke, amely kétféle lehet:

a) *A pirokszénéből kloritos (delassit) laza, zöldfoltos típus* képződik („Csicsói Büdös“, Aladár).

b) *Az amfibol szerpentinésedésével* egy tömött, egyöntetű zöldszínű módosulat áll elő. (Központi Hargita.)

A zöldkövesedés melléktermékeként pirit és a felszínen limonit képződik.

2. *Kaolin* keletkezik a bontó ágensek további működésével s ennek a bomlási mellékterméke a limonit és hidrohematit a már előbb keletkezett piritok bomlásából.

3. *Kvarcosodás* áll elő a kaolinképződésnél kitolt kovasav egyrészéből. A piritok bomlásából keletkező kénsav, mint mellékterméket, a timsókövesedést idézi elő az előbbi folyamattal párhuzamosan.

A széndiokszid és kénhidrogén hatására keletkező bomlási folyamatot a következő táblázatba foglalhatjuk össze könnyebb áttekintés kedvéért.

Ép andezitek.

I. Fő bomlási irány és termékei:

1. Zöldkövesedés,
2. Kaolinosodás,
3. Kvarcosodás.

II. Mellék bomlási irány és termékei:

*Pirit és limonit (felszínen),
Limonit és hidrohematit,
Timsókó.*

Ha e termékek keletkezésének idejét összevetjük a termális hatásokra képződöttel, látnivaló, hogy a fő bomlási irányban keletkezett anyagok közösek, de a fő bomlás iránnyal párhuzamosan haladó úton keletkezett anyagok közt különbség van.

Azokat az anyagokat, amelyek a termális hatásokra keletkeztek, szinte fosszilis névvel különíthetnők el a jelenben is állandóan előálló anyagainktól (recensek).

E gondolatmenettel elértünk ahhoz is, hogy a kapott adatok alapján most már szépen rekonstruálni próbáljuk a hargitai vulkáni utómunka egyes fázisait.

I. A lávaömlésekkel majdnem még egy időben a vaskloridos fumarolák működésére a repedésekben vascsillám képződött (a Hargita

központi és déli részén). Ugyanekkor a Délhegyben a fluorsavas fumarolából fluorit rakódott le a megbontott hamuhullásból keletkezett kaolin és kvarcit üregeibe. A központi Hargitában pedig fumarolászéizires működésre keletkeztek a cinnabaritos telérek a hidrohematitokkal együtt.

II. A Hargita két oldalán, távolabb az erupciós centrumoktól, a geizirek működése gyanánt hatalmas opál telepek rakódtak le.

III. A kénhidrogén kiömlése még ma is tart (szolfatarás működés) s ennek az eredménye a másodlagos úton előállított pirit, úgy finom impregnációk, mint a repedésekben előforduló dendritek alakjában is. Termés kénlerakódást is találunk mindenütt több-kevesebb mértékben. Ezek valamennyi helyen a repedéseknek a levegővel érintkező szádánál találhatók, ahol a kénhidrogén okszidálódva, lerakhatta a szabaddá vált ként. Nagyobb tömegben a Büdös néven ismert helyeken található.

IV. A manapság mindinkább gyöngülő szolfatarás működést a rengeteg mennyiségben kiömlő széndiokszid veszi át (mofetták). Ezeknek köszönhetjük a nagy számban előforduló és különböző típusú szén-savas ásványvizeinknek a keletkezését, amelyek folytatják az eddigi posztvulkánikus működések közetbontó hatását.

Ha most a Hargita vonulata épen maradt andezitjeinek helyeit a Bucsin és Putna hágók amfibolos típusától kezdve s déli irányban haladva összehasonlítjuk a megbontott területeink különböző fázisú termékeivel, úgy érdekes zónális elkülönülést tapasztalhatunk a földrajzi elhelyezkedésben is.

1. A *Bucsin* és *Putna* hágók közti területen egyáltalán nincsenek megbontott részek. Nyomát sem lehet látni a posztvulkáni működésnek. Valószínűen ez volt a legrégebbi kitörésű hely, amit az is bizonyítani látszik, hogy innen messze az I. Gh. Duca-Székelykeresztúr melletti szarmatakorai márgákban igen finom s alig 1—2 mm. vastag amfibolos andezittufák vannak beágyazva. Így érthető, hogy ha voltak is bomlási termékek, azokat a hosszú idő alatt a denudációs munka eltávolította onnan.

2. A *Délhegynek* az előbbi után következő zónájában teljesen megszűnt posztvulkáni működésnyomok vannak.

3. A *Központi Hargitában* még megvannak a termális, tehát az első működési fázist jelentő képződmények, de itt már működnek a jelenkori mofettás-szolfatarás hatások is. Nem olyan erős a kénhidrogén kiömlés, mint már délebbre, ahol egymás után találjuk a feltűnő s a nép által is „Büdös“-nek nevezett helyeket.

4. A „*Csicsói Büdös*“-tól kezdve délre még erőteljes a széndioxid és kénhidrogénes működés.

A Hargita ily módon tehát döntően hozzájárulhat az eddigi vitás kérdéseknek, a zöldkövesedés-, kaolinosodás- és kvarcosodás kérdésének a tisztázásához, mégpedig azáltal, hogy az itt megfigyelt adatok nem új elmélet felállítására vezetnek, hanem a mindenki által megfigyelhető tény, a valóságot tárják elénk.

Irodalom:

1. *Hochstetter F.*: Geologie von Neu Seeland. 1863.
2. *Eichthofen Fr.*: Studien aus den ung.-siebenb. Erzgebirgen. Jahrb. d. Geol. Reichsanstalt. 1861.
3. „ „ Die natürliche Gliederung und der innere Zusammenhang der vulkanischen Gesteine. Zeitschr. d. deutsch. Geol. Ges, 1868,
4. *Szabó J.*: Trachitok, beosztva a term. rendszer szerint. 1873.
5. *Silvestri O.*: Sull'esplosione eccentrica dell'Etnea del marzo. 1883.
6. *Stremme H.*: Über Kaolinbildung. Zeitschr. f. prakt. Geologie. 1908.
7. *Gagel—Stremme*: Über einen Fall von Kaolinbildung im Granit durch einen kalten Säuerling. Zentralblatt für Min.-G. P. 1909.
8. *Stremme H.*: Kenntnis der wasserhalt. und wasserfreien Eisenoxydbildungen. Zentralbl. f. Geologie. 1910.
9. *Schumacher F.*:* Die Goldlagerstätten... zu Brad, 1912.
10. *Lazarovici M.*:* Die Propylitisierung, Kaolinisierung... Zeitschr. f. prakt. Geol, 1913,
11. *Pálffy M.*:* Az erupciós kőzetek zöldkővesedése. Földt. Közl. 1916.
12. *Schneiderhöhn*: Schichtige Erzlagerstätten... Geol. Rundschau, 1923.
13. *Bürg G. H.*:* Charakteristik der grünsteinartigen Andesitfacies. Zeitschrift für prakt. Geologie. 1931.

Bányai János.

Umbildungsprozesse der Andesiten aus dem Hargita.

(Auszug.)

Früher hat man das Gestein des Hargita als unverwitterte Masse betrachtet. In dieser Hinsicht behauptet zwar *L. Mrazec* auch noch wie folgt; „*La masse éruptive de Hargita, avec ses cratères, est presque entièrement formée d'andesites en coulées puissantes, avec des masses éruptives de tufs pyroclastiques remaniés en partie. L'extrusion est complète. Pas de traces d'autométamorphisme ou d'une activité hydrothermale. La minéralisation métallifère d'ailleurs excessivement faible, est due probablement à une activité postéruptive tardive*“ und später noch: „*Lors il y a un large épanchement de laves, comme c'est le cas pour le massif de l'Hargita, la dégazéification se produit librement à la surface des fumarolles, une légère action solfatarienne engendrant des mofettes et d'innombrables sources gazeuses en sont témoin.*“ (*Les mines d'or de Roumanie. Agence Econ. et Financ, 1934.*)

Im Laufe meiner Forschungen über die Mineralwasser habe ich verschiedene Umwandlungstypen festgestellt. Die wichtigsten Zersetzungs-

* *A csillaggal jelzettek felsorolják az azelőtti részletes irodalmat.*

punkte, die alle in der Nähe der Mineralquellen zu finden waren, sind die folgenden:

1. *Bad Hargita* (Csicsói Büdös) liegt im zentralen Hargita, in einer Höhe von 1300 m. Hier sind auch heute noch postvulkanische Tätigkeiten im Werke (Solfataren, Mofetten), deren Erfolg eine Propylitisierung mit Pyritbildungen und Kaolinisierung ist. Solche Fälle findet man noch in den folgenden Orten: Csíkszentsimon-Sânsimion (Aladár auf dem Berge Kakuk), Csíkszentimre-Sântimbru (Bányászpataka und Büdös), Tusnádfürdő-Tuşnad Băi (Bányászpataka).

2. Zwischen dem *Madarascher Hargita*-Kulm und dem *Fertő*-Kulm sind verlassene Quecksilberbergwerke und Spuren von hydrothermalen Tätigkeiten (mit Bildung von Zinnabarit, Hydrohematit, Quarz und Opal.)

3. *Im Bad Bálványos-Sanatoriul Turia*, bekannt von seiner Stink- und Alaunhöhle, bildet sich fortwährend Vitriol und als Endprodukt der Zersetzungsprozesse Alunit.

4. Zwischen den Gipfeln *Csodálókő* und *Délhegy* ist zersetzter Andesituff zu finden. Die Ursache von dieser Zersetzung ist fluorsäurehaltige Fumarolentätigkeit gewesen, als Erfolg bildete sich Fluorit in Quarz und Kaolin.

In Umwandlung begriffener Andesit ist nur dort zu finden, wo früher Thermalfunktionen (Fumarolen, Geisire) gewesen sind, oder wo noch heute Sauerwasser hervorbrechen (Mofetten und Solfataren).

I. Die Produkte von Thermaltätigkeit:

1. Produkte von Eisenkloridfumarolen sind die schönen und berühmten Hematiten (z. B. Kakukhegy).

2. Aus fluorsäurehaltigen Fumarolen ist Fluorit ausgeschieden (Délhegy).

3. Aus Fumarolen und Geisiren haben sich Zinnabarit, Hydrohematit Quarz und Opal abgesetzt.

Neben diesen charakteristischen Mineralbildungen sind noch als Nebenprodukte nachzuweisen Propylitisierung, Kaolinisierung und Verkieselung.

II. Die Umwandlungsprozesse, die noch heute im Gange sind, sind die folgenden:

1. Propylitisierung als das erste Produkt der Andesitzersetzung, welches zweierlei Art sein kann:

a) Aus den Pyroxenen entsteht Chlorit (Csicsói Büdös, Aladár).

b) Der Amfibolinhalt verwandelt sich im Serpentin (Madarascher Hargita).

Als Nebenprodukt — bei allen beiden — entsteht Pyrit und auf der Oberfläche bildet sich Limonit (Eiserner Hut).

2. In Folge der weiteren Zersetzung von propylitisierten Andesit entsteht Kaolin, dessen Nebenprodukte Limonit und Hydrohematit sind.

3. Aus dem Kaolin als dritte Phase entsteht in Anwesenheit von zer-setzten Pyriten Alunit (csicsói Büdös und Alaunhöhle bei Büdös) von Torja-Turia.

Schema des Chemismus eines Pyroxenandesites bei den verschiedenen Umbildungsprozessen

Normaler Andesit:

<i>A.) Hauptbildungsrichtung</i>	<i>B.) Nebenbildungsrichtung</i>
<i>und seine Ergebnisse:</i>	
<i>I. Die grünsteinartige Andesitfazies (Propylitisierung).</i>	<i>Pyrit und Limonit.</i>
<i>II. Kaolinisierung.</i>	<i>Limonit und Hydrohematit.</i>
<i>III. Verkieselung.</i>	<i>Alunitisierung.</i>

Auf Grund dieser Angaben können wir uns die vulkanische Tätigkeit des Hargita folgendermassen vorstellen:

1. In selber Zeit der Lavagüsse haben Eisenkloridfumarolen die Hämatiten in schön ausgebildeten blättrigen Krystallen abgesetzt. (Kakuk-hegy.) In der vulkanischen Asche ist aus den fluorsäuren Fumarolen Fluorit entstanden (Délhegy) und hatte im Zentr. Hargita Zinnabaryt abgesetzt.

2. Auf den beiden Abhängen des Hargita waren Geisire wirksam, weit entfernt von den Kratern und aus diesen haben sich Opale niedergeschlagen.

3. Die Exhalationen von Schwefelhydrogen setzen sich auch heute noch fort. Das Produkt davon ist gediegener Schwefel und als sekundäre Erscheinung bildet sich Pyrit in Form von Impregnationen und Dendriten.

4. Die schwachen Exhalationen von Schwefelhydrogen werden bald von Kohlendioxyd ersetzt (Mofetten) und die Entstehung von kohlen-säuren Mineralwasser ist diesen Kohlendioxydemanationen zu verdanken. Diese Wasser setzen die Zersetzung der Andesite noch heute fort.

A faji kérdés.

A faji kérdés éppen olyan divat-jelenség, mint a brigge. sport, bur-nót, vagy a napbarnított kebel: ma izgatja a kedélyeket, holnap már tavalyi hó lesz belőle. Ez azért olyan biztos, mert már a tudomány laboratóriumába került, már pedig ha valami az operációs asztalra jut, az rendesen be is fejezi pályafutását. Rajongók csak addig vannak, amíg valamit a titok-zatosság köde övez. Mihelyt a száizi fátyol eltűnik, szétrebben a hívők serege is. És a faji kérdés is ezen az úton halad. Gobineau-ék még hit-tek tiszta fajokban, félték a fajok keveredésétől, az elsatnyulástól; Cham-berlain még szóközi hévvel hirdette két kötetben át a germán faj elsőb-bségét, dogmaként állapította meg az északi race felsőbbrendűségét: csak a vele való érintkezésnek és keveredésnek köszönhető minden fejlődés és minden emelkedés, mint ahogyan a germán fajnak tulajdonítható a XIII. századtól kezdve minden nagy művelődési tény. (L. Chamberlain: *Die Grund-lage des XIX. Jhunders.*) Ma már nem lehet esküdni erre az elméletre. Nincsenek magasabb- és alsóbbrendű fajok, csak fajok vannak kiválósá-gokkal és fogyatkozásokkal, mert tökéletesség nincsen az ég alatt. Az egész hű-hó tehát inkább csak politikai lárma kancsal célokkal, de tudományosan igazolni nem lehet.

Erről győz meg az a körkérdés, amelyet a *Nouvelles Littéraires* vég-zett a tavalyi esztendő folyamán a tudósok körében. Megkérdezte a legki-válóbb természetbúvárokat, antropológusokat, biológusokat a Gobineau-elméletre vonatkozólag a fajok egyenlőtlenségéről, a keresztezések előnyé-ről és hátrányáról, s a beérkezett feleletek nagyon leszedik a nagyzási hóbortok csápjait. Négy dologról kértek véleményeket:

I. Pontos és megbízható-e a Gobineau-elmélet a fajok tisztaságának, vagy keveredésének előnyeiről?

II. Vannak-e ma tiszta fajok elkülönítve, mint biológiai valóságok?

III. A fajtudat milyen formában keltheti a tömegben az érzés, gon-dolkodás vagy cselekvés közösségét?

IV. A mai francia nép megfelelő állapotban van-e számbelileg, vagy fizikai tekintetben?

A négy kérdés közül csak a két első tartozik a problémához, éppen azért a két utolsót figyelmen kívül hagyjuk.

Véleményüket a következők mondták el: a hazaiak közül Verneau, az ősembertan tanára a párizsi paleontológiaiintézetben. Soustelle Jaques egye-temi rendkívüli tanár, Neuville Henri, az összehasonlító anatómiai intézet aligazgatója, Griaule Marcel, az etnológiai laboratórium segédigazgatója, Millot Ieanne, a Sorbonne tanára, Rabaud Etienne, a tapasztalati élettan tanára a Faculté des Sciences-on, Rivière G. Henri, a néprajzi múzeum aligazgatója, és Montadon Georges, az etnológia tanára az embertani inté-zetben; az idegenek közül Guyenot E., az összehasonlító anatómia és állat-tan tanára a genfi egyetemen és Huxley Iulian, az állattani társaság tit-kára Londonban. A lap jelentéséből megtudjuk, hogy megkérdezték a német-orosz tudósokat is, de egyiktől sem kaptak választ.

A kérdésre érdemileg Soustelle adja a legátlátszóbb magyarázatot. A faj fogalmának meghatározásában nagy a zűrzavar: a közforgalomban

rendesen összetévesztik a nyelvvel, vagy a nemzetiséggel. Az árja elnevezés pl. csak nyelvi csoportot jelent és nem fajt. Ebből a szempontból egy német, egy francia és egy spanyol egyformán árja, sőt az afrikai néger, vagy zsidó is az, ha indoeurópai nyelvet beszél. A tudományban is baj van vele, mert meghatározása még nagyon bizonytalan ismertető jegyeken épül. Egyik a koponya vagy arc alkatát, a másik a bőr színét, a harmadik a haj természetét, a negyedik a vércsomókat stb. gondolja elválasztónak, szóval: a talaj ingoványos. Már az előző századok elindultak a labirintusba, de megállapításaik ma lomtárba valók. Franciaországban még csak most kezdenek foglalkozni a biotipológiával, s ebben a pillanatban még nagyon távol állunk az emberi típusok valószínű és megbízható osztályozásától. Huxley szerint elvitázhatatlan, hogy az emberiség földrajzilag különböző csoportjai lényegesen különböznek egymástól, s ez a tény vezetett rá, hogy a faj elnevezést ezekre a csoportokra alkalmazzák. Egészen helytelen azonban a fajoknak olyan sajátosságokat adni, amelyek nem velük születnek, hanem nemzetiek, műveltségiek vagy nyelvészetiek. A franciák, angolok, németek közti különbségek sem származásiak (genetikaiak), hanem nemzetiek és műveltségbeliek. Ő is azt vallja, amit Soustelle: van német, van francia nemzetiség, de német vagy francia faj nincsen. Ma a faj szót abban az értelemben használják az ember fogalmánál, mint a nem vagy faj elnevezést az állatnál, szóval azt, ami már fejlődést jelent. Mások úgy értelmezik, hogy a faj egy külön csoport közös eredettel, csak úgy, mint az állatoknál. Csak hogy az ember vándorló lény, biológiai története is lényegesen különbözik a többi fajétól. Az állatoknál nagyon ritka a kereszteződés a faj és alfaj közt, mondjuk például az emlősök osztályában az oroszlán és a kenguru, vagy zsiráf és a sakál közt, az embereknél pedig állandó, rendes és korlátlan. A faj szót talán azokra a feltételezett fősoportokra lehetne alkalmazni, amelyeket fehér, fekete, sárga, vagy rézbőrű névvel jelölünk, s amelyekre korán diferenciálódott az emberi nem. Ezek lehetnek az első, úgynevezett fajok. Ezt az elnevezést meg lehetne tartani a további, szintén csak feltételezett alfajokra, amelyek további különválás útján keletkeztek: északi, alpesi, földközítengeri stb. Ezek a másodlagos fajok. Igaz, hogy ma is találunk olyan egyedeket, amelyek megközelítik egyik vagy a másik faj típusát, de ezt óriásilag felülmulja a kevert egyedek száma, úgyhogy ma már nincs olyan ismert emberi csoport, amelyet igazán fajnak lehetne nevezni. Huxley szerint helyesebb volna a *race* fogalmát beszédeni a kirakatból és az ethnos-népcsoport elnevezéssel felcserélni, s ezt alkalmazni azokra az emberi közösségekre, amelyek genetikusan különböznek más emberi tömegektől.

Mint hogy a faj fogalma tudományosan körül nem sáncolható, nem lehet tiszta fajokról sem beszélni. Tiszta fajok nincsenek. Ebben a tekintetben valamennyi tudós egyetért. Az antropológiában a tiszta faj csak mitológia, mondja Soustelle. Ha a biológiai értelemben vett fajt állandó és szigorúan biológiai egyesülés adja, akkor a régi civilizáció országaiban egy nemzet sem alkot biológiai fajt. Biológiailag nincs tiszta francia, német, vagy angol faj, csak népeiségekről lehet szó, amelyek különböző elsődleges törzsekhez tartoznak, ahol ez vagy az az elem uralkodó volt. Az európai nemzetek fajilag általában nagyon különböző népekből formálódtak, tehát történelmi alakulatok s nem biológiaiak. Nincs kevertebb állati faj az embernél, mondj Griaule, tiszta fajról beszélni annyit, mint visszamenni az özvönvízig. Legfennebb eldugva vannak primitív törzsek, véli Huxley. A tiszta nemzeteknek vagy fajoknak tulajdonképpen külön biológiai lényiséggel kellene bírniok, mondja Verneau, a valóságban azonban csak közös

érdek és egységes szellemi törekvések adják a jellegzetes kapcsolatokat, s ezeket is sokszor ügyes bűvészek hitetik el a tömegekkel. Rabaud véleménye szerint nagyon távoli korokban talán lehettek tiszta fajok, de idővel annyi kereszteződésen mentek keresztül, hogy ma már nincs egyed, amelyre rá lehetne ragasztani a tiszta faj céduláját. Még kevésbé lehet megmondani, hogy miképpen lehetne találni ilyen egyedét, mint biológiai valóságot. Csak népeségek vannak, amelyek különböző típusokból és különbözőképpen tevődnek össze. Montadon azt hiszi, hogy régen még kevésbé léteztek tiszta fajok, mint ma. Az ember-species az egész föld területén származott azután a faj után, amely megelőzte, tehát az ú. n. ember-szerű faj után, és származásilag közömbös volt azokhoz a fajokhoz, amelyek azután bizonyos tulajdonságok hangsúlyozása útján keletkeztek. Nem ismer tiszta fajt Riviére sem és határozott nemmel felel a kérdésre Lester és Millott nagy munkája is (*Les races humaines*), pedig ez a könyv mindent felölel, amit ma a fajokra nézve tudhatunk. Tiszta fajok azért nem lehetségesek, magyarázza Soustelle, mert a vándorlások, hódítások, háborúk, foglalások örökösök az emberiség történetében, de ezzel együtt a keveredések is. A különböző fajok képviselői verekedtek ugyan, mondja Millott, de össze is házasodtak.

Tiszta fajokról tehát nem lehet beszélni, de nincs is értelme, mert nincs semmi gyakorlati haszna: a keresztezés, keveredés nem árt a fajoknak. Ebben a tekintetben is teljesen egyező a megkérdezett tudósok véleménye. Verneau azt mondja, hogy ma már az egész világon folyik a kereszteződés a legkülönbözőbb nemzetek közt, pontos és megbízható megfigyeléseket lehet tenni. Természetes, hogyha fizikailag vagy szellemileg terhelt szülőkről van szó, akkor nem lehet azt kívánni, hogy minden tekintetben megfelelő nemzedék származzék, és ugyanez a helyzet akkor is, ha a leszármazott fajok kedvezőtlen körülmények közé kerülnek. Csak olyan keveredést lehet a számításban irányadónak elfogadni, amely normális föltételekre van alapítva. Verneau aztán rámutat arra a tényre, hogy a fehérek és sárgák keveredése ma nagyon gyakori Indo-Kínában. Bonifacy éveken át megfigyelte az eredményt, s azt írja róla: »A kereszteződés útján származott ifjak erősek, jól megtermettek és tevékenyek. Azt lehet mondani, hogy az európaiak és annamiták keveredése fizikai szempontból jó nemzedéket ad.« De szellemi tekintetben sem maradnak el az európaiaktól, sőt sokszor felül is múlják őket. A leányok pl. magasabb intelligenciával rendelkeznek, mint a gyarmatokon nevelődött francia leányok, éppen e miatt a házasulandó fiatalemberek számára nagyon kapósak. Egy francia orvos hosszú időt töltött Cambodge ázsiai tartományban, s úgy találta, hogy a bennszülöttek és a franciák összeházasodása igen jó volt mind termékenység, mind minőség tekintetében. Verneau maga is hat gyermeket látott egy ilyen összeházasodott ifjú családnál s a gyermekek mind kemény kötésűek voltak és csillogóan értelmeseek. Jávában s a többi holland indiai szigeteken a kereszteződésből születetteket egyenlőknek veszik az európaiakkal, s a legkényesebb és legfontosabb állásokra is alkalmazzák őket. Boas is a termékenység növekedését állapította meg Északamerikában a kereszteződésből született nőknél. Különösen azt figyelte meg, hogyha egy magas termetű indián kis növésű európaival házasodik össze, a leszármazottak magassága felülmúlja az indiánokét. Braziliának San Paolo nevű tartományát csakrem mind kereszteződésből származottak lakják és ez a legintelligensebb és legenergikusabb lakossága egész Braziliának, a nők szépsége közmondásos. A négerék és fehérek összeházasodása hasonló megállapításokra vezet. Tristan de Cunha egy kis vulkánikus sziget az Atlanti-óceán déli részében. Lakosai mind mu-

lattok, vagyis keverék. Egy híres angol utazó azt írja róluk: a fiatal leányok közt olyan szép arcú és testű leányokat láttam, mint sehol a világon, pedig ismerem Balit malájaival, Havannát kreol szépségeivel, Taitit nimfáival s az Egyesült Államokat a legválogatottabb szépségeivel. Mikor a XVII. század közepén az első holland gyarmatosok megjelentek Afrika legdélibb részein, nem találtak európai nőket, tehát hottentotta nőket vettek el feleségül, pedig ennek a fajnak a csunyasága közismert. A leszármazottak bastard néven ismeretesek: gombamódon szaporodtak, úgyhogy észak felé kellett szorítani őket. Neuville azt mondja róluk nagy munkájában (*L'espèce, la race et le métissage en anthropologie*), hogy magas növésűek, erősek, nagy kort érnek el és termékenyek. Mérsékeltabb Rabaud nyilatkozata a kereszteződésről: több mint 35 éve folynak vele a kísérletek a fajok közt. Az eredmények azt mutatják, hogy a leszármazottak lehetnek erősek és termékenyek, de lehetnek satnyák és meddők, s lehetséges a két véglet közt mindenféle árnyalat. Így van az embernél is akár fehér és fehér, akár fehér és színes közt történik a keveredés. Éppen ezért Miliott is óvatosságra int, bár ő föltétlen híve a keresztezésnek: az örökölhető tulajdonságok közt vannak kívánatosak és kevésbé kívánatosak. Azon kell lenni, hogy a kedvezőtlen tulajdonságokkal felruházott egyedekkel a kereszteződés elkerültesse. Szerinte ez az egyetlen elfogadható formája a racizmusnak.

A keresztezés tehát semmiképpen sem előidézője a satnyulásnak. Verneau szerint egyáltalában nem kell attól tartani, hogy a kereszteződéssel eltűnnek a fajok, ellenkezőleg: azok a nemzetek, amelyek nem félnek a keveredéstől, csak áldhatják a következményeit, mert a keresztezés éppen előnyös a fejlődésre, ha rendes és ésszerű keretek közt mozog. Szellemileg sem áll hátrább a kevert nemzedék. Verneau idézi Armand Quatre-fages-t, a nagy antropológust: a két Humboldt porosz atya és francia anyja leszármazottja; Dumas Al. is ilyen mellékhatás; Puskin, a nagy poéta, Anibálnak, egy négernek, volt unokája, aki a saját erejéből emelkedett fel az orosz hadsereg legmagasabb polcaira; Geoffroy Lislet mulatt, levelező tagja volt a francia tudományos akadémiának, — lehet-e ezeket szerencsétlen keveredésnek mondani?

Ezek mellett a bizonyítékok mellett Guyennot rámutat az ú. n. fajtisztaság következményeire. A rokonságban nevelt organizmusok általában fokozatos csökkenését mutatják az életképességnek, a termékenységnek s a betegséggel szemben való ellenálló képességnek. Ezt a jelenséget mutatja némely népnek az esete, pl. kis szigetek lakossága, amely önmagára van korlátozva, vagy elszigetelt törzsek, ahol a vérrokonság szabály. A vérrokonok közt ismétlődő házasság ősi betegségeket, vagy ismétlődő eltorzulásokat idéz fel, amelyek e nélkül megszűnének, vagy lappanganának. Nem lehet azonban azt állítani, hogy akármilyen keresztezés szükségképpen kedvező tényező lenne a fejlődésre. Az első kereszteződésnél sokszor jelentkezik a »koresok bősége«, amely aztán megszűnik; meg kell tehát figyelni, hogy melyik vegyülés szerencsés? Svájcban pl. helvétek, savoyardok, németek, franciák, naturalizált olaszok házasodtak össze, s az eredmény mutatja, hogy ez a kereszteződés kedvező volt. Nincs tehát semmi értelme a fajtisztaság hangoztatásának, mert a keresztezés nem árt sem az egyes fajok, sem az emberiség fejlődésének. Griaule szerint éppen a sokféle kereszteződés az előmozdítója a haladásnak. Az érintkezés viszi a világosságot az unalmas, egyhangú pusztákra. Gobineau nagyon zavarba jönne, ha bíróilag be kellene bizonyítania azokat a nagy eredményeket, amelyeket a »kiváltságolt fajok« értek el: a skandináv hősök vagy a germán csoportok.

A nagy intézmények, nagy gondolatok épen a kevert népektől kerültek ki. Ki adta az emberiségnek a legnagyobb műveltséget, ha nem a római, ez az »etnikai zűrzavar«, és ha nem a görög, ez a mindenféle összetételű hajós nép, amely a Földközi-tenger zeg-zúgaiból bujt elő. Az angolok nagysága nem a norman-svéd-dán-francia beözönlés után kezdődött-e? Milottnak is ez a hitvallása: a legkevertebb fajok tettek legtöbbet a kultúra fejlődéséért. A kiválasztott »magasabbrendű« fajokba vetett hit tehát csak babona. A történelem azt mutatja, hogy akármelyik társadalmi csoport képes nagy művelődési eredményeket elérni, akármilyen etnikai egyedekből is tévődjék össze, ha megvannak a kedvező feltételek hozzá. Vannak nagy európai, ázsiai, afrikai, amerikai kultúrák, amelyeket etnikailag nagyon különböző típusu tömegek teremtettek. A fejlődés záróösszegének nagysága gazdasági tényezőktől s a termelőerő kifejtésétől függ. A kereszténység előtti korban pl. a máják kukoricát termeltek, városokat építettek és civilizációjuk jobban fénylett, mint az európai nomád népeké, pedig ezek mind fehérek és szókék voltak s az ú. n. »kiválasztott«, »magasabbrendű fajhoz« tartoztak. A rizs, búza, tengeri és sok más hasonló tényező jobban megmagyarázza a civilizáció alakulását, mint a bőr, haj, szem, testalkat színe vagy görbülete.

A feleletek összegyűjtője a végén aztán részint a válaszok, részint a tudomány mai álláspontja alapján néhány általános megállapítást tesz:

a fajok megkülönböztetése ma már csak a négy nagy osztályra szorítható: a fehér, fekete, sárga és rézbőrű fajokra. A sok keresztkezés még ezt a tág megkülönböztetést is képtessé teszi, de bizonyos, hogy vannak olyan fizikai részletdolgok, amelyek a négy osztályba tartozókat elkülönítik. A feketék koponyájának pl. olyan eltérései vannak, amelyek a többi fajnál nem találhatók;

a fajok fejlődése nagyon lassú menetben halad; szó sem lehet arról, hogy valamelyik nagy fajt egyenlősíteni lehessen egy másik nagy fajjal;

teljes lehetetlen megállapítani a fajok érték-letráját.

Ilyen megvilágításban látják a francia tudósok a faji kérdést. Ők a felfújott hólyagok múzeumába utalnak minden faji problémát. Ott szálldogálnak ugyan a levegőben Ankarától Izland szigetéig, de Soustelle szerint azt lehet mondani, hogy minden racizmus csak álarc a való törekvések leborítására, csak lappangó lázítás áltudományos látszat alatt. Szóval politika. Antropológiai szempontból éppen káros, mert felborít minden tudományos kutatást, mitikus meséket tesz a konkrét fejlődés helyébe, »kiválasztott« vagy »magasabbrendű fajok« porondját hinti a szemekbe.

Persze, ez a tudósok véleménye, vagyis: így beszélnek a dolgozószobában. Azt hiszem azonban, hogy egész más a felfogásuk, ha a politikussal szólal meg bennük. A politikában ők is olyan racisták, mint a németek, mert francia faj nincs ugyan, de van francia nemzet, s ettől a fogalomtól ők is úgy el vannak bódulva, mint a Rajnán-inneniek a német jelzőtől. Szeretném én látni azt a franciát, aki azt hirdetné, hogy a »grande nation« nem különb a »boche«-oknál.

Bizonyos azonban, hogy idővel ezek a méregfogak is kihullnak az emberi koponyából. Ma a gazdasági helyzet nyomasztó volta mindent kiélez, ami képes a helyzetet felforgatni. A feszültség enyhülésével azonban ezek a tényezők is elveszítik hatóerejüket. Idővel csak rájönnek, hogy a faji vagy nemzetiségi megkülönböztetés értéktelen valami. Társadalmak és az egész emberiség sorsát nem a faji jelleg dönti el, hanem az egyedi sajátosságok: tehetség, kiválóság, jóság, önzetlenség, nemeslelkűség, áldozatkészség stb. Ezeket kell kitenyészteni, ezek nincsenek fajhoz kötve.

Rass Károly.

Nyelvünk épsége.

A híres olasz író, *De Amicis*, egyik rajzának különös főhőse Pataracchi tanár úr.¹ Ennek a megmosolyogtató, de merevségében is rokonszenves alaknak haláláig vallott felfogása az, hogy a nyelv és a nemzet egy; aki tehát megsérti a nyelvet, elárulja nemzetét. Ha valaki anyanyelvét helytelen, idegenszerű kifejezésekkel és idegen szavakkal beszennyezi, azt meg kell gyűlölni és meg kell bélyegezni, mint a legelvetemültebb gonosztevőt. De Pataracchi tanár úr nem pusztán elméleti téren mozgó tudós; elveit átviszi a mindennapi életbe is. Nem törődve azzal, hogy ellenségeket szerez vagy kárt okoz saját magának, komoly, egész lelkét átható hitvallását szigorú következetességgel alkalmazza mindenkivel szemben. Könnyen érthető aztán az, hogy a tanár urat a félvilág gyűlöli, hisz csaknem mindenkiel meggyül a baja a kiméletlen kioktatások miatt.¹

Előzetes védelemről gondoskodtam a magam számára akkor, mikor rokonszenvesnek mutatom be Pataracchi tanár úr alakját, hiszen — mi tagadás benne — egy kissé mindenki Pataracchi, aki az anyanyelv épségének kérdését felveti. Ha ugyanis a nyelv épségéről beszélek, tulajdonképpen már eleve is ítéletet mondok. Burkoltan, de úgy hiszem — mindenki számára érthetően már előadásom címében² bejelentettem azt, hogy bizonyos nyelvi jelenségeket kifogásolni, hibáztatni akarok. Mindannyiunk mindennapi beszédjét, dédelgetett szavait és szófüzéseit, idegenből belopódzott kedves ismerőseit veszem vizsgálat alá. Úgy hiszem, kötelességem ezt, sőt a vizsgálaton túl még többet is megtennem, hisz anyanyelvünk ügyének egyetlen egyetlen öntudatos figyelője sem ringatózhatik abban a kényelmes balhiedelemben, hogy nyelvünk házatáján semmi baj, az anyanyelv épsége körül semmi veszedelem nincs. Nem ringatózhatik pedig különösen az, aki a mindennapi érintkezés nyelvét, napilapjaink és folyóirataink írásmódját gondosan, éber szemmel figyeli. Bevallom, hogy magam az utóbbi időben fokozottabb mértékben is ezzel foglalkozva, a hibák, a kifogásolandó, sőt üldözendő nyelvi jelenségek olyan hadával találkoztam, amely végeláthatatlanságában egyenesen megdöbbsentett. Jogosan elmondhatom magam is azt, amit a nagy magyar nyelvész, Révai Miklós, egyetemi székfoglalójában mondott: „Nem tudunk magyarul. Mert úgy beszélni magyarul, mint közönségesen beszélünk legtöbben, nem érdemli meg a tudás nevezetét.“

A nyelv olyan, mint valami érzékeny műszer. Eműszer csodálatosan finom részesekékből álló szerkezetében mutatkozó bajokat eleinte csak a szakértő avatott szeme veszi észre. A műszer aztán, ha nem javítják és nem tisztítják, folytonosan romlik. Hajszálfinom repedések támadnak rajta, részesekék töredeznek le róla, idegen anyagok rozsdája, moeska tapad rá és egyszer

¹ Az írónak két ilyenféle rajza is van. Az egyiket *Pataracchi tanár* címen *Cs. Pap József* fordította magyarra (Magyar Paedagogia XIV. 1905. 600—604), a másik cselekményét *Tóth Béla* ültette át magyar talajra *Magyarán* című (Magyar Nyelvőr XXVIII. 1899. 256—262.) közleményében

² E kis cikk az E. M. E. 1936—37. évi népszerűsítő előadássorozatán felolvasott előadás bevezetése. A felolvasás többi részét kisebb cikkekkel feldolgozva közöljük.

csak azt vesszük észre, hogy a drága műszer súlyos beteg. Éppen ezért figyelni a nyelv épségével törődő az anyanyelvben mutatkozó legcsekélyebb bajt is, és ezért hajlandó eltérni e munkájáért a kicsinyeskedés, a szérszálhasogatás vádját. És bár „a kicsire nem nézünk“ az uralkodó elv korunkban, a nyelv féltője, az anyanyelv épségének őre megfigyel minden apró hibát, tollára vesz, tollára kell vennie minden kicsiny kilengést azért, hogy minél kényesebbé tegye a nyelvi ízlést és minél több emberben ébressze fel a nyelvi lelkiismeret szavát.

Szta.

Hanyatlás a nyelvművelésben.

Mióta folyóiratunk célul tűzte ki anyanyelvünk művelésének kérdését, minden alkalmat megragadott, hogy örömét fejezze ki, ha e nyelvművelő törekvés hatására vagy attól függetlenül e mozgalom terjedésének újabb meg újabb jelét látta. Nem dicsekedés volt az, mikor a folyóirat első nyelvművelő cikkeskéinek megjelenése után sorra vette azokat a lapokat és folyóiratokat, amelyek — akár csak vállveregetve is — megemlékeztek ebben a nemtörődöm transylvan-erdélyi világban erről az örvendetes munkáról.³ Elsíklottunk és szándékunk ezután is elsíklani minden olyan megnyilvánulás mellett, mely nem tekintve a cél minden egyéni érdeken felülemelkedő voltát, személyeskedő gáncsoskodással illet. De ha annak idején megelégedésünket kifejeztük, most ki kell fejeznünk sajnálatunkat is azért, hogy a nyelvművelés kérdése napilapjaink számára csak olyan alkalmi időtöltés, a nyelvművelő cikk meg amolyan laptöltelék volt, amely éppen csak akkor került be a lapba, mikor valahonnan össze lehetett szedegetni, és amikor azt valami érdekesebb, a lap szempontjából „üzletileg“ hasznosabb, gyümölcsözőbb cikk nem szorította ki. Az összes napilapok közül legrosszabbul a Keleti Ujság magatartása esett. Ez a napilap több mint egy éve nyelvművelő mozgalmat indított. Jó szívvel láttuk e mozgalom hetenként megjelenő „Anyanyelvünkért“ rovatát még akkor is, mikor a szalmalángos lelkesedés tüzenek lohadtával mind ritkábban s ritkábban lehetett az ujjnyi nagyságú napihír-címek között szerényen meghúzódó rovatot észrevenni. Utóbb már hónapos és még hosszabb időközök kellettek ahhoz, hogy egy-egy féllapnyi cikkeske megjelenhessék. Pedig amint kitűnt, a cikkek, a nyelvművelő rovatban közölt gondolatok sok embert megmozgattak, sok lelkiismeretet felkavartak. De éppen a cikkek tervszerűtlen és ki-kimaradozó megjelenése miatt e megmozgatás, e lelkiismeret-ébresztés kedvező lélektani légkörét nem tudta soha kihasználni a lap. Az olvasók valószínűleg hamar észrevették, hogy ez a nyelvművelő is csak múló divat, hisz, íme, a lap is csak hébe-hóba szentel neki néhány sort, mindenesetre sokkal kevesebbet, mint például a labdarugás, az asztali tenisz, a sí és ki tudja milyen más tevékenység legújabb eredményeinek. A naponként megjelenő feltűnéskeltő társadalmi és politikai hírek garmadájaiban nem igen jut már hely arra, hogy az anyanyelvvel, azzal a tényezővel, mely nélkül maga a lap sem élhetne, legalább hetente egy-egy cikkben törődjenek. A magyarság legtekintélyesebb napilapjától nehezebb szívvel vesszük ezt, mint a krajcárok után futkosó lapocskáktól. Nehéz és kényes dolog ezt itt szóvá tennünk. De úgy érezzük, ezt itt is szóvá kell tennünk. Fáj leírunk, de úgy látjuk, nagyon nagy baj van a nemzeti öntudat, a nemzeti értékek meg-

³ V. ö. Erd. Múz. 1935. 171. 1936. 200.

beesülése körül ott, ahol legkevesebbet éppen az anyanyelv odaadó ápolásával törődnek. Nagyon szomorú hanyatlás jele az, ha éppen az a hév lohad, melynek a halovány pislákolásból egyre égetőbb és tisztítóbb tüzzé kellene lényesednie. Nálunk, mint anny mindenkiben, úgy itt is, e kívánatos és üdvös jelenségnek, úgy látszik, éppen a fordítottja fenyeget kárlehetetlenül.

Sztá.

Még egyszer az igekötők.

Az igekötőkről már két ízben is volt szó folyóiratunkban (1935. 174. l. és 1936. 296. l.). Minthogy azonban állandóan baj van velük, állandóan rá kell mutatni a hibákra, figyelmeztetni kell az embereket helyes használatukra. Sőt a baj terjedőben van, az igekötők helytelen, fűlsértő alkalmazása valószínűs divattá, hogy ne mondjam járvánnyá vált; annyiszor hallja, oly gyakran olvassa az ember, hogy olyanokat is megfertőz, akik azt hitték, hogy nyelvérzékük és nyelvtudásuk megvédi őket a ragálytól.

1. Az igekötők használatában az első szabálytalanság az volt, hogy elcserélték őket, nem a szokásosat, nem a helyeset alkalmazták. Azt mondják, hogy *betartja* a szavát *megtartja* helyett, *betiltotta* a fölvonulást *megvagy eltiltotta* helyett, *beszűntette* a járatot *megszűntette* helyett, *kitanulta* a mesterséget *meg-* vagy *eltanulta* helyett, *behódolt* a többségnek *meghódolt* helyett, *lekéste* a vonatot *elkészt* vagy *lemaradt* a vonatról helyett. Ebben az utolsó példában a tárgyatlan igének tárgyasként való használata is vas-kos hiba.

Ezek a példák mindennapos beszédünkben és mindennapos újságjainkból valók, nagyon is jó ismerőseink, úgy hogy fölöslegesnek tartom az előfordulás helyének pontos előszámolásával tekintélyüket növelni. Attól is tartok, hogy ha teljes és értelmes mondatokban mutatom be a kárhozott mindennapos hibákat, magam is akaratlan terjesztőjévé válok, mert minél gyakrabban halljuk és olvassuk őket, annál könnyebben szokunk hozzájuk és alkalomadtán önkénytelen is rájár a szánk. Annyira általánosak már is ezek a vétségek, hogy ha valamelyik jó ismerősünket, barátunkat beszélgetés közben néhanapján figyelmeztetjük rá, megesik, hogy el sem hiszi, vitába száll, számos eleven és írott példára hivatkozik, és a vitatkozás vége nem mindig jár meggyőzéssel. Legjobb esetben azzal védekeznek, hogy a kifogásolt hiba annyira közös mindnyájunkkal, hogy már nem is tekinthető hibának, a szokás szentesítette. Amiben van is némi igazság, ha nem is a jelenre, de — ha így haladunk — a jövőre nézve.

Mégsem állhatom meg, hogy egy-két újabbat és éppen ezért szokatlannabbat be ne mutassak. „A... református egyházközség beszerzése a leg-sürgősebb feladat.“ (Reformátusok Lapja. 1936. 4. sz.) Helyesen *megszervezése* volna. Itt a hibás igekötő már az igéből (*beszervez*) képzett főnévben (*beszerzés*) jelentkezik, tehát nemcsak gyökeret vert, hanem új hajtást is eresztett. — Más példa: „...mikor azonnali *lebüntetéssel* fenyegetik meg“ (Brehm-Fenyő: Így kezdődött. 72. l.) Helyesen *megbüntetéssel*, vagy csak egyszerűen *büntetéssel* fenyegetik meg. Ugyanennek a regénynek 266. lapján ez olvasható: „Tisza nagy szavaitól nem kell hogy *beijedjenek*.“ Természetes, hogy ebben a mondatban is *megijedjenek* volna helyén. Ebből a fajtából még csak egyet, egy kissé mulatságosat írok ide. „Karácsony harmadnapján végre *összeesküdtek* a plébánia-templomban.“ Nem holmi lázadásról van itten szó, hanem egy ifjú pár házasságáról, tehát csak *megesküdtek*. Az

összeesküdtek nyilván az *összeházásodtak* és a *megesküdtek* összeházásításából keletkezett; ilyen alakkeveredésre sok példa van a nyelvben.

2. Még súlyosabban vétkeznek azok, akik fölöslegesen használják az igekötőt ilyen kifejezésekben, mint: *leigazoltatta* a jelenlévőket (helyesen: *igazoltatta*); *felfigyelt* az életrevaló tervre (helyesen: *figyelt* a tervre vagy nyomatékosabban: *figyelmét fölkelte* a terv); *leellenőrizte* az eredményeket (h. ellenőrizte); *jövőre leszerződttették* (h. szerződttették vagy ide szerződttették); ilyenek még: *beigazol*, *beindít*, *felfokoz*. Ezek is mind olvasott, nem mondva csinált példák, bizonyára rájuk is ismer mindenki, de talán nagyobb bizonyító erejük van a pontosan megjelölt és ellenőrizhető idézeteknek, ám-bár pellengérré állítani egyest, folyóiratot, napilapot nem kellemes dolog. „...teljes egészében szeretném *leközölni*“. Helyesen: *közölni*. (A *jövő útjain*. 1936. 139. l.); „...az alapgondolatot kell *kihangsúlyozni*“, hangsúlyozni helyett. (Uo. 141. l.) „Conrad *lejelentkezett* nála.“ Helyesen: *jelentkezett*. (Brehm-Fenyő: A kétfejű sas lehull. 6. l.) „...már tudott (arról) a telefonbeszélgetésről, melyet L. és B. képviselők *folytattak le*“. Helyesen: melyet L. és B. képviselő *folytatott*. (Uo. 319. l.) „George annyira *leutánozhatatlanul* más.“ (E. Helikon. 1934. 2. sz.)

Még jobban bántja az embert, ha a fölösleges igekötő idegenből kölcsönzött igéhez járul, mert ilyenkor felemás összetett szó keletkezik, melynek első tagja ugyan magyar, de szükségtelen, második tagja pedig szintén szükségtelen, mert magyarral könnyen helyettesíthető idegen szó. Ilyenek: *leredukál*, *lereágál*, *lereprodukál*, *beinkasszál*, *kiprovokál* és még egyénhány. Ezekben — mint látható — kétszer van az igekötő, először magyarul, másodsor latinul. Mintegy kétszer szózzák meg a levest, vagyis elszózzák, hogy élvezhetetlen legyen. A latin igekötő nem hagyható el, ha az idegen szót akarjuk használni, tehát a magyar igekötő fölösleges. De fölösleges az egész torz szó, mert a fenti igéknek a következő magyar megfelelőik vannak: *redukál*: *apaszt*, *leszállít*, *csökkent*, *kevesbít* stb.; *reagál*: *visszahat*, *viszonoz*, *felel* v. *fogékony* a hatásra stb.; *reprodukál*: *elmond*, *előad*, *megismétel*, *felelevenít*, *visszaidéz* stb.; *inkasszál*: *beszed*, *behajt*; *provokál*: *előidéz*, *felidéz*, *támaszt*, *indít*, *siettet*, *okoz*, *kieszközöl*, *kierőszakol* stb. (L. Tolnai Vilmos: *Magyarító szótár*.² Bp. 1928.) Joggal lehet kérdezni, ha ennyi jó, színmagyar kifejezésünk van, miért használ némely ember mégis idegent és rosszat. Erre csak az tudna igazán megfelelni, aki az embernek megadta, hogy beszélni tudjon. Az ilyen ember ezt az isteni ajándékot nem érdemli meg.

Van olyan eset is, hogy az igekötős ige egészen magyar, de egészen rosszul van megválasztva, mint pl. ebben a kifejezésben: az igazgatóság *leállította* az üzemét, a helyett hogy *megszüntette* vagy *szüneteltette* volna. X. *beállította* a végeredményt, írják a sporttudósítók, pedig eddig csak a gyereket állítottuk be a sarokba, ha rossz volt, vagy pedig a szomszéd állított be hozzánk kissé kapatosan. Magyarul úgy kellene írunk, hogy X rugta az utolsó kaput (gólt), vagy: azután nem változott az eredmény, vagy: több kapulövés (gól) nem esett, vagy: ez is maradt a végső eredmény. Ilyen ez is: a rendőrség *lefolytatta* a vizsgálatot; helyesen *levezette* vagy még jobban *befejezte* a vizsgálatot.

3. Ennek a pontnak azt a címet lehetne adni, hogy: *Igekötők, melyek nincsenek*. Ugyanis a fölöslegesen használt igekötők ellensúlyozására újabb írásokban arra is van példa, hogy az igekötő elmarad onnan, ahol pedig ott kellene lennie. „...a zsarnokság ellen lángoló *szava* anakronizmusnak tűnt.“ *Hiányzik a fel- igekötő*. (Századunk. 1936. 50. l.) „...a kortársak mind gyarlóbbaknak tűnnek [fel].“ (Prot. Szemle. 1936. 79. l.) A *tűnik* igének ilyen

használatát már szóvá tette az Erd. Múz. 1935. 174. l. Más példa: „...a népdal iránt sem szűnt [meg] érdeklődése.“ Hiányzik a *meg-* igekötő. (Babits. Az európai irod. tört. II. 25. l.) „Igénye mosolyt és átitást idéz [elő].“ (Uo. 119. l.) „de a nyakamat annál inkább lepik [el vagy meg] a szúnyogok.“ (Rádióelőadás, 1937. III. 14.)

Az esetek száma ma még nem nagy, a baj még csak szórványosan jelentkezik, de ha nem álljuk útját, bizonyosan és hamarosan megszaporodik. De hogyan álljuk útját ennek a bajnak és általában a nyelvromlásnak? Azzal, hogy itt az Erdélyi Múzeum lapjain figyelmeztetjük rá az írókat, olvasókat és beszélőket, nem sokra megyünk, mert ez a folyóirat kevés emberhez szól. A napilapokban is elég sok fölvilágosítás jelent meg, az újságok nyelve is tisztább, gondosabb lett, de az olvasók nagyobb táborában nem keltette föl az anyanyelv féltő szeretetét, azt a vágyat, hogy legalább ezt adja át örökül tisztábban, szebben, kifejezőbben a következő nemzedéknek. Mégis szólni kell, időnként kiáltani is, figyelmeztetni a veszedelemre; ha egy ember hallja és fogadja meg, az is nyereség.

Brüll Emánuel.

Bajok az -i képzős melléknevek körül.

1. Tudvalevő dolog, hogy a magyar nyelv a tulajdonnévből képzett melléknevet kis kezdőbetűvel írja, tehát Európa: *európai*, Románia: *romániai*, Bécs: *bécsi*, Arad: *aradi*, Maros: *marosi* stb. Egyetlen kivételt enged meg. Ha az ilyen melléknév összetett és előtagja személynév, különösen családnév, akkor inkább nagy betűvel és kötőjellel írjuk: a *Mária-utcai* templom, a *Deák-téri* megálló. Napilapjaink a románnyelvű helységnevekből alkotott -i képzős mellékneveket állandóan nagy kezdőbetűvel írják. Ez az eljárás érthetetlen, mert ha *newyorki*, *londoni*, *berlini*, *szentpétervári* s a többi hasonló melléknevet kis kezdőbetűvel kell írunk, akkor csakis *bacăui*, *brăşovi*, *câmpulungi*, *târgumureşi* stb. alakot írhatunk, ha a magyar szokás és a magyar nyelv szabályai szerint akarunk eljárni. És nincs is semmi okunk, hogy eltérjünk tőle. Az nem elfogadható megokolás, hogy a nagybetűs írással a névnek idegen voltát akarják hangsúlyozni; a kisbetűs írás egy cseppet sem teszi magyarabbá. Hiszen ugyanezzel az okoskodással minden melléknevet, melyet idegen, külföldi helységnévből képezünk (olyanból t. i. amelynek idők folyamán nem támadt magyar neve vagy magyaros alakja), szintén nagybetűvel kellene írunk. A napilapoknak ez az új szokása megzavarja a tanuló ifjúságot, amelynek amúgy is elég baja van a sok nyelv sokféle helyesírásával, de megzavarhatja bizony a felnőtteket is, különösen azokat, akik nem tollal keresik kenyerüket.

2. Némelyek nem tudják, hogyan kell a -*falu* utótagú helységnevekből -i képzős melléknevet alkotni. Nemrég ezt olvastam: „A székelyudvarhelyi törvényeszk most tárgyalta Sz. J. *kápolnásfalui* és L. J. *szentegyházfalui* plébánosok ügyét.“ (Magyar Kisebbség, 1936. 24. sz.) Ez így a mai nyelvészokás szerint nem jó. Helyesen *kápolnásfalusi*, *szentegyházfalusi* (tehát valójában -*si* képzővel), mint ahogyan a *falu* köznévnél *falusi* a melléknév alakja. Így keletkezett Tótfalu, Jekelfalu helységnévből *Tótfalusi*, *Jekelfalusi* családnév is. A *kápolnásfalvi*, *szentegyházfalvi* alak is szabályos képzés (sőt ez a régebbi, mert a -*si* képző újabb keletű), de én mégis az előbbi ajánlom, mert másképpen nem volna különbség a -*falu* és a -*falva* utótagú

helységnévből képzett melléknevek között, amint ez az alább következő 3. pontból kitűnik, ámbár nagyobb baj ebből a megegyezésből sem származnék.

3. A *-falva*, *-háza*, *-telke*, *-alja* stb. személyragos utótagú helységnévből szintén sokan képeznek hibásan melléknevet, mert elfelejtették a magyar helyesírási szabályzatnak erről szóló rendelkezését (az effélet a legkönnyebb elfelejteni), nyelvrzékük pedig cserben hagyja őket, vagy ők hagyják cserben nyelvrzéküket. Ez nem csak afféle szójáték. Úgy értem, hogy sokan nem bíznak természetes nyelvkészségükben, pedig ha rá hallgatnának, bizonyára helyesen alkotnák meg a kívánt alakot. Azt hiszik, hogy okoskodással mindig többre mennek, okoskodnak és hibás eredményre jutnak. Egy újsághírnek ez volt a címe: „Husáanggal verte agyon fiát egy kárpátaljai gazda.“ (Ellenzék, 1936. 232. sz.) Ez nem helyes, mert az *-i* képző előtt a személyrag kiesik, tehát *kárpátalji* lesz belőle; épúgy lesz *jánosfalvi*, *félegyházi*, *marostelki* stb. Az okoskodás a *-falui*, *-falvai*, *-háza*, *-telkei*, *-aljai* stb. alakokkal meg szeretné tartani a helységnév változatlan formáját a melléknévben is; ez azonban felesleges és hibás. Ilyet is hallottam elégszer: a május *tizedikei* ünnep, a szeptember *hatodikai* események, egynéhányszor olvastam is, tanítványaim dolgozataiban is talákoztam véle, jövője tehát biztosítva van. Egy jeles írónknál is megtaláltam: „hogy május *elsejei* beszédemért feleljek.“ (Németh László: Ember és szerep. 6. l.) Ebben az esetben is kiesik az *-a*, *-e* személyrag a képző előtt, tehát helyesen így van: *tizediki*, *hatodikai*, *elseji* stb. (L. A magyar helyesírás szabályai. Bp. 1933. 57., 276. p.)

4. Elég gyakori az is, hogy az *-i*-ben végződő helységnévek után még egyszer kiteszik az *-i*-t, ha melléknevet képeznek belőle, pedig ezt is tiltja a szabályzat; a kiejtés sem igazolja, mert soha senki nem mond két *-ii*-t ilyenkor. A napokban olvastam: „a *kenyeri* kis kastély...“ (Brehm: A kétfejű sas lehull. Fenyő László ford. 360. l.), helyesen csak *kenyeri* kastély egy *-i*-vel, mint a petri gulyás, az orosz pap, a pompeji ásatások (a szabályzat példái), a mohi puszta, a csehi bíró, a bucurești vásár, a ploesti kaszárnya stb. (L. a szabályzat 57. pontját.)

Brüll Emánuel.

Ó, boldog Japán!

A napokban egy ismerősöm valamelyik fővárosi napilapból kivágott cikkcskével örvendeztetett meg. A cikkcske tokiói híradás alapján a következőket közölte: Hiszatané Okano 63 éves tokiói tanító a képviselőházhoz és a felsőházhoz intézett kérvényében a japán miniszterelnök vád alá helyezését kérte, mert — szerinte — a miniszterelnök „*kormányzási elveit körvonalazó beszámolója hemzseg az idegenszerű és értelmetlen szavaktól, meg szólásmódoktól*“. A kérvényező hivatkozott arra, hogy az új japán népiskolákban mintegy 1585 japán írásjegyet tanítanak; ez teljesen elegendő a legbonyolultabb gondolatok kifejezésére is. Felesleges volt tehát a miniszterelnöknek az anyanyelvet háttérbe szoritania és elrútítania akkor, mikor célkitűzéseit egyszerű, mindennapi és érthető nyelven is igen könnyen megmagyarázhatta volna. A híradásban ugyan nem volt szó a kérvény sorsáról, de már a tett is beszél önmagáért. Boldog ország, amelynek tanítói kötelességüknek tartják feletteseiket ilyen, az anyanyelvvel összefüggő tevékenységükben is megfigyelni, és ha kell, ország-világ előtt felelősségre vonni.

Szta.

Az Egyesült Államok is!

A nyelv szerető ápolásában nem marad hátra „A felkelő nap országá”-nak örök versenytársa, az Egyesült Államok sem. Ugyanis amiut egy napilap londoni jelentéséből olvasom, az Egyesült Államok közoktatásügyi tanácsának elnöknője, Hunter Estelle, *angol nyelvőr-intézetet alapított*. Ennek az a hivatása, hogy a tájszólásoktól és külvárosiasságoktól tarkított amerikai-angol nyelvet megtisztítsa és Amerika lakosságát helyes és kifogástalan angolságra tanítsa. Az intézet rövid időn belül olyan népszerű lett, hogy hamarosan mintegy 2000 tanfolyamot kellett megszerveznie. Az előadásokon minden eszközt felhasználnak a cél érdekében. Csak így érthető meg az, hogy a szellemi áramlatokkal szemben egyébként érzéketlen üzleti világ is élénken érdeklődik a mozgalom iránt. *Nem egy new-yorki és csikágói vezető üzletember kötelezte vállalatát alkalmazottait a tanfolyam látogatására.*

Lám, a nagy nemzetek világhatalmi terveik kergetése közepette is ráérnek a nyelvvel törődni. És míg a tengerek uralmáért folyik a leplezett harc, Japánban egy tanító, az Egyesült Államokban egy oktatásügyi vezető vállalkozik az anyanyelv komoly, öntudatos és — hisszük — eredményes védelmére.

Szta.

A nyelvművelés lehetőségei és határai.

Ha a legjobb igyekezettel küzd is valaki a nyelv épségének ügyéért, kell éreznie az ilyen kérdésekben könnyedebben gondolkozók részéről bizonyos részvétlenséget, nemtörődömséget, el kell szenvednie a kipécézettek acsarkodó, bár tehetetlen rosszindulatát. Gyakran a szőrszálhasogatás, a kicsinyeskedés vádjá éri olyanok részéről, akik éppen a maguk kicsiny munkakörének betöltésében vétkes gondatlanság tanujelét adják. Ezen felül még kizárólagosságra való törekvéssel, nemzeti elfogultsággal is megvádolják a nyelvművelőt. Az előbbi vádakkal nem törődöm, de ami az utóbbit illeti, bevallom, hogy magam nyelvi kérdésekben természetesen tartom a nemes, saját portánkon maradó nemzeti kizárólagosságot. Nekem az a természetes, ha az angol a maga nyelvtörvényeit alkalmazza, mikor beszél és nem a francia vagy más európai nyelv szabályaihoz igazodik. (Valamire való nép nem is teszi ezt!) De éppen olyan mereven és törhetetlenül kívánok, követelek a magyartól magyar észjárást; tőle csak a magyar nyelv szellemének megfelelő tiszta és elegyítetlen beszédet hallom szívesen és csak ilyen szellemben fogant írást olvasok meleg érdeklődéssel és jóleső érzéssel.

Alig egy-két éve, hogy Kosztolányi Dezső, az újabb magyar nyelvművelő mozgalom nemrég elhunyt művészi tollú vezére a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának egyik ülésén egy csehszlovákiai magyar egyetemi hallgató leveléről emlékezett meg. A levél írója elmondta, hogy amint társaival egy prágai kávéházban a mindennapi élet és a közélet *problémáiról beszélgetett magyarul*, egyszer csak átszólt hozzájuk egyik cseh kartársuk és megkérdezte, hogy miért ragaszkodnak egy olyan nyelvhez, amelynek szinte minden szava idegen. A kötekedő kérdés a prágai magyar diák lelkiismeretét annyira felkavarta, hogy levelet írt Kosztolányinak és kérte, tisztítsák meg e zagyva, felemás és romlott nyelvet, adják vissza eredeti tisztaságát és üde szépségét, mert egyébként ők nem ragaszkodnak e félig idegen nyelvhez. (Magyarosan II. 1933. 14.) Éppen jó helyre érkezett a levél, hiszen maga Kosztolányi volt az, aki évekkal azelőtt kimutatta, hogy a magyar értelmiség mindennapi beszédjében, illetőleg tudományos és szépirodalmi nyelvében mintegy 6000 (!) olyan idegen szó büsz-

kélekedik, amelyre semmi szükség sincsen. (I. h. és Nyugat.) Istenem! Ez a 6000 idegen szó 6000, sőt ennél jóval több magyar szó lassú halódását, imbolygó kísértet-életét és végül síralmas pusztulását jelenti. Melyik háziaszszony teszi meg azt, hogy a szomszédba menjen ezt-azt kölcsönkérni akkor, ha a saját házatája dűskál mindabban, mi „szem s szájnak ingere”. Ugy-e, senki sem tesz ilyet! Hát miért megyünk mi, az ebek harmincadjára jutott magyar nyelv letéteményesei Európa minden népéhez kölesönt kunyorálni akkor, mikor nyelvünk bővelkedik a zamatos és kifejező magyar szavakban. Ne értsen azonban senki sem félre! Aki az idegen szavak ellen harcol, nem minden idegen szó ellen, hanem csak a feleslegesek, a szükségtelenek ellen hadakozik. Nagyon jól tudja, hogy az élet igen sok területén, a tudományos és irodalmi nyelv nem egy zúgában nélkülözhetetlen jövevény az idegen szó. Lehetnek olyan esetek, amikor már a stílus élénkítése kedvéért is hol ezt, hol azt használom (optimista — derűlátó; pesszimista — borúlátó; tapasztalati — empirikus; egyéni, alanyi — szubjektív; egyénítés, egyénieskedés — szubjektivizmus; valós, valóságos, kézzelfogható — reális.) De vigyázzunk: az idegen szó csak kisegítő; csak olyan eszköz, amelyet néhanéha használnunk kell ugyan, de mindig résen kell lennem, nehogy a jövevények uralkodjanak szókincsemen.

Valószínű, hogy az olvasók közül sokan engem is amolyan Pataracchi tanár-féle szánandó szórszálhasogatónak tekintenek. Fejemre olvassák kiváló írásművészek nyilatkozatait arról, hogy a stílus irtózik minden kötöttségtől, minden merevségtől; szabad akar lenni.⁴ Mondhatják, hogy mikor anyanyelvemen beszélek és írok, az nem fogalmazás, hanem a lélek lélekzése, a legközvetlenebb közlés, szabad úszás, ösztön és élet. Ez kétségtelenül igaz! Csakhogy éppen az a baj, hogy nálunk nem a lélekzési, úszási készségben, nem az ösztönös mozdulatra való hajlamban rejtőzik a hiba, hanem magában a légzőszervben, az úszáshoz szükséges izmokban, az ösztönök betegségében. Nyugodtan, egészségesen lélekzelné csak az tud, akinek a tüdeje ép, gondolatait csak az közölheti épkezláb módon, akinek gondolkozása, nyelvérzéke tiszta, világos. A szabad úszást is hosszú, fegyelmezett, ideg- és izomedző gyakorlat előzi meg. Ösztöneire meg igazán csak az bízta magát, akinek ösztönei egészségesek. Éppen a nyelvérzék betegsége, a készületlen felelőtlenség, a gondolkozásbeli tuynaság, a korlátokat nem tűrő szabadosság, az ösztönök mindent vadul eltipró zsarnoki uralma idézte elő azt a megbomlott nyelvi helyzetet, amelyet töredékes vonásokban az imént jellemeztem.

Tudom én, hogy röpké a pillanat és gyöngé az én szóm ahhoz, hogy ez a néhány gondolat megfogjon és gyökeret verjen az olvasó lelkében. Tudom azt is, hogy sokkal kényelmesebb és egyszerűbb dolog a mai élet küzdelmes hajszájában olyan „jelentéktelen” dologgal, mint amilyen az anyanyelv épsége, tisztasága és szépsége, nem törődni. Tudom, nálunk könnyelmű, nyegle, eszeveszett divat az, hogy a kis dolgokkal nem törődünk akkor, mikor a nagy dolgoknak nem vagyunk urai. Mindezt tudom! Sok más mentő körülményt, a nyelvi öntudat felrázásának elődázására, a nyelvtisztaság kérdésének jelentéktelenné nyilvánítására kiválóan alkalmas érvet is ismerek. De nem halogathatom, hogy aggodalmaimat időnként ne közöljem

⁴ Schöpflin Aladár, Nyugat, 1933. 483.

⁵ Kosztolányi Dezső, Pásztortűz, 1934. 28.

az olvasóval és szinte-szinte csak magamban dohogva és magamnak írva a figyelmet legalább pillanatokra reá ne irányítsam nehány, az anyanyelv életét, egészségét veszélyeztető mozzanatra. Talán-talán ilyenkor nem fordulnak felém szánakozó, sőt gyűlölködő tekintetek, mint egykor Pataracchi tanár úr felé.

Szta.

A fölösleges „h” helyesírásunkban.

A multkoriban már szóvá tettem divatos „helyesírásunknak” a tulajdonnevek írásában jelentkező kilengéseit (*Az előkelő „y” és társai*. Erd. Múz. 1936. 202). Futólag említettem ott, hogy a *Mártha, Edith, Margith* stb. név *h-s* írása a magyarban teljesen értelmetlen és így felesleges dolog is, hisz nyelvünkben szóvégen *th* hangsoport nincs; a magyar t. i. *h-s* hangokat, ú. n. aspirátákat nem ismer. Azonban régóta megfigyeltem, hogy a *h-s* írásmód nemesak keresztnelveink egynémelyikében, de néhány idegenből átvett köznevünkben is előfordul. Míg amazok legtöbbször a hivalkodás és tudatlanság szülöttei, emezek éppen olyan körökben otthonosak, melyek tagjairól legtöbbször fel sem tehető valami ilyen, sőt sokszor éppen bizonyos irányú tájékozottság őriztetű és tartatja meg az efféle helyesírási félszagségeket.

Gyakran és sokszor szükségtelenül használt idegen szavak (etika, etnografia, etnológia, etnikai, pátosz) mellett különösen két szavunkban tartja magát a régies, latinos-görögös írásmód: a *theologia* és *katholikus* szóban. Köztudomású, hogy mindkét szavunk görög eredetű, az előbbi a görög *theologia*, az utóbbi meg a *katholikos* szó latin közvetítéssel átvett alakja. De már a latin is *theologia* és *katholikus* alakban vette át a két szót. Ez is mutatja azt, hogy a kölcsönszavak átvételekor a nyelv mit sem törődve az idegen nyelvek törvényeivel, a maga portáján dívó szabályokat érvényesíti. A magyar nyelv például nem szereti a szó elején a kettős massalhangzót és ezért ügyet sem vetve a kölcsönadó nyelvre, a szláv *span, kraj, kristu-ból ispán, király, kereszt*, a német *sturm, strang, spítal-ból pedig ostrom, istráng, ispotály* szót faragott. De így tett és tesz minden más nyelv is. A magyar a latinból a *theologia* és *katholikus* szót sem *th-s* kiejtéssel vette át, mert hiszen ma is, és kétségtelenül régebben is, *th* helyett egyszerű *t* hangot ejtve, *teológia* (teológus) és *katholikus* alakot mondunk. A latinos írásmód tehát ma már szinte-szinte olyan értelmetlen, mint ha az előbb említett kölcsönszavakat a kölcsönadó nyelv helyesírásához igazodva írják. A ma is látható, sőt egyesektől kizárólagosan használt *h-s* alakokhoz való ragaszkodás mindig a latin nyelv egykori kizárólagos uralmát juttatja eszünkbe; része van benne a német hatásnak is, de egy kis vaskalaposságról és csökönységéről is tanuskodik.⁷

Szta.

⁶ Az előbb jelzett előadás befejező része.

⁷ A német nyelvben ugyanis közönségesek az aspiráták, és ezért az idegen nyelvekből átvett *h-s* szavakat, így az előbb említett két szót is, *th*-val írják.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

1. Nyelvtudomány.

CSÚRY BALINT: *A népnyelvi búvárlat módszere.* A Turul-szövetség Népkutatási Füzetei (szerk.: Bakó Elemér) 1. sz. Bpest, 1936. 42. l.

A szerző, az első magyar tájnyelvi szótár szerkesztője, hivatott tollal a nyelvjárásbúvárlat elméleti szempontjaival és gyakorlati fogásaival ismerteti meg az érdeklődőt. A kis füzet azonban jóval többet ad, mint amennyit a cím ígér, mert a tanulmány első része bevezetésképpen foglalkozik nemcsak a magyar nyelvjárás tanulmányozás nagyon szegényes történetével, hanem más népek (német, olasz, francia, rumén) nyelvjárás-irodalmának futó ismertetésével is. Különös érdeklődéssel szól itt a szerző a finn nép hatalmas és páratlan szervezettségű nyelvjárás tanulmányozó munkásságáról. Miután a nyelvjárások anyagának nyelv- és művelődéstörténeti értékét, jelentőségét méltatja, rátér a nyelvjárás tanulmányozás szempontjainak ismertetésére. Ezután a nyelvjárásbúvárlat kettős tevékenységét, a tudományos gyűjtő-munkát és a gyűjtött anyag feldolgozásának módját ismerteti. A nyelvjárás tanulmányozás elméleti kérdéseit jól ismerő tudós könnyedségével vezeti át az olvasót az elméleti kérdéseken, hogy a gyakorlati nyelvjárás kutató életből vett tanácsaival segítse aztán az elméleti szempontok gyakorlati alkalmazásában. A hangjelölésekre vonatkozó pontos táblázat egészíti ki és teszi nélkülözhetetlenné e kis füzetet minden nyelvjárás tanulmányozó számára.

Szta.

CSÚRY BALINT: *Wichmann György északi-csángó hágyatéka.* Magyar Nyelv XXXII, 281—287. l.

A cikk írója ismerteti Wichmann csángóföldi útját, nyelvjárási hágyatékát és beszámol arról, hogy az anyag szótárrá szerkesztésében hogyan jártak el (ismertetését l. alább). Egyben méltatja Wichmann gyűjtésének nagy jelentőségét; a szógyűjtemény az északi csángó nyelvjárásnak valóságos kincsesbányája és legfőbb forrásműve. Nem szoros értelemben vett tájzó-gyűjtemény, hanem olyan az egész szókincsre kiterjedő rendszeres szókincs-tanulmány, mely az északi-csángó nyelvjárást mint önálló nyelvi egységet vizsgálja. Belőle világos, rendszeres és igen tanulságos képet alkothatunk erről a törzsmagyarságtól oly rég elszakadt, külön fejlődött ősi nyelvjárásról. Ha a cikk írójának földolgozás alatt álló, Wichmannéhoz hasonló célú és módszerű déli-csángó szótára elkészül, tisztán áll majd előttünk e két ősi magyar nyelvjárásnak egymáshoz való viszonya is.

Arvay József.

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS: *Magyar Etymologiai Szótár.* XI—XII. füzet, Bpest, 1934 és 1936. A Gróf Vigyázó Sándorné Bárány Podmaniczky Zsuzsánna-vagyon nemzeti célra fordítható jövedelmének felhasználásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

A mostoha viszonyok között nehezen készülő nagy magyar szófejti szótár második kötetének az *erdőfaristár* és a *farizeus-foglár* címszót magába foglaló, első két füzete együttesen adja azokat az eredményeket, amelyekkel napjainkig a ma-

gyar és finnugor nyelvészet dicsekedhetik. Az egyes címszók mindenike külön kisebb-nagyobb tanulmány, amelyekből nemcsak a helyes és itt-ott végleges eredményeket ismerheti meg a szakember, de bírálatát kapja az eddigi téves vélekedéseknek is. Bár kétségtelen, hogy *Gombocz Zoltán* váratlan halála szinte pótolhatatlan veszteséget jelent a szótár szerkesztési munkájára nézve, mégis remélhető, hogy ezután a régi, nagy tudású szerkesztő-társ, *Melich János* vezetése és több munkatárs bevonása a szótár szerkesztési munkájának gyorsabb ütemű menetét biztosít. Ez nemcsak a magyar, de általában a magyarsággal érintkezett és érintkező minden nép tudományosságának elsőrangú érdeke.

Szta.

KNIEZSA ISTVÁN: *Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről.* Nyelvtudományi Közlemények, XLIX. 350—361.

Szláv jövevényszavaink eredetével nagyon sokan foglalkoztak. Kniezsa István két ilyen művet ismertet. Az egyik *Conev Benio*, volt szófiai egyetemi tanárnak *Ezikovi vzaimnosti mezdu Bolgari i Madzari c.* műve. Conev a magyar nyelv szláv jövevényszavainak nagyrésztét ó-bolgár eredetűnek vallja. Azonban az általa felsorolt szavak közül nagyon sokat bármelyik szláv nyelvből le lehet következtetni. Sok nála az ál-szláv szó is. — A másik mű *Bujnák Pálnak*, a pozzsonyi cseh egyetem volt tanárának *Obrázenie Madarov na vieru krest'ansku c.* munkája. Bujnák egyházi terminológiánk eredetét vizsgálja s azt, mint tót ember, a csehtót nyelvből óhajítja levezetni. Szerinte a csehek igen fontos szerepet játszottak a magyarok keresztényen hitre való térítésében. Azt állítja, hogy Radla, az első esztergomi érsek, cseh volt, s hogy ugyancsak cseh volt az a tíz szerzetes is, akiket Szeant

Adalbert magával hozott. — Az író ezután ismerteti a történelem és a nyelvtudomány állásfoglalását; ez Bujnák ellen szól. Történeiszünk pl. bebizonyították, hogy Radla csakis német eredetű lehetett, a tíz szerzetes pedig német vagy olasz volt. Nyelvünkben nincsen egyetlen olyan szó vagy kifejezés, amelyik a szláv nyelvek közül csak a cseh vagy tót nyelvben lenne meg. A magyar nyelvben viszont több olyan szláv szó van, amelyik a cseh és tót nyelvben nincs meg. Sőt vannak szavak, melyek a mi nyelvünkéből kerültek át a cseh és tót nyelvbe. Bujnák egyeztetései közt számos olyan is van, amelyekről nyelvészeink kimutatták, hogy semmi esetre sem szláv szavak.

Márton Gyula.

CSÚRY BALINT: *Szamosháti palatogrammok.* Nyelvtudományi Közlemények, (1936), 64—70. l.

A szerző e tanulmányában egy északkeleti magyar nyelvjárás néhány vitás vagy ismeretlen hangjára, egy *é* és *i* közötti hangra, az u. n. cacuminalis *n*, a magánhangzóközi *i* kapcsolóhang és a *j* hang viszonyára, meg a magánhangzók orrhangúságának jelenségére világít reá. Fejtegetéseit mindenütt szájpaddlás-rajzokkal (palatogrammok) kíséri és így a kérdéses nyelvjárás néhány beszédhangja hangtani viszonyainak ismeretéhez pontos és biztos adatokkal járul.

Szta.

MUSNAI LASZLÓ: *Székely rovásírásos emlékek.* Magyar Nyelv, XXXIII, 229—233. l.

Három rovásírásos emlékre hívja fel a szakemberek figyelmét. Az egyik hiányos, felületes másolat Borberek István írása 1715-ből. A Tegledi-féle Rudimentát és Baranyai Deesi János ajánlólevelét foglalja magába. A másikban a Bél Mátyás-féle ábécé és a Miatyánk maradt fenn. Megállapítható, hogy ez az em-

lék Bod Péter sajátkezű írása. A harmadik Kelemen Lajos megállapítása szerint a Kovács József Bethlen-kollégiumi tanár írása a XVIII. századból. Egy francia szerzetes diplomatikai írásmintái között maradt fenn a rovásírás ábécéje és a Miatyánk Bél Mátyás-féle másolatban. Mindhárom emléket a Bethlen-Kollégium levéltárában fedezte fel Musnai.

Gálffy Mózes.

YRJÖ WICHMANN'S *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer csángódialektes nebst grammaticalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem nordcsángódialekt herausgegeben von BALINT CSÜRY und ARTTURI KANNISTO*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV. Helsinki, 1936. A Suomalais-Ugrilainen Seura (Finnugor Társaság) kiadása. XV + 1 + 219 + 1 l. (1 fényképmelléklettel).

Az előttünk fekvő szótár az észak-moldovai Román környéken levő csángó-magyar lakóság nyelvjárásának és egy országreszünkbeli csángó falu nyelvének szótári anyagát öleli fel. A nemrégiben meghalt *Wichmann György* (1868–1932) többszöri finnugor nyelvterületen végzett nyelvjárás kutatás után 1906–1907-ben eljutott az előbb jelzett csángó-magyar nyelvterületekre is, és itt értékes anyagot gyűjtött. Ez a kincs 15–16 kéziratban felhalmozva várta *Wichmann* halála után is a szótárrászerkesztés munkáját. Ezt példás alaposággal *Kannisto Artúr*, a Finnugor Társaság elnöke és *Csüry Bálint*, a debreceni egyetem közülünk elszármazott tanára végezte el. A szerkesztők az előszóban tájékoztatnak annak a területnek népiségviszonyairól, amelynek nyelvi anyagát a szótár nyújtja. Pontos felsorolásban kapjuk azokat a csángó falvakat, amelyekben a kutató-munka idején magyar vagy elrománosodott csángóság élt. Ugyanitt természetesen tisztázzák a szerkesztők azokat az alapelveket, amelyeket a szerkesztőmunka során követtek. A kiadvány legnagyobb részét természetesen a szótári anyag foglalja el (1–174. l.). Az ezt követő nyelvtani rész név- és ige-ragozási táblái, és a külön részt kitevő összefüggő szövegközlések közmondásai, szólásai, rejtvényei és népköltési termékei alapos bepillantást engednek a legkeletibb magyar nyelvterület nyelvi és tovább menve műveltségi életébe. A kiadványt *Wichmann* csángóvidéki házigazdájának, *Robu (Rab) Antalnak* két levele zárja be. — A rokon finn nemzet tudományossága valóban nagy szolgálatot tett a magyar nyelvészetnek e szótár kiadásával. E szótár nagy hézagot töltött be: az északi csángóságról való futó nyelvi ismereteinket tette alaposabbá és teljesebbé.

Szta.

PAȘCA ȘTEFAN: *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*. București, 1936, 370 l + 4 sztl. levél. (A Román Akadémia „Studii și cercetări” sorozata XXVI. kötete.)

A szerző több általánosabb jellegű, személynévi tanulmánya után most egy zártabb terület, nagyjában Făgăraș-Fogaras megyének az Olttól délre eső része személy- és állatneveinek beható vizsgálatával foglalkozik. A bevezetésben tisztázza azokat a szempontokat, amelyek az említett tulajdonnévi csoportokkal való foglalkozást elsőrendű fontosságúvá teszik, de ezenkívül megismertet a vizsgált terület kiterjedésével, meg a kérdőíves rendszerű anyaggyűjtés kérdésanyagával is. E részhez csatlakozó könyvészeti jegyzetekben a XVII. század végével kezdődő kéziratos, majd nyomtatott forrásokat sorolja fel. A személynevek rendszerének vizsgálata alkalmával előbb a kereszt- (nume de botez), majd a

megkülönböztető nevek (supranume) alaposnyelvészeti vizsgálatát végzi el. Ez utóbbi csoportot, mintegy átmeneti személynévi alakokat magába foglalót, a következő csoporttal, a családneveket (nume de familie) fellelővel jelentéstani összefüggésében is megvizsgálja; a személynévek vizsgálatát azonban ezentúl a nyelvtan minden itten szóhajóhető területének szempontjából alaposan elvégzi. Külön, de természetesen sokkal rövidebben végez az állatnevekkel. Már az első részben is sok, a magyar nyelvészetre nézve is érdekes adatra bukkanhatunk, a tanulmány második, szótári részében számos személy- és állatnév szótározása alkalmával mutat rá a szerző a kérdéses tulajdonnév magyar eredetére. A tanulmánynak, illetőleg a szótárnak mindössze két hiányosságát említhetjük fel. A szótár anyagát a szerkesztő részint történeti, részint kérdőíves gyűjtés útján szerezte, tehát nem tanulmányozta maga a népi személynévadás kérdését a helyszínen, pedig így munkája sokkal értékesebb és megbízhatóbb lett volna. Ez, inkább nyelvjáráskutatási szempontból kívánatos követelmény semmiképpen sem akarja a szerző munkájának értékét csökkenteni. Bár felhasználja a legismertebb magyar nyelvészeti anyagot, a nyelvjárásgyűjteményekből ismert magyar tulajdonnévi anyagot, de az újabb magyar nyelvészeti eredményekre nem utal minden esetben. Valószínűleg inkább sajtóhibának, mint nyelvészeti vétségnek kell tulajdonítanunk azt, hogy a magyar szavak helyesírásában nem mutatkozik olyan mintaszerűen pontosnak, mint amilyennek egyébként munkáját el kell könyvelnünk. A munka nemcsak a román nyelvészeti irodalom számára nagy nyereség, de számunkra is értékes anyaggyűjtemény; egyben ösztönző példa hasonló jellegű magyar nyelvjárási tulajdonnév-gyűjtemények szerkesztésére.

Szta.

2. Történettudomány.

A budapesti Pázmány P. Egyetem jubileumi évkönyve. 1935, Bp. 445. l.

Kornis Gyula multévi rektor bevezetése után, az ő szerkesztésében jelent meg ez a hatalmas kötet, melyben történeti áttekintést olvashatunk a többi, ősi magyar egyetemről is, így a rövidéletű veszprémi, pécsi (Nagy Lajos kori), pozsonyi, budai és kassai intézetekről. Ismerteti Kornis a Pázmány-alapította, egykor nagyszombati, majd budai egyetem 300 éves jubileumának 1931 óta kialakult rendezőbizottsága munkásságát. Wolkenberg, akkori rektor nem érthette meg fáradságai gyümölcsét, mert rá egy évre hirtelen elhunyt. Szabó József, Grósz Emil ötlete volt az Egyetem Barátainak Szövetsége, elnöki tisztre pedig az esztergomi biboros-érseket nyerték meg. Az egyetem történetéből már korábban megjelent a bölcsészeti karé, *Szentpétery Imre* tollából, a múlt évben *Győry Tibor* írta meg az orvosi kar történetét, *Baranyai Jusztin* pedig a hit tudományi karét. Összefoglaló munka megírására *Szekfü Gyulát* kérték fel. A jubileumi ünnepek során, melyeket annak idején ismertettünk, maradandót alkottak azzal, hogy az orvosi kar külön tuberkulózis-osztályt létesített s a főváros 800 ezer pengőt ajánlott e célra s a fűvészkert melletti telket (a Romanelli-utcában) meg is szerezték e célra. A diákház tervét, melyet két jeles építész tanár: Kotsis Iván és Wälder Gyula ingyen készített, elfogadták, de még eddig nem sikerült rá pénzt szerezniök. Az állam nagylelkű ajándéka, az Üllői-úti dohányraktár telke, az egyetlen segítség, néhány bank ajándékával együtt (Földhitelintézet, Községi Takarékszövetkezet, Pesti Hazai 5000 pengővel). *Hekler Antal* ismerteti az egyetem és temploma múkinéseit, gazdag képanyaggal, *Nékám Lajos* pedig Magyarország kulturtörékvéseinél ír (896-tól 1935-ig) s megtudjuk,

hogy ezt 4 világnyelven a nemzetközi orvoskongresszus tagjai közt szétosztották 1935-ben. A jubileumi ünnepség megnyitóján a kormányzó azt mondta: „Ezt az egyetemet a magyar katolikusok főpapja s hareos vezére alapította, mely egyetem mégis mindig nyitva állt minden hitfelekezet fiainak. Világhírű tudósokat adott az egyetem nemzetünknek, senkitől sem kérdezve: honnét jött, népünk melyik rétegéből, felekezetéből, nemzetiségéből.“ Ez a díszes kiállítású emlékkönyvnek legmélyebben szívünkbe markoló mondata, s a művelt világ előtt büszkén vallhatja a magyarság, hogy ezt az elvet mindig hűen követte, többi iskolájában, egyetemén és elemijében egyaránt.

G. P.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban.* Bp. 1936, a szerző kiadása, 128. l. és 10 tábla.

Bártfai Szabó, nemzeti múzeumi osztály-igazgató, a Szt. István Akadémia tagja, több éves levéltári kutatása eredményeit közli, az óbudai ásatások fényképeivel és térképpel. A legrégibb, II. Géza korából, 1148-ból, fennmaradt oklevél és még tovább 186 eredeti, megvizsgált oklevél azt tanúsítja, hogy *Árpád fejedelem sírjának* a nyoma okvetlenül ott keresendő, Óbudán, a már Szt. István óta préposti helységben, Korszán és Árpád vezér első telepedő helyén, még pedig a Boldogságos Szűz tiszteletére rendelt *Alba-ecclesiai* vagyis fehéregyházi templom udvarában talált romok között. Szomorú, hogy az előbbi kutatók, még neves akadémikusok is, a 60-as években mily közönnyel mentek el a legszentebb nemzeti emlékek mellett. A sír, melyet a viharos századokon többször felforgattak a sírrablók, ma már egyebet úgysem rejt, mint a behullott és kettétört tumba-fedőlapot, melyet a XIV. század modorában rendelt meg valamelyik uralkodó, az

Árpádok iránt való kegyeletből s nyilván a még Szt. István által emelt és már romladozó korábbi síremlék helyébe. Oroszlán-alakja csakis fejedelmi halottra vall és az előző kezdetlegesebb emlékmű kifejezőmódját vehette át. Ki kell emelnünk a szerző dogmatikai megállapításaiból azt a fontosabbikat, hogy a még *pagány* honszerző tetemei fölé nem emelhettek utódai kápolnát s ezért építették úgy a fehéregyházi kolostort és templomot, hogy azok összekötő folyosója jusson a fejedelem sírja fölé. Erre nézve is több érdekes okíratot említ. Levéltári kutatásai során a többi óbudai épületre is kiterjed a szerző figyelme, főleg egyháziakra, így a Klarissza-kolostorra, a Szt. Margit-egyházra, a Ferences-rendházra és egykori királyi várkápolnára, keletkezésük, alapításuk körülményeire.

G. P.

Egyetemes Történet. Négy kötetben. A Magyar Szemle Társaság megbízásából szerkesztették Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly.

A Magyar Szemle Társaság gondozásában megjelent kiadványoknak sikerült a széles olvasórétegek előtt is népszerűvé tenniük a tudományt. Ebben áll kivételes és nagyjelentőségű hivatásuk. De szerencsés tárgyválasztásukkal az időszerű tudomány-mívelés terén is példamutató munkát kezdeményeztek. *Időszerű tudomány-mívelés!* Nagy és fontos követelmény, amelyet minden mű és népszerűítő könyvecske egyként szolgálni kíván.

A Társaság legutóbbi vállalkozása, az Egyetemes Történet ugyancsak ebből a megfontolásból és célszerűségből született. Hóman Bálint hangsúlyozza is ezt bevezető soraiban, amikor az E. T. megírásának és megjelentetésének szükségességét három pontban látja megokoltnak: 1. „A történeti műveltség a nemzet szellemi műveltségének és az evolúció elvi

alapján álló nemzetpolitikának is mindenkor nélkülözhetetlen segítő-eszköze volt és lesz." 2. „A nemzet múltján kívül azonban ismernünk kell annak az egyetemes emberi közösségnek életét és múltját is, amelynek a mi nemzetünk egyik organikus alkotórésze." 3. „De szüksége van az egyetemes történeti ismeretek magyar elgondolására és magyar szempontu feldolgozására magának a magyar történettudománynak is": „ez ismeret birtokában tudjuk történetünkben megkülönböztetni azt, ami egyetemes vagy köleszöszött s ami eredeti és magyar."

A hozzánk eljutott első három kötet a szintézis nagy munkáját tárja elénk. Az első kötetet nyolc tudós együttműködése valósította meg, míg a következő két kötet egy-egy tudós műve. Az egyes kötetek beosztása a következő:

I. KERÉNYI KÁROLY: *Az ókor története*. Szerkesztette: — Bp. Magyar Szemle Társaság, (1935), XVI + 704. l. Tizennégy térképpel. (A kötet szerzői: *Dávid Antal, ifj. Gallus Sándor, Hornyánszky Gyula* †, *Kahrstedt Ulrik* (Göttinga), *Kerényi Károly, Kornemann Ernő* (Boroszló), *Altheim Ferenc* (Frankfurt a/M) és *Scott Kenneth* (Cleveland, USA).

Első könyv: Egyiptom és Elő-Ázsia (I. Az ókori kelet a harmadik évezred végéig, II. A második évezred, III. Az asszír hegemonia kora, IV. Az újbabiloni birodalom, V. A perzsa hódítás és a perzsa birodalom). — *Második könyv*: Hellas (I. A görögség és a régibb görögöldi műveltségek, II. A görög törzsek elhelyezkedése, III. Az ión világ és műveltsége, IV. A dór világ és műveltsége, V. Az athéni világ kibontakozása, VI. Athén birodalma, VII. A makedon birodalom). — *Harmadik könyv*: Róma (I. Róma belép a történelembe, II. Róma és az itáliai hatalmak, III. Világuralom, IV. A válság, V. Bom-

lás és fordulat, VI. A római császárság első három százada, VII. A római császárság átmenete a középkorba).

II. VACZY PÉTER: *A középkor története*. Bp. Magyar Szemle Társaság, 720. l. Tizenöt térképpel.

Első könyv: Haldokló antik — antik középkor (I. A nagy invázió, II. antik kulturközösség felbomlása). — *Második könyv*: Középkor (I. Nagy Gergely kora, II. A karolingok, III. A román kor). — *Harmadik könyv*: Az újkor kezdetei (I. Az átmenet, II. Az új világrénd).

III. HAJNAL ISTVÁN: *Az újkor története*. Bp. Magyar Szemle Társaság, (1936), VIII + 676. l. Tizennégy térképpel.

Első könyv: Az újkori fejlődés alapjai (I. A föld meghódítása, II. Európa az újkor elején). — *Második könyv*: A tizenhatodik század (I. Reneszánsz és reformáció, II. A vallásos küzdelmek kora, III. Keleteurópa). — *Harmadik könyv*: A tizenhetedik század (I. A vallásháborúktól az állami abszolutizmusig, II. Az abszolutizmus kora). — *Negyedik könyv*: A tizennyolcadik század (I. A felvilágosodás kora, II. A francia forradalom és Napoleon).

PÁSZTOR MIHÁLY: *Buda és Pest a török uralom után*. Stat. Közl. 73. k. 1. sz. Bp. 1936, Székesfőv. Stat. Hiv. kiadása, 8-r. 408. l. és több térkép-melléklet.

Ritkán van alkalmunk nekünk, romániai magyaroknak, ilyen tekintélyes könyvet látni. A szerző alapos, mélyreható tanulmányozás után írta meg könyvét. Látjuk benne a magyar főváros negyven esztendei küzdelmes életképén át a vergődő magyarság sorsát, örökös lét-harcát. Azt az időt vetíti szemeink elé, amelyekben a régi király-város a török uralom után új életre kelt: 1687—1726 közti negyven évet. Visszahódítják Pestet, Budát; diadaltól visszhangzik Európa;

a mérhetetlen, kiírtott pusztaság közepén, a hajdani metropolis helyébe új főváros épül: rácot, svábot, albánt, bosnyákot, belgát telepítenek. Az új főváros, Buda, gyengén épül: alig egy pár száz lélek, alig egy pár tucat ház. Azt is kiélte a császári hadsereg, pusztította a pestis, gyérite a háború és felperzselt a tűz. Nem volt különben Pest sem. Annai szembetűnőbb, hogy két század múltán pazar pompájú világváros bontakozik ki helyén. A könyv pontos statisztikai adattal kísér minden fejezetet, lépésről-lépésre mutatja be az élni kezdő iker-város történetét, arculatát, népesedési, társadalmi, közegészségi viszonyait, a kuruc háborúk-felkavarta légkört, kormányzati vergődéseit, gazdasági és kereskedelmi életét.

Szőcs Lajos.

VISZOTA GYULA: *A Széchenyi-híd.* Bp. 1935, Tud. Akad. kiadás, 144. l.

A Széchenyi-múzeumnak 30 éve hívatott igazgatója s naplónak tudós feldolgozója, aki eddig 4 hatalmas kötetben rendezte sajtó alá a „legnagyobb magyar” önvallomásait, — hosszas levéltári és naplókutatás után adta ki a százéves Lánchíd történetét. Előzményül felhossa, hogy korábban csak két híd volt a Dunán, egyik Regensburgnál, a másik a Iránusz-féle az Aldunán. A különféle

tervek közt, melyek Budát Pesttel össze akarták kapcsolni, Széchenyié volt a legéletképesebb, s 1826 óta foglalkozott vele. Megismerjük mind a 10 hídtervet, Zsigmond királytól II. Józsefíg, melyek műszaki tökéletlenség vagy pénztelenség, közöny miatt meghiusultak. Végre az 1832. évi „*Budapesti Hídegyesület*” (melynek nevében *először szerepel e városnév!*) tervei az országgyűlés elé kerülhettek. Széchenyi kétszer is tanulmányúton volt Angliában, a hidakat is tanulmányozván, s életének 1826—32. évi roppant termékenységi szakaszán sokat foglalkozott a hidépítés anyagi és műszaki kivitelével is. Ekkor ismerkedett össze Vásárhelyi Pál mérnökkel, együtt vizsgálták az angliai hidakat s hazatérve újtukról, fáradtságot nem ismerve, szinte egyenként kellett megnyerniök a követeket az ügynek. A híd helye, anyaga, a vámpénz, stb. kérdésében napokig szónokolt a diétán, vagy négyszemközt érvelt, harcolt Széchenyi. Kivált a pesti magistratus volt nehézkes, a kisajátítás és tulajdonjog kérdésében, még küldöttséggel is tiltakoztának a királynál, de végre a felvilágosult, lelkes József nádor és Andrássy György segítségével sikerült a főrendektől négyszer vissza küldött javaslatot, a Hídtörvényt, megszavaztatni.

G. P.

Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az E. M. E. kiadása.

1. Rass Károly: Reményik Sándor	— — — — —	40.—
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	— — — — —	30.—
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	— — — — —	30.—
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	— — — — —	40.—
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	— — — — —	40.—
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	— — — — —	50.—
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	— — — — —	49.—
8. K. Sebestyén József: A brassai feketetemplom Mátyás-kori címei	— — — — —	50.—
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	— — — — —	50.—
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	— — — — —	40.—
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	— — — — —	60.—
12. Dr. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban	— — — — —	50.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	— — — — —	50.—
14. Dr. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	— — — — —	50.—
15. Dr. Gyórfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	— — — — —	50.—
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugóhelye	— — — — —	50.—
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	— — — — —	50.—

18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.—
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeleibb határai	60.—
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.—
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.—
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.—
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái	50.—
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román alkalmazásában	50.—
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.—
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.—
27. Dr. Csury Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.—
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi román kath. egyházmegyében	50.—
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.—
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.—
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1929. év	50.—
32. Dr. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.—
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.—
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.—
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.—
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.—
37. Dr. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében	50.—
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.—
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.—
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.—
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.—
42. Dr. Kristóf György: Bárány Eötvös József utazásai Erdélyben	80.—
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.—
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.—
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.—
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.—
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok	80.—
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.—
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.—
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	50.—
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.—
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1931. év	50.—
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.—
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.—
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	120.—
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	80.—
57. Dr. Tavasz Sándor: A lét és valóság	80.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	80.—
59. Dr. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	60.—
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	80.—
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.—
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspököt a XVI. században	50.—
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező m. sterc, Johann Eberhard Blaumann	60.—
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1932. év	50.—
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	50.—
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.—
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.—
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60.—
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60.—
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1933. év	60.—
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	150.—
72. Dr. Kristóf György: Szaboieska Mihály Erdélyben	80.—
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40.—
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50.—
75. Dr. Biró József: A bonzshidai Bánffy-kastély	80.—
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40.—
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40.—
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60.—
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60.—
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60.—
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	8.—
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	4.—
84. Dr. Kozocsa Sándor: Históriai ének Boesky Istvánról	4.—
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálmán	8.—
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai	60.—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	40.—
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	60.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1935. év.	40.—
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszakai sajtótermékek címjegyzéke	60.—
91. Dr. Szabó T. Attila: Nirep-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	—
92. Dr. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom	50.—
93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	50.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj, Str. Baron L. Pop 5.
Az 1—10, szám elfogyott